

Világtörténelem

RÉGMÚLT ÉS KÖZELMÚLT A HARMADIK ÉVEZREDBŐL NÉZVE

Shakespeare Amerikában

Drámái a függetlenségi háború óta hatnak az országra

Mit tettek értünk a RÓMAIAK?

A kaliforniai álom

Egy évszázad a siker földjén

A meztelenség és a nyugati kultúra

Társasjátékkal a német tengeraltjárók ellen

1945 krónikája – katonák,
menekültek és forradalmárok

AZ ELSŐ NŐ, AKI KÖRÜLHAJÓZTA
A FÖLDET: **JEANNE BARET**

nca
Nemzeti Kulturális Alap

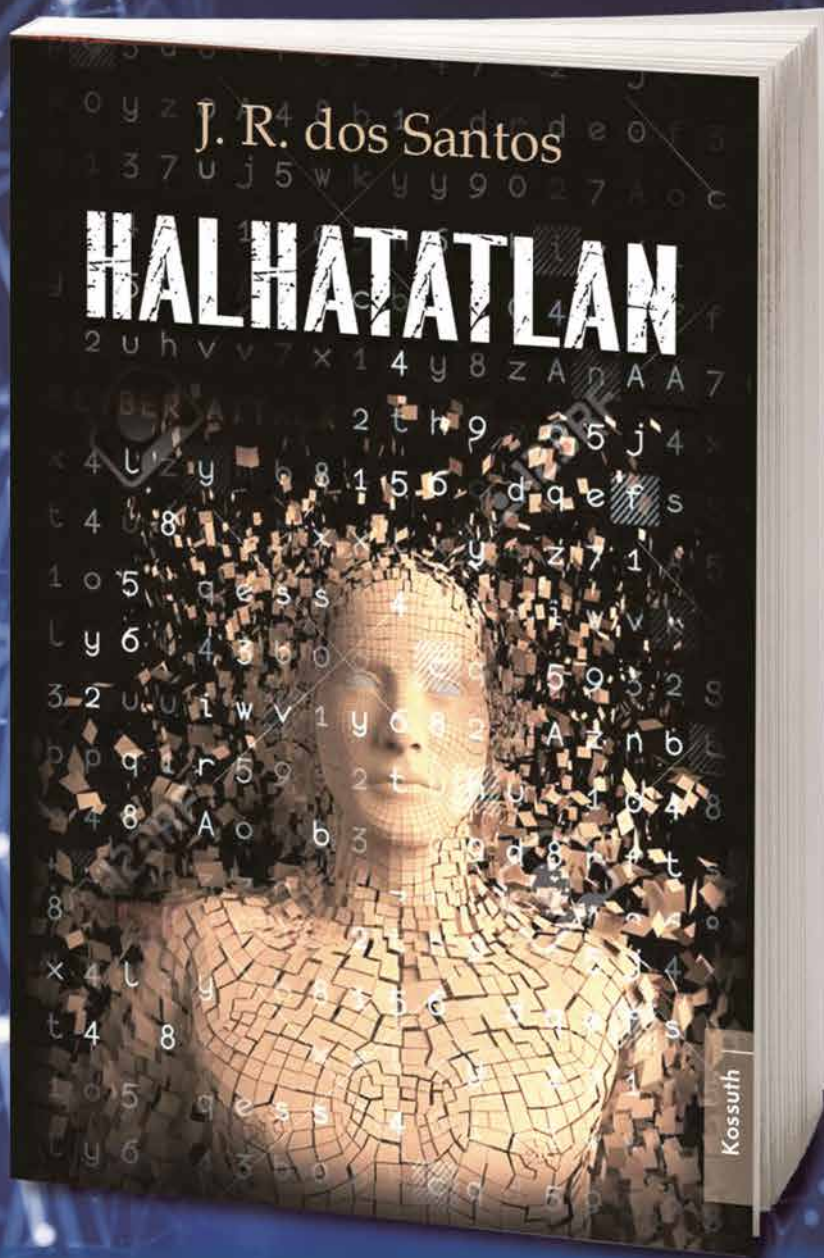
12. SZÁM

2020. DECEMBER

1490 FT

9 772560 264000

Egy Hongkongban tartott genetikai konferencián egy kínai professzor bejelenti, hogy megszületett az első génmanipulált ikerpár, majd nyomtalanul eltűnik. Jao Pai professzort a kínai állambiztonsági minisztérium emberei tartják fogva a saját laboratóriumában, hogy ne szivárogtathasson ki több bizalmas információt, miközben tovább kell dolgoznia a szupertitkos Vitruvius-projekten. A projekt célja a szuperember létrehozása, egyrészt génmanipulációval, másrészt kiborgizáció segítségével, de legfőképpen a mesterséges intelligencia fejlesztésével. A professzor tisztában van a projekt kockázataival, és figyelmeztetni szeretné a veszélyre a Nyugatot ismerősen, Tomás Noronhán keresztül. A regény bemutatja Kína orwelli világát, az ember halhatatlanságának lehetőségét, a tech-óriások világát.

448 oldal, 4500 Ft, webáruházunkban 3600 Ft

www.kossuth.hu

Kedves Olvasó!

A Világtörténelem 12., egyben legutolsó magyar nyelvű számához érkezünk.

A döntést nem a magyar olvasóközönség és magazin-piac hozta meg, a visszajelzések alapján az előbbi ugyanis hamar elfogadta és szívesen vette a lapot, az utóbbi pedig könnyen elbírt egy ilyen sokszínű történelmi kiadvánnyal, amelyhez hasonló – kizárólag világtörténelmi kérdésekkel és azok mai következményeivel foglalkozó – magazin nemigen lehetett találni. A BBC történelmi lapcsaládjának brit kiadója azonban 2020 végével abbahagyja a *World Histories* publikálását, amely magazinunk formátumát és cikkeinek törzsét adja. Öröm az ürömben, hogy a legjelesebb brit történészek által élvezetes stílusban, közérthetően megírt, kevésbé ismert tényekre, összefüggésekre rámutató ismeretterjesztő cikkek szerelmesei ezután sem maradnak muníció nélkül. Társlapunk, a *BBC History* történelmi magazin ugyanis a magyar történelem fontos eseményeiről és személyiségeiről szóló írások mellett legalább felerészből hasonló cikkeket közöl, mint eddig a *Világtörténelem*, gyakran épp ugyanazoktól a szerzőktől – s mivel negyed-éves kiadvány helyett havonta megjelenő magazinnal van szó, az egyetemes történelmi témák mennyiségére sem lehet panasz.

Rátérve immár mostani számunkra: szerzőink szokás szerint a Föld számos szegletét bejárják, hol játékosabban, hol halálos komolysággal kalandozva a történelmi korszakok között. Az előbbire is kínál példát „A nagy kérdés” című rovatunk cikke, melyben hét történész igen eltérő szempögekből elemzi a Római Birodalom évezredes örökségét. Akad köztük, aki a római gasztronómiai vagy a lakáskultúra hatására mutat rá az európai civilizációban, akad, aki a máig ható gazdasági és termelési viszonyokat

elemzi, de olyan is akad, aki a római komédiák és a mindennapi humor lenyomatait vizsgálja (14. oldal).

Az amerikai álom egyik legdivatosabb célpontja már jó másfél-két évszázada is a Kaliforniai-félsziget volt, ám a 19. század közepi aranyláztól napjainkig a sikerek és a magasra ívelő karrierrek mellett számos kudarcot is elkönnyelhettek azok, akiket ide kergetett az álmuk. Írásunkban a 20. század elejétől kezdve, Hollywood vonzásán át a Szilícium-völgy kiépüléséig kísérik végig azokat a jellemzőket és jellemeket, amelyek és akik jelképes földdé varázsolták e vidéket (62. oldal).

Nem vitás, hogy 1945 sorsdöntő fordulatot hozott az emberiség történetében, ám a háború lezárásán és egy új világrend kialakulásának kezdetén túl – ennek néhány csomópontjáról képes beszámolókat adunk (52. oldal) –, sok egyéb, messzire mutató esemény is történt, amelyek évtizedekre befolyásolták a világ később vasfüggöny által kettéosztott közvéleményét. Ez volt az az év, amikor az embermentő svéd diplomatát, Raoul Wallenberget elrabolták Budapestről – a jól ismert történet egy kevésbé köztudott fordulatát, a Wallenberg-sztori 1970-es évek végi „újrafelfedezését” és kultuszának az amerikai titkosszolgálat által is ösztönzött megalapozását mutatjuk be egy új életrajzot fellapozva (22. oldal). A második világháború vége, illetve a holokauszt tapasztalata volt a kiindulópontja egy további, mindmáig vitatott szociálpszichológiai kísérletnek, amelynek főszereplője, Stanley Milgram alakját is megidézzük (86. oldal).

Köszönjük, hogy az elmúlt három évben velünk tartott a világtörténelem méltóságteljes főútjain és zegzugos mellékösvényein! Kövessen most bennünket az egyiptomi Karnaktól a polinéziai Tahitiig, a keresztes háborúk korától az úrkorszakig!

A szerkesztő

Ajándékozzon egyéves **BBC History**-előfizetést **extra kedvezménnyel!**

Ajándék éves
előfizetőinknek

A történelmi lap új főszerkesztője
Romsics Ignác történész, egyetemi tanár,
a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja.

A megújult **BBC History** még több exkluzív
magyar történelmi cikkel és számtalan
világtörténelmi érdekességgel szolgál olvasóinak.

Egyéves előfizetés

(12 lapszám)
10 740 Ft helyett
7950 Ft

26% kedvezmény

Féléves előfizetés

(6 lapszám)
5 370 Ft helyett
4290 Ft

20% kedvezmény

3 EGYSZERŰ MEGRENDELÉSI LEHETŐSÉG:

Interneten
www.kossuth.hu

Telefonon
(06-1) 225-8400
(06-1) 782-1710

Postán
1327 Budapest,
Pf 55.

Fejtő Ferenc Könyvesbolt • 1043 Budapest, Bocskai u. 26. • 06-1/888-9120
Örkény István Könyvesbolt • 1137 Budapest, Szt. István krt. 26. • 06-1/782-1710
Toldy Ferenc Könyvesbolt • 1011 Budapest, Fő u. 40. • 06-1/201-9582
Kölcsy Ferenc Könyvesbolt • 8200 Veszprém, Cserhát lakótelep 7. • 06-20/542-2088

Falfestmény Julia Felix pompeji házában: *Gyümölcstál*. „A rómaiak kb. 50 féle új ennivalót vittek be a mai Angliába – mondja Erica Rowan. – Egyebek közt almát, körtét, koriandert, édesköményt és diót.”

14**A NAGY KÉRDÉS****Mit tettek értünk a rómaiak?**

Kétezer évvel ezelőtt a Római Birodalom hatalmas területre terjedt ki. Hét történész mesél az európai kultúra máig élő római örökségéről

22**Embermentő diplomatából amerikai hős****INGRID CARLBERG**

A Budapestről elhurcolt Raoul Wallenberg sorsa évtizedekig nem kapott reflektorfényt. Mindez az 1970-es évek végén amerikai közvetítéssel változott meg

30**A banditák kora****ANTONIO MELECHI**

Szardínia lakói a történelem során szinte mindig lázadók voltak és nem tűrték a korlátokat. Miként alakult ki a hírhedt hegyi pásztor banditák társadalma és mi maradt utánuk?

38**A „társasjáték”, ami fordulatot hozott a második világháborúban****SIMON PARKIN**

Fiatal nők egy csoportja tette kivédhetővé a német tengeralattjárók támadásait az atlanti csatában – háborús társasjátékokat játszva

40**Oroszország vélt és valós ereje****SZ. BÍRÓ ZOLTÁN**

Valóban olyan erős-e az orosz nagyhatalom, mint amilyennek mutatja magát? Putyin Oroszországát elemző könyvében a szerző többek között erre a kérdésre keresi a választ

62**Az elme aranyállama****IAN SCOTT**

Kalifornia vonzereje egy évszázadon át a képzelet erején alapult. Ám a kaliforniai karrier nem mindig jelentett *happy endet* azok számára, akiket hírnévvel és sikerrel kecsegtetett

BORÍTÓILLUSZTRÁCIÓ
DAVIDE BONAZZI

ROVATOK

- 52** Egy év képekben – 1945
Richard Overy

ESSZÉ

- 71** A világ i. sz. 1000-ben jóval globalizáltabb volt annál, mint hinnénk
Valerie Hansen

RÖVIDEN

- 8** Fókuszban
Shakespeare művei Amerikában
James Shapiro
- 12** Történelmi hírek

KULTÚRA

- 78** A nyugati kultúra és a meztelenség
Interjú Mary Bearddel a változó művészettelfogásról
Matt Elton
- 84** Három fontos műalkotás
Az emberi testtel foglalkozó szobrok és festmények
Janina Ramirez
- 86** „Engedjenek el innen!”
Merész és újszerű kísérletek a szociálpszichológiában
David Edmonds

KÜLÖNLEGES EMBEREK

- 50** Melisenda jeruzsálemi királynő
Natasha Hodgson

UTAZÁSOK

- 94** A Földet körülhajózó első nő nyomában
Glynis Ridley
- 102** A világ csodái – Karnak, Egyiptom
Paul Bloomfield

Fizessen elő a 10. évfolyamában járó világ- és magyar történelmi társlapunkra, a BBC Historyra!

Ebben a számban azt kérdezzük, hogy...

miként jelenítették meg és formálták a közfelfogást az Amerikai Egyesült Államokban a Shakespeare-drámák? **8**

miért és mi ellen lázadtak Szardínia pásztor banditái, és milyen hatással van ez a sziget jelenére? **30**

milyen leleményes ötlettel próbálták megakadályozni, hogy a német U-bootok szövetséges hajókat süllyesszenek el? **38**

hogyan próbálja a mai Oroszország kijebbn tolni a befolyási övezetét, és mekkora a putyini rendszer támogatottsága? **46**

38

hol és mikor derült ki, hogy a francia Bougainville-expedíciónak női résztvevője is volt? **94**

8

46

30

94

12. szám / 2020. december

KOSSUTH VEVŐSZOLGÁLAT

(36-1) 225-8400, 225-8401
vevoszolgalat@kossuth.hu

SZERKESZTŐSÉG

(36-1) 888-9153
bbchistory@kossuth.hu
BBC History, 1327 Budapest, Pf. 55
Kiadja a Kossuth Kiadó Zrt.
Felelős kiadó: **Kocsis András Sándor**
elnök-vezérigazgató
Alapító főszerkesztő: **Papp Gábor**
Művészeti vezető: **Kiss Áron**
Szerkesztő: **Györfy Iván**
A szerkesztő munkatársa: **Bulyovszky Csilla**
Fordítók: **Boross Anna** (50-51., 94-101.,
102-105. old.), **Kállai Tibor** (14-21., 38-45.,
78-85., 86-93. old.), **Litván Dániel** (71-77.
old.), **Rindó Klára** (8-11., 12-13., 30-37.,
52-61., 62-70. old.)

RÉGEBBI SZÁMOK

belföldre:
(36-1) 225-8400, 225-8401
vevoszolgalat@kossuth.hu
Fejtő Ferenc Könyvesbolt (36-1) 888-9120
Örkény István Könyvesbolt (36-1) 782-1712
Toldy Ferenc Könyvesbolt (36-1) 225-8400
külföldre:
Color Interpress Kft. (36-1) 243-9232
e-mail: info@colorinterpress.hu

HIRDETÉS

LifeTime Media Sales House
1021 Budapest, Hűvösvölgyi út 75/A.
Tel.: (36-1) 316-4556
email: ertesites@lam.hu
Nyomtatta és kötötte a Pauker Holding Kft.
Felelős vezető: **Vértés Gábor**
ügyvezető igazgató
studio@pauker-holding.hu

ISSN 2560-2640

A BBC World Histories főszerkesztője:
Matt Elton
A BBC History főszerkesztője: **Rob Attar**
Művészeti vezető: **Susanne Frank**
Képszerkesztő: **Samantha Nott**

Immediate Media Company
Tartalomért felelős igazgató:
David Musgrove
Kereskedelmi igazgató: **Jemima Dixon**
Kiadói igazgató: **Andy Healy**
Ügyvezető igazgató: **Andy Marshall**
Vezérigazgató: **Tom Bureau**
Licenc: **Tim Hudson**
Nemzetközi kapcsolatok: **Anna Genevier**

Licentculajdonos: BBC Worldwide Limited
101 Wood Lane, London W12 7FA
A History- és a BBC-logó a British
Broadcasting Corporation bejegyzett
védjegye.
© Immediate Media Company
(Bristol/London) Limited.
Minden jog fenntartva. A magazin
tartalma szerzői jogvédelem alá esik.

Támogatta:

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Röviden

Történelem a mai hírek mögött

„Shakespeare sok szempontból tisztábban és világosabban szól az amerikai híveihez, mint az angolokhoz”

James Shapiro arról ír, hogy Shakespeare művei a függetlenség kivívása óta miként jelenítették meg és formálták a közfelfogást az Egyesült Államokban

Fontos kérdések

Othello (Chris Butler)
dulakodik Jagóval
(Danforth Comins)
Shakespeare tragédiájá-
nak 2019-es Repertory
Theater-ben tartott elő-
adásán. Ez a darab az
amerikai értékek és hozzá-
állítás lakmuszpapírja,
állítja James Shapiro

Az afroamerikai színész, Ira Aldridge, egy 1826-os képen. Amikor előző évben Othellót alakította, valószínűleg ő volt az első fekete színész, aki Londonban játszott Shakespeare-t

Shakespeare művei az Erzsébet korabeli nézőknek készültek – de sok esetben világosabban és közvetlenebbül

szólnak az amerikaiakhoz, mint az angolokhoz. Amerika nemzeti költői közé fogadta Shakespeare-t annak dacára, hogy 1776-ban az Egyesült Államok szakított Angliával, és a brit drámaíró ma is az első helyen áll az egész nemzet által olvasott írók között. Az egyik dolog, amit megtanultam, miközben új könyvemet, a *Shakespeare a megosztott Amerikában* címmel írtam, hogy Amerika Shakespeare-je nem azonos Anglia vagy Nagy-Britannia Shakespeare-jével. Néhány darabja, mint például az *Othello*, itt más politikai és társadalmi jelentéssel bír, mint Angliában, míg a *Vízkereszt*, vagy amit akartok az osztályviszonyok tekintetében olyan kérdéseket érint az Egyesült Királyságban, amelyek Amerikában nem jelentenek problémát.

A kapcsolat William Shakespeare és az Egyesült Államok között a forradalom előtti időkre nyúlik vissza.

Valójában a *Hamlet*ben szereplő híres sorok, „Lenni vagy nem lenni”, ugyanúgy illettek mindazokhoz, akik meg akartak szabadulni a britektől, mint a britek amerikai védelmezőikhez. Az Egyesült Államok második elnöke, John Adams Shakespeare-rel viaskodott, amikor újraírt egy monológot az *V. Henrik*ből, hogy bemutassa, egy idegen hatalom miként használhatja a befolyását egy, az irányában jóindulatú elnök támogatására. Shakespeare lehetővé tette, hogy az amerikaiak olyan társadalmi és politi-

A 18. századi festmény a *Vízkereszt*, vagy amit akartok egyik jelenetét ábrázolja. Az ilyen darabok „osztály-tartalmát nem ugyanúgy értelmezték az Egyesült Királyságban, mint Amerikában”, állítja Shapiro

kai témákkal azonosuljanak, amelyekről nehéz beszélni, vagy amelyek konfliktusokkal terheltek, mint a faji kérdés és a bevándorlás. Az amerikai történelemben időről időre az ő művein keresztül kaptak hangot ezek a problémák.

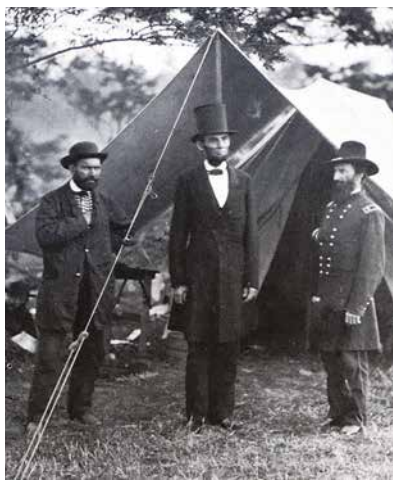
Az Othello az amerikai értékek és felfogás igazi lakmuspapírja a faj és a „fajkeveredés” kérdésében, és mindig is az lesz. Az 1920-as években afroamerikai színész, Ira Aldridge játszotta Othellót a londoni színpadon, de egy évszázadnak kellett eltelnie ahhoz, hogy Paul Robeson is megtehesse ugyanezt a Broadwayen. A polgárháború előtti korszakban az egyik legnépszerűbb darab volt a rabszolgatartó amerikai dél színházaiiban, ahol sokan nevezték el Othellónak a rabszolgájukat. Tehát ez a tragédia volt és marad is a villámhárító

az amerikai kultúrában tapasztalható faji különbségek, a színvak szereposztás és a fajkeveredés kérdésében.

[A tizenhatodik elnök], Abraham Lincoln volt a legkifinomultabb Shakespeare-olvasó az amerikai

történelemben. Csak néhány könyvhöz férhetett hozzá, de ezek egyike egy Shakespeare-művet tartalmazó olvasókönyv volt, amelyet a mostohaanyja hozott, amikor beköltözött a prérin álló rönkházukba. Elnöksége idején, a polgárháború alatt Lincoln hosszú passzusokat tanult meg Shakespeare-től, és élete jelentős részét azzal töltötte, hogy előadta őket mindenkinek, aki hajlandó volt meghallgatni. Az angol drámaíró az elnök intellektuális és érzelmi életének fontos eleme lett. Lincoln színházszeretetéből fakadt, hogy gyilkosa, John Wilkes Booth tudta,

Ezek a kérdések, még ha a felszín alatt rejtőzve is, régóta velünk vannak – és Shakespeare segítségével megláthatjuk őket

Abraham Lincoln amerikai elnök (középen) az 1862-es antietami csata után, az amerikai polgárháborúban. Lincoln a polgárháború idején hosszú passzusokat tanult meg Shakespeare darabjaiból

Ulysses S. Grant képe, aki Desdemonát játszotta az *Othelló*-ban a mexikói–amerikai háború idején

hol találja 1865-ben, azon a végzetes áprilisi estén: a Ford színházban, ahol hátulról fejbe lőtte. Booth aztán felugrott a színpadra és a szemtanúk szerint – amerikai Brutusnak képzelve magát – azt kiáltotta: „Sic semper tyrannis”, azaz mindig így járnak a zsarnokok, ami Virginia állam jelmondata. Mindez jól mutatja, hogy Shakespeare milyen mélyen beágyazódott az amerikai politikatörténetbe.

Mi, itt Amerikában csak nehézségek árán tudunk a genderről beszélni, és ezért folyton Shakespeare műveire fordulunk, hogy segítségükkel vitassuk meg és bogyozzuk ki ezeket a kérdéseket. Ez még a 19. század közepére nyúlik vissza, amikor az agresszív férfiaság helyébe – ami abból a vágyból eredt, hogy mindent megszerezzen, amit csak a keze elér – egy csöndes, komoly, józan angol modell lépett. Ennek a következménye, hogy ma miként adjuk elő Shakespeare-t: például egyetlen színész sem tudja hatékonyan eljátszani Rómeót, mivel a színdarabban írtaknak megfelelően időnként el kellene „nőiesednie” egy kicsit.

Az ellenkezője történt, amikor 1846–1848-ban az Egyesült Államok hadseregének jó részét összevonták a mexikói–amerikai háború előtt. Míg várakoztak, a tisztek úgy döntöttek, építenek egy színházat, és Shakespeare-t viszik színre. Az első produkciójukhoz, az *Othelló*-hoz kellett valaki Desdemona szerepére. Egy sudár, lányosképű tisztre esett a választás, akit Ulysses S. Grantnek hívtak – és akiről valamennyien úgy tartották,

hogy nagyszerűen fest majd szoknyában. Számomra az amerikai történelem egyik legkedvesebb pillanata, amikor a polgárháborúban az unionisták jövődő hőse egy fekete férfiba szerelmes fehér asszony szemén (és szoknyáján) keresztül látta a világot. Újra és újra Shakespeare teszi számunkra érthetővé, hogy miként működnek a gender bonyolult kérdései.

Mielőtt megírtam ezt a könyvet, valószínűleg fogalmam sem volt, hogy a kezdeti időszakban miként alakította Shakespeare az amerikai politikai diskurzust. A Shakespeare-professzorok jó részéhez hasonlóan anglofil vagyok, és figyelmemet Shakespeare korára fordítottam. Ezért aztán sok dolog újdonság volt számomra, és azt hiszem, új lesz mások számára is. Ez arra kényszerít miniket, hogy ne csak azzal birkózzunk, mennyire különbözőképpen értelmezzük Shakespeare-t, hanem birkózzunk meg a realitással is, amivel szembenéznünk ebben az országban, és amelyet nem valamelyik politikai vezető tálal elénk, hanem beleégett nemzetünk történetébe. Ezek a kérdések, még ha a felszín alatt rejtőzve is, régóta velünk vannak – és Shakespeare segítségével megláthatjuk őket. 🌐

James Shapiro

a Columbia Egyetem angol és összehasonlító irodalom professzora. Új könyve *Shakespeare in a Divided America* (Faber, 2020)

Történelmi hírek

2 PÁRIZS FRANCIAORSZÁG

A császár hazahozatala

Francia történészek kérik, hogy a Brexit utáni megállapodás keretében adják vissza az utolsó francia császár, III. Napóleon földi maradványait. III. Napóleon az 1870–1871-es francia–német háború során vereséget szenvedett, majd 1873-ban Kentben hunyt el, és a farnborough-i Szent Mihály apátságban helyezték örök nyugalomra maradványait. „Nagyon nagy ember volt”, állítja a népszerű francia történész, Dimitri Casali. Ő szeretné elérni a császár hamvainak hazaszállítását mondván: „Franciaország számára nagyon fontos, hogy visszakapja III. Napóleon holttestét.”

III. Napóleon francia császár. Francia történészek kérik vissza földi maradványait

3 MITHOLZ SVÁJC

Robbanó hírek

Több mint tíz év alatt evakuálhatnak egy falut Bernese Oberlandban, miután a hatóságok átértékeltek, milyen kockázatot jelent egy második világháborús lőszerraktár esetleges felrobbanása. A semleges Svájc a világháború idején felduzzasztotta hadseregét és lőszerkészleteit, és a felhalmozott hadianyagot a Bern déli részétől alig 50 kilométerre lévő Mitholzban, egy föld alatti raktárban helyezték el. 1947-ben kilenc ember halálát okozta egy robbanás, de még 3500 tonna lőszer maradt a föld alatt. A hadügyminisztérium most úgy döntött, hogy mindez elfogadhatatlan kockázatot jelent a lakosság számára, akiket esetleg evakuálni kell – bár ennek előkészítése legalább egy évtizedig is eltarthat.

A mitholzi lőszerraktár 1949-ben

1 NUNAVUT KANADA

A múlt kísértése

A nemrég előkerült tárgyak, többek között egy emberi hajmaradványokat megőrzött kefe, fényt deríthetnek az északnyugati átjárónál eltűnt, tragikus sorsú expedíció utolsó napjaira. Az *Erebus* és a *Terror* 1846-ban került a jég fogságába Kanada északi sarkköri területén, az expedíció mind a 128 tagja – beleértve a vezetőjüket, Sir John Franklint – két évvel később már halott volt. Az elsüllyedt *Erebus*ról több mint 350 tárgyat hoztak felszínre a víz alatti régészek, és most bepillantást nyerhetünk, milyen lehetett az élet a fedélzeten. A megtalált tárgyak között van egy hadnagy rangjelzése és egy darab pecsétviasz az egyik tengerész ujjlenyomatával.

Az *Erebus* hajó roncsaiból került elő egy emberi hajmaradványokat tartalmazó kefe Kanada északi sarkköri vidékén

4 HÚSVÉT-SZIGET CHILE

Összetört szent szobor

Az egyik híres húsvét-szigeti *moai* – óriás kőalak – nemrég jórészt megsemmisült, miután március elején egy kisteherautó nekiütközött és megrongálta a szobrot és az *ahut*, a talapzatát. A helyi nyelven Rapa Nui nevű távoli polinéziai sziget bennszülött lakossága 1250 és 1500 között nagyjából 1000 *moai*t faragott ki. A szobrokat szentnek tartották, azok istenséggé lényegült őseiket jelképezték. A helyieket felháborította az eset, és a járművek és a turisták szigorúbb ellenőrzését követelték.

A kisteherautó, amely ledöntötte az egyik moai szobrot a Húsvét-szigeten

5 HSZIAN KÍNA

A szamárbölgés emléke

A Tang-dinasztia egyik nemesasszonyának sírjában talált szamárcsontok elemzéséből arra következtetnek, hogy a nő szamáron ülve játszott lovaspótlót. 2012-ben a császári fővárosban, Csanganban (ma Hszian) egy 878-ban meghalt magas rangú hölgy, Cui Shi sírjában különböző állatok csontjaira bukkantak, többek között három számár-réra. A méret és a komputertomográfus vizsgálat elemzése alapján a Senhszi Tartományi Régészeti Intézet szakértői azt állítják, hogy Cui az állatokon lovagolt a lovaspótló játék közben, és lehet, hogy rituálisan áldozták fel őket, hogy gazdájuk tovább tudjon játszani a túlvilágon.

A Tang-dinasztia idejéből (i. sz. 618–907) származó kerámiaszámár. A 9. századi kínai nemesasszony Cui Shi sírjában talált szamárcsontok elemzése azt sejteti, hogy ezeket az állatokat lovaspótló közben használták hátsó jószágának

6 LESOTHO

Társadalmi kötelékek

Új kutatások szerint a vadászó-gyűjtő népek már 33 000 évvel ezelőtt ajándékokat adtak egymásnak, hogy erősítsék az egymás közötti kötelékeket. Lesotho néhány barlangjában olyan, struccotjás héjából készített gyöngyöket találtak, amelyeket 270 kilométerre onnan alkottak. Afrikában a kőkorszak idején alakulhatott ki az ajándékozás gyakorlata. A hirtelen klímaváltozás megerősítette a különböző csoportok közötti kapcsolatokat.

REUTERS/GETTY IMAGES

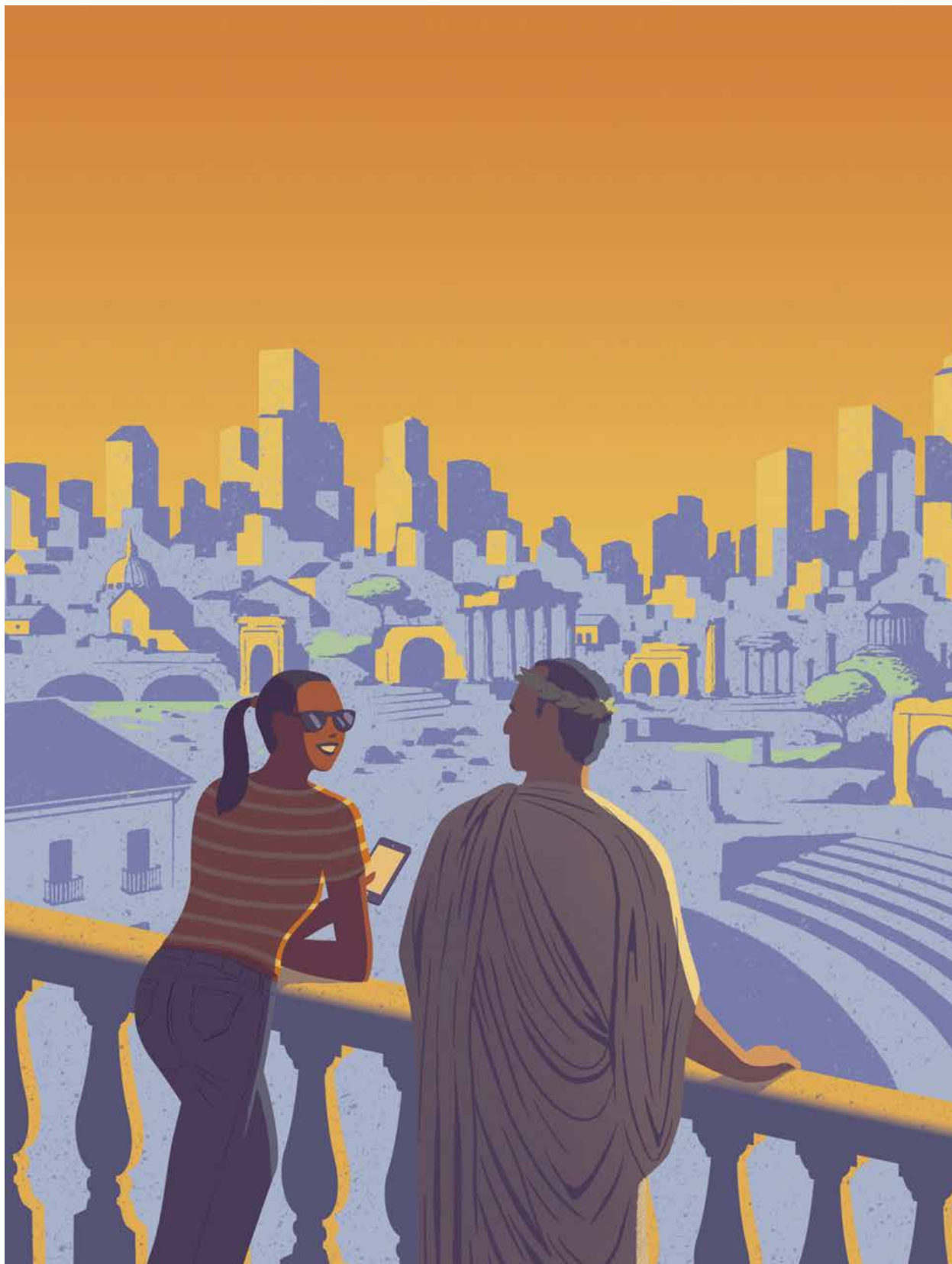

Dzsószér fáraó nemrég megnyitott sírkamrája felülnézetből a Kairó közelében, Szakkarában álló hatalmas lépcsős piramis belsejében

7 SZAKKARA EGYIPTOM

Lépcső az időben

Márciusban befejeződött Egyiptom legrégebbinek tartott piramisának 14 évig tartó restaurálása. A feltehetőleg i. e. 2650-től 2575-ig uralkodott Dzsószér fáraó 62 és fél méter magas, Kairótól délre, a szakkarai nekropoliszban található hatlépcsős síremléke komoly előrelépést jelent a korábbi masztabákhoz (lapos tetejű sírokhoz) képest. A piramist az 1992-es földrengés rongálta meg, és nagyobb javításokra volt szükség, hogy elkerüljék az összeomlását. 🌐

Mi mindent kaptunk a rómaiaktól?

Kétezer évvel ezelőtt a Római Birodalom kiterjedt egész Európára, a Földközi-tenger teljes partvidékére, a Közel-Keletre, Észak-Afrikára és Britanniára is. Hét történész mesél az európai kultúra máig élő római örökségéről, benne olyan „hagyatékokkal”, mint például a humor, az ételeink és az államigazgatás

ÁLLAMIGAZGATÁS

„A brit államigazgatási rendszer sokat köszönhet Rómának”

Shushma Malik

Az általunk demokráciának nevezett mai államigazgatási rendszert az ókori görögök semmi ilyesminek nem tudnák tekinteni. Az a megoldás ugyanis, hogy képviselőt kell választani a népakarat érvényesítésére, inkább a római „vegyes alkotmánnyal” mutat közös vonásokat. Az athéniak sorsolással választották a képviselőiket. A rómaiak viszont, hoz-

zánk hasonlóan, a szavazásos választást alkalmazták, amelyben a jelöltek vagyona és tehetsége is megmutatkozhat. A rómaiak vezették be a kinevezett felsőház intézményét is – ez volt az ő szenátusuk, a brit Lordok Háza előfutára.

Rómában az i. e. 3. századra a polgárok olyan rendszert hoztak létre, amelyben három kormányzási forma – monarchia, arisztokrácia, demokrácia – egyesült az állam igazgatására. Az i. e. 2. században élt görög történétíró, Polübiosz szerint a monarchikus elemet két konzul alkotta: évente megválasztott magisztrátusok, akik háborúba vezették a rómaiakat, és vezető pozíciót foglaltak el a szenátusban. Az arisztokrácia maga volt a szenátus, amelyből a kiválasztott vagy korábbi magisztrátusok (kb. 40 férfi) csak egy kis részét alkották a nem megválasztott egésznek (300–600 férfi). A szenátorok terjesztették be a törvényeket, amelyeket nem lehetett megszavazni a nép támogatása nélkül – ez volt a „vegyes alkotmányban” a demokratikus elem.

De amiért a brit államigazgatási rendszer talán a leginkább köszönettel tartozhat Rómának, az a koncepció, hogy ne legyen egyenértékű mindenkinek a szavazata. A római állampolgársággal rendelkező férfiakat (nők nem szavazhattak) „centuria” elnevezésű választócsoportokba osztották; a leggazdagabb társadalmi kisebbségből 98 ilyen alakult, a legszegényebb, ám legnagyobb lélekszámú néposztályból viszont 35; a közepes vagyoni helyzetűek további 60 centuriába sorolódtak, így alakult ki az összesen 193 választói csoport. Az a felfogás, hogy a választásra jogosultság a vagyoni helyzettől is függjön, keményen tartotta magát az elkövetkező évezredben. Angliában csak a 20. században kaptak szavazati jogot a vagyontalan férfiak, majd nem sokkal utánuk a nők is. A 18. században több brit miniszterelnök ült a Lordok Házában, mint az Alsóházban.

A rómaiak vegyes alkotmánya ilyenképpen évszázadokra modellt kínált például a brit „demokrácia” számára – egy olyan rendszert, amely a társadalmi rangra, a választásokra és a választójogi korlátozásokra támaszkodott.

Shushma Malik az ókortudományok tanára a Roehamptoni Egyetemen

IMPERIALIZMUS

„Az imperializmus politikáját a világbéke ígéretével igazolták”

Hannah Cornwell

A globalizáció új keletű jelenségnek tűnhet. Csakhogy az összekapcsolódó világ, a földrajzi távolságok összezsugorodása és a kisebb-nagyobb embercsoportok közötti kommunikáció felgyorsulása a római imperializmus egyik kiemelkedő teljesítménye. Birodalmak és nagyhatalmak persze már akkor is léteztek, amikor Róma még nem hódította meg az egész

Mediterráneumot. De az eszközök, amelyekkel fenntartotta ezt a birodalmat és kialakította a maga imperialista ideológiáját, nos, azok modellül szolgáltak a későbbi nyugati hatalmaknak a saját imperialista világképük megformálásához. Az imperializmus politikáját a világbéke ígéretével igazolták.

A világbéke római koncepciója – az ún. pax Romana – a Róma és alattvalói közötti hatalmi dinamika kifejeződése volt. A római történétíró, Tacitus e koncepció lényegét Cerialis hadvezérnek a gall vezetőkhöz i. sz. 69-ben intézett beszédében jelenítette meg: „Mert sem a népek békéjét fegyverek nélkül, sem a fegyvereket zsold nélkül, sem a zsoldot adók nélkül nem lehet fenntartani.” Itt birodalmi és katonai igazolással kínálják a békét mint a Római Birodalom egyetemes értékét mindazok számára, akik ehhez a birodalomhoz tartoznak. De a békének ára is van: Róma megkövetelte a szükséges hozzájárulásokat, hogy fenntarthassa a katonailag védelmezett, összefonódó világot.

A római birodalmi kormányzás által teremtett stabilitást nem szabad alábecsülni. A South Shieldsben őrzött egyik sírkő latin és palmürai (nyugat-arámi) nyelven őrzi az emléket egy Dél-Britanniából származó, Regina nevű, felszabadított rabnőnek, aki később egy palmürai (szíriai) férfi, Baratesz felesége lett. Már ez az egyetlen tárgyi emlék is érzékelteti, hogy milyen lehetett az identitás, a mobilitás, a befogadás és a sorsközösség a római világban. Annak a birodalomnak a globális vonatkozásai sok hasonlóságot mutatnak a mi modern, kapcsolatokkal átszőtt világunkkal. A világbéke előnyei kétségtelenül fontosak a gazdasági és a társadalmi stabilitás szempontjából. Ugyanakkor azt is észre kell vennünk, hogy Róma miként kreálta meg más világhatalmak számára is a birodalom és a kolonializmus igazolását, aminek legszebb példáit alighanem a 19. századi pax Britannica és a 20. századi pax Americana szemlélteti. És föltehetjük a kérdést, hogy kiknek a békéje is ez.

Hannah Cornwell az ókortörténet tanára a Birminghami Egyetemen és a *Pax and the Politics of Peace: Republic to Principate* (Oxford University Press, 2017) című könyv szerzője

Falfestmény Julia Felix pompeji házában: Gyümölcstál. „A rómaiak kb. 50 féle új ennivalót vittek be a mai Angliába – mondja Erica Rowan. – Egyebek közt almát, körtét, koriandert, édesköményt és diót.”

A South Shields városában talált sírkő másolata. A Britanniából származó rabszolga Reginának állít emléket, aki egy palmúrai (ma Szíria) férfi felesége lett – jól érzékelteti ez a római világ belső mobilitását és befogadókészségét

ÉTEL, ITAL

„Dél-Hispániát, s Észak-Tunézia és -Líbia nagy részét is átalakította az olívaolaj tömeges termelése”

Erica Rowan

A rómaiak számára fontos volt az étel és az ételmszer-ellátás. Rengeteg irodalmi és régészeti bizonyíték van erre, az utalások a szatírákban és a drámákban, a régi tárolóedények és előállítási eszközök maradványai; ezek mind azt bizonyítják, hogy a rómaiak sokat beszéltek az ételről, gondolkoztak róla, kísérleteztek és kereskedtek vele. Az élelem nem

pusztán a létfenntartás miatt volt fontos, hanem a társadalmi rang kimutatásának, az értékek és a hiedelmek kommunikálásának eszközeként is szolgált a hatalmas birodalomban. Ez a hozzáállás, ez az érdeklődés és ez a sokoldalú kulináris vonzódás is hozzájárult a mi modern ételképzeteink kialakulásához – különösen, ami a főzéskor használt hozzávalók választékát illeti.

Az olívaolajat és a bort már a görög világban is ismerték, de a rómaiak voltak azok, akik a termelési módszereiket az egész mediterrán régióban elterjesztették, s a szőlőt is elvitték a természetessége határáig. A mai Spanyolország, Észak-Tunézia és -Líbia egész tájegységei az olívaolaj nagyban előállításának központjaivá váltak. Észak-Európa meghódítása után azóta is híres borvidékek alakultak ki a mai Németországban, valamint Észak- és Közép-Franciaországban lévő provinciákban.

A rómaiak élénken érdeklődtek az új és az idegen ételek iránt. Amilyen ütemben terjeszkedett a birodalmuk kelet (a mai Görög- és Törökország) és dél (Egyiptom) felé, olyan ütemben bővült a számukra is elérhető ételek és hozzávalók választéka. Néhányukat, például az őszibarackot már a görögök is ismerték, de ezeket is a rómaiak kezdték nagyban termesztetni és terjesztetni Európában és Észak-Afrikában, és beillesztették az étrendjükbe az őszibarackot, a cseresznyét, a csirkét és a borsot. A rómaiak nemcsak Itáliában termesztettek és fogyasztottak sokféle ehető növényt, de az újonnan meghódított területeken is nagy igyekezettel terjesztették őket. Britanniába kb. 50 új ételfajtát vittek be, egyebek közt az almát, a körtét, a koriandert, az édesköményt és a diót. S amikor az i. sz. 5. században elhagyták a provinciát, ezek az ételmszerek itt maradtak – és mindmáig élvezettel fogyasztjuk őket.

Erica Rowan a klasszikus régészet tanára a londoni Royal Holloway Egyetemen, s a *Food and Diet in Republican and Imperial Roman Italy* című, a Bloomsbury kiadásában még az idén megjelenő könyv szerzője

HUMOR

„Az, hogy az ember felfedezi a komédiát a hétköznapi és a mélyebb értelmű szituációkban, az örök, mint maga Róma is”

Carey Fleiner

A humort természetesen nem a rómaiak találták fel, de a szellemességük rányomta a bélyegét az egész modern nyugati kultúrára. Kedvelték például a vicces gúnyneveket – erre érzett rá a Monty Python társulata, amikor 1979-es filmjében, a *Brian életében* az egyik (Graham Chapman által alakított) szereplőnek a „Fikusz Kukisz”, feleségének pedig a „Fortisszima Fingusz” nevet adta. Ezek a vicces nevek már négy évtizede velünk élnek, és beépültek a kultúránkba.

A gúnyneveket már a rómaiak is kedvelték. Az egyébként szép politikai karriert befutott Gnaeus Cornelius Scipióra (a híres afrikai győző Scipio nagybátyjára) ráragasztották az Asina („Szamár”) gúnynevet, miután i. e. 260-ban elszerencsétlenkedte a punok elleni tengeri ütközetet a Lipari-szigeteknél (ám később ennek ellenére ismételen konzullá választották). A legnagyobb római komédiaíró, Plautus tobzódott a felsőfokok használatában, amikor olyan nyelvi fordulatokat alkalmazott, mint az „én vagyok a halálnak halálával haltak legholtabbika” (a *Casina* című, i. e. 210 körül írt darabjában).

A komédia arra szolgált, hogy a rómaiak engedjenek kissé szertartásos komolyságukból, és lelazítsanak egy kicsit. Kedvelték az olyan szatirikus túlzásokat is, mint az ünnepelt szerző, Martialis panasza a római utcák zsúfoltságára: ha kinyúl az ablakon, megérintheti a szomszéd ház falát.

A szarkazmus beszívargott a nagypolitika világába is: a nagy történetíró Tacitus meséli, hogy miután Gnaeus Iulius Agricola római serege legyőzte a keltákat a Graupius-hegyi csatában (valahol a mai Skócia földjén), a vesztesek vezére, római nevén Calgacus a győztesek telhetetlenségét panaszolta: „Letarolják mezeinket, pusztaságot hagynak a nyomukban, aztán még elvárnák tőlünk, hogy tapsoljunk a békének, amelyet megteremtettek.” A humor gyakorta nem lefordítható, a szellemes utalások elvesznek fordítás közben, és bizonyos poénok csak az eredeti nyelven ülnek. Mi sem lettünk rómaiává, ám a szellemiségük érintetlenül vészelt át két évezredet, és többek közt tőlük tanultuk meg kifigurázni azokat, akik megkeserítik az életünket.

Carey Fleiner a Winchesteri Egyetem történelemtanára. Legújabb könyve az *A Writer's Guide to Ancient Rome* (Manchester University Press, 2020)

KÉNYELMES OTTHON

„A rómaiak jelentős hatással voltak a kényelmes otthonnal kapcsolatos elvárásainkra”

Daisy Dunn

Csak körül kell néznünk a saját lakásunkban, ha arra vagyunk kíváncsiak, hogy a rómaiak mi mindennel járultak hozzá a modern élet kialakításához Angliában és másutt is. Ez a mindennapjainkat érintő örökség oly sokrétű, hogy hajlamosak vagyunk természetesen tekinteni. De ves-sünk csak egy pillantást a falon lévő tükörrre vagy a ház alatti betonra, és a római hagyaték jelentősége rögtön láthatóvá válik.

Ételeink távolról sem volnának ilyen változatosak, ha annak idején nem a rómaiak számára készültek volna. Ők ugyanis az akkoriban még viszonylag egyhangú brit étrendet sokféle gyümölcssel és zöldséggel tették színesebbé, egyebek közt júdeai datolyával, indiai borssal, valamint cseresznyével, káposztával, sárgaréppával, spárgával, articsókával, fehérréppával és mogoróhagymával. Ételeiket konyhaedényekben készítették, melyek a mieink előképei voltak – alig lehet megkülönböztetni például egy római szűrőedényt annak mai változatától.

A rómaiak az étkezés új kultúráját is meghonosították Britanniában. Gazdag háztulajdonosok az itáliai szenátorokat és előkelőségeket utánózták, s díszes ebédlőket építettek maguknak – *triclinium*okat, bennük három kerevettel, melyeken félkőnyékre dőlve lehetett lakomázni; ilyeneket tártak fel a régészek például Pompeiiben és Herculaneumban is. A padlóikat is pazar mozaikkal rakatták ki; a Nyugat-Sussexben lévő, bignori Római Villában egy egészen káprázatos mozaikpadlót láthatunk.

E padlók alá a rómaiak a padlófűtés egy korai változatát is beépítették. Bignorhoz közel van a fishbourne-i Római Palota, ennek az időszaknak az Egyesült Királyságban talált legnagyobb lakóvillája, melyben a hypocaustum, a padló alatti fűtőtér egyik, műszakilag is tökéletes példánya működött; a padlót cseréposzlopokkal megemelték, hogy a kazánból áradó meleg levegő cirkulálhasson alatta, és fűthesse a fenti szobákat. A vízvezetékeikről is híres rómaiak jelentős hatással voltak a kényelmes otthonnal kapcsolatos elvárásainkra.

A rómaiak még bizonyos házi kedvencek iránt is ébresztettek bennünk vonzalmakat. A nyúl angliai megjelenését általában a normann hódításhoz (11. század) kötik, de Fishbourne-ben tavaly nyúlcsontot találtak, ami azt valószínűsíti, hogy még a rómaiak hozták be ide a házi nyulat. Amit eleinte talán csak kedvencként tartottak, s csak később kezdték a húsaért tenyészteni.

Daisy Dunn történész, újságíró, s egyebek közt az *In The Shadow of Vesuvius: A Life of Pliny* (William Collins, 2019) című könyv szerzője

Poncius Pilátus (Michael Palin) nem érti, hogy John Cleese centurio (balra) miért nevetgél Fikusz Kukisz (Graham Chapman, jobbra) neve hallatán a Monty Python-csoport „*Brian élete*” című filmjében. „Fikusz Kukisz több mint 40 évig volt a kulturális mindennapjaink része – mondja Carey Fleiner –, és köztiszteltnek örvendett.”

Mozaik a görög mitológia egyik jelenetével: Zeusz, sas alakjában elrabolja a trójai ifjú Ganümedészt. A nyugat-sussexi, bignori Római Villa ilyen pazar mozaikjai arról árulkodnak, hogy a britanniai háztulajdonosok is igyekeztek utánozni az itáliai gazdag rómaiak kulturális szokásait.

GETTY IMAGES/ALAMY

Római katonák kerékre kötözött keresztényt végeznek ki az Athosz-hegyi (Görögország) Dionüszion kolostor egyik freskóján. Krisztus keresztre feszítésétől a korai keresztények üldözésén át Constantinus császár keresztény hitre téréséig sokat változott a birodalom viszonyulása a kereszténységhez, s ez kulcsfontosságú volt az egész római világ fejlődése és átalakulása szempontjából, magyarázza Tom Holland.

Herculaneum, i. e. 1. századi freskó: nő íróvesszővel és viasztáblával – ez volt a kódex (a lapozható oldalakkal álló könyv) előzménye. Ez a formátum váltotta föl – az itt egy 15. századi márványszobron látható – Julius Caesar hosszú kézirattekercseit. „A kódex – mondja Catherine Nixey – csak sok évszázaddal később terjedt el, de a hatása óriási jelentőségű volt.”

„A kereszténység az antikvitás legtartósabb öröksége – és indikátora az átalakulásának is”

Tom Holland

Kétlem, hogy Vergilius (i. e. 70–19) *Aeneis*ének megjelenése óta egyetlen nap is eltelt volna úgy, hogy a világban valahol valaki ne olvasta volna ezt a hőskölteményt. Az európaiak – hogy a Caesarok által nem is álmódott kontinenseken letelepedett leszármazottaikat már ne is említsük – sohasem felejtették el Rómát. Történetét állandóan értel-

mezték és átértelmezték a nagy társadalmi és politikai meg-
rázkódások fényében. A nyugat-európai diktátorok Nagy Károlytól Mussoliniig állandóan Augustus (i. e. 30 – i. sz. 14) eredeti, úttörő példájából igyekeztek ötleteket meríteni.

És viszont: az angol, az amerikai és a francia forradalmak tudatosan a Római Köztársaságot tekintették követendő példának. Az ún. újlatin nyelveket ma is beszélük az egész világon. Római utak, urbanizálódás, jog: ezek mindmáig tartóoszlopai Európa nagyobbik részén a társadalom egész szerkezetének. Nem véletlenül jön maga a „civilizáció” szó is a latinból.

A hasonlóság azonban félrevezető is lehet. A római világ annyira hasonlatosnak tűnik a miénkhöz, hogy könnyen túlbecsülhetjük, a ténylegesnél sokkal szorosabbaknak vélhetjük ezeket az összefüggéseket. Bennünket két nagy történelmi meg-
rázkódítás hatásai választottak le a Caesarok birodalmáról. Az első és legnyilvánvalóbb a birodalom nyugati felének végérvényes elszakadása volt. Ennek hatását jól mutatja, hogy nyugaton még ma is ösztönösen érti mindenki, mi is az a birodalom. Ami felemelkedik, annak el is kell buknia. Ezt a legtöbb ember szinte fizikai érvényű törvényszerűségnek véli a geopolitikában is. Minden, valaha is nagyhatalmi státusra emelkedett nyugati országnak a saját halandósága tudatával kell élnie.

A második – kevésbé feltűnő, de hatásaiban még mélyrehatóbb – meg-
rázkódítást a kereszténység előretörése jelentette. Ez a római fészekben kikelt kakukkfióka a klasszikus antikvitás legtartósabb öröksége, s egyben indikátora is a teljes átalakulásának. Hogy az ókori Róma miként formálta át a mai világot, az – a kereszténységre jellemző paradox módon – nem a birodalom nagy kulturális és politikai vívmányaira vezethető vissza, hanem arra, hogy egyik provinciájában halálra kínzott egy történelmileg homályos, ottani valakit.

Tom Holland író és műsorvezető. Egyik sikeres könyve a *Rubicon: The Triumph and Tragedy of the Roman Republic* (Little, Brown, 2003)

„A kódexet a könyvkészítés nyomtatás előtti legfontosabb találmányaként értékelték”

Catherine Nixey

Mennyire tetszik önnek ez a cikk? Nagyon? Vagy talán (belegondolni is rossz) unja már az ókori Rómát. S éppen azon gondolkodik, hogy lapozni kellene, mert a következő oldalon majd egy érdekesebb, hozzánk közelebb, számunkra fontosabb korszak várja – például a viktoriánusok, vagy Eduárdék. Az ujjával talán már el is indult lefelé ezen a hasábon a lap jobb

alsó sarka felé, hogy lapozzon egyet.

De akkor álljon csak meg egy pillanatra. Mert amit olvasás közben most csinálni készül, ahhoz egyetlen más történelmi korszak sem áll oly közel, mint éppen a római. Ugyanis ez a végtelenül egyszerű kézmozdulat, a lapozás az egyik legfontosabb, ám méltatlanul elfeledett öröksége-ajándéka ennek a birodalomnak. Amikor ugyanis ön lapoz egyet, akkor olyan mozdulatot hajt végre, amely ma nem létezhetne a rómaiak konstrukciós találékonysága nélkül.

És, mint Róma történetében oly sokszor, a hagyomány szerint ezt is Julius Caesar indította el. Aki arról híres, hogy mindent felosztott. Ismert művében leírja, hogyan darabolta három részre Galliát, s aztán megosztotta a római államot is egy véres polgárháborúval. És emlékeznünk kell rá egy vértelen, de annál nagyobb jelentőségű „szabdalás” miatt is. A korábbi hadvezérek még megszakítás nélkül írtak a papírtekercsekre – Caesar viszont felszabdalta a tekercseket, és egybefűzte az így kapott lapokat. S ezzel, ahogy Suetonius is leírja, „úgy látszik, levelet először ő hajtogatott össze laponként, napló formájában”.

Egyszerű újítás volt ez – előfutára az iskolás gyerekek által használt viasztábla lehetett –, hatása azonban óriási jelentőségű. Az irattekercsek hosszúak voltak (idősb Plinius 6–8 métereket említ), veszélyes volt le-föl tekergetni őket. A „kódex” viszont, ahogy a könyvformátumot elnevezték, lehetővé tette, hogy az olvasó bármelyik részhez könnyen-gyorsan hozzá-
férjen. Évszázadok kellettek, hogy igazán divatba jöjjön, de a hatása óriási volt.

A kódexet, minden túlzás nélkül, a könyvkészítés nyomtatás előtti legfontosabb találmányaként értékelték. Szó szerint megnyitotta az ismereteket az olvasók előtt, és évszázadokkal később, lám, még mindig lehetővé teszi önök számára is a lapozgatást. Ami nagyon is üdvözlendő ténykedés. 🌐

Catherine Nixey újságíró és klasszika-filológus, a *The Darkening Age: The Christian Destruction of the Classical World* (Macmillan, 2017) című könyv szerzője

Sikeres Wallenberg-mentőakció után
a józsefvárosi pályaudvarról megkönnyeb-
bülten távozó, a deportálástól ezúttal
megmenekülő magyar zsidók 1944.
november 28-án, Veres Tamás felvételén

Embermentő diplomatából amerikai hős

Hosszú évtizedeken át úgy tűnt, a Budapestről elhurcolt Raoul Wallenberg sorsa legfeljebb a családot érdekli, a svéd külügy nem túl erőteljes próbálkozásai rendre zátonyra futottak. Aztán a hetvenes évek végén – derül ki **Ingrid Carlberg** nemrég megjelent életrajzi kötetéből – radikálisan megváltozott a helyzet, és Wallenberg neve amerikai közvetítéssel világszerte ismertté vált

Néha a történelem váratlan fordulatokat vesz, talán a véletlenek sorozata, talán egy – számunkra, egyszerű polgárok számára – ismeretlen terv miatt. Az, ami véletlennek tűnik, lehet stratégia, és fordítva. Ha valaki komolyan ki akar fejteni egy hosszabb cselekményt, gyakran észreveszi, hogy legritkábban szól a történet vagylagosan.

A Wallenberg-ügyet a hetvenes évek utolsó szakaszában úgy is le lehet írni, mint az esetlegeségek szeszélyes játékát. Hirtelen felkavarodott a szél. Hirtelen minden stimmel. A Svédországon kívül mostanáig meglehetősen ismeretlen Raoul Wallenberget interkontinentális tornádóként felkapta a szél, és egy egyéni, családi tragédiából világhírű, eltűnt hős lett. A véletlen végre a meggyötört család kezére játszott. A svéd diplomata elnyerte megérdemelt, nemzetközi elismerését, és ezzel egy hajszállal került el, hogy úgy vonuljon be a történelembe, mint pusztán a svéd–szovjet kapcsolatok egyik zavaró tényezője.

A varázslat határán volt az, ami történt, és utólag mindenki nehezen tudta megmagyarázni, hogyan is ment ez végbe. Az eredmény mindenesetre a lehető legjobb lett: Raoul Wallenberg neve kimenekült a svéd külügyminisztérium porosodó aktái közül, és felemelkedett oda, ahol a helye volt, azok közé, akiket a világnak tisztelnie kell. Hirtelen megérkeztek az ünnepi beszédek, az emlékművek és a kitüntetések. Hirtelen megjelentek a könyvek, a filmek, a hősi eposzok, amelyeket többnyire külföldi, elsősorban amerikai szerzők írtak.

A nyolcvanas évek elején a svéd Raoul Wallenberg tiszteletbeli amerikai állampolgár lett, Winston Churchill után a második. Kanada és Izrael követte az amerikai példát, Raoul Wallenbergről iskolákat neveztek el, utcákat és tereket számos országban, mielőtt Stockholm is megkapta a Raoul Wallenberg teret 1987-ben. Az első bélyeget, amelyet Raoul Wallenberg arcképe díszített, nem Svédország adta ki, hanem (1983-ban) Izrael.

Míntha a világ ott akarta volna átvenni, ahol Svédország megbukott. Saját diplomáciai bonyodalmainak szövevényébe gabalyodva a svéd politikusok kihagyták a lényegét – hogy elmeséljék a világnak és a svédek új generációjának Raoul Wallenberg csodálatra méltó tetteit a magyar zsidók megmenetése érdekében, a második világháború végső szakaszában.

A nemzetközi érdeklődés komolyan felébresztette az alvó svéd közvéleményt. A dolog nem maradt a tisztelgések szintjén. Ráadásul – úgy tűnt – a világ át is akarta venni az ügy megoldásának a felelősségét. A Raoul Wallenbergéről szóló svéd külpolitikai eset egyszer csak az amerikai elnök asztalára került. A Szovjetuniót az eltűnt svéd miatt ismét keményen presszionálták, de most az amerikai politikusok, a nemzetközi közvé-

lemény imponáló nyomásával együtt, amelynek nyilvánvaló epicentruma az Egyesült Államokban volt.

De hogy mindezt meg is értsük, kezdjük az elején. Mi is történt tulajdonképpen?

A náciavadász Simon Wiesenthal Bécsben azon európai zsidók közé tartozott, akik túléltek a holokauszt haláltáborát. Őt ugyan nem mentette meg Wallenberg, de mélyen elkötelezte magát az ügyben. Raoul Wallenberg édesanyja, Maj von Dardel először a hetvenes évek elején írt neki, és Wiesenthal becsületbeli ügyének tekintette, hogy dokumentációs központja, amely sikeresen feltérképezte a náci bűntetteit, segítsen a svéd diplomatának, aki magyar zsidók tízezreit mentette meg Eichmanntól. Maj szavai követték őt: *„A bizonytalanság a legrosszabb. Tudni, hogy a fiam esetleg életben van, hogy szenved, hogy egy elmeegógyintézetbe zárták, vagy éhezik egy börtönben, esetleg nehéz munkára kényszerítik, ez sokkal rosszabb, mintha biztosan tudnám, hogy halott.”*

Maj és Wallenberg nevelőapja, Fredrik von Dardel nagyra értékelte Wiesenthal segítségét. Kérelmeztek és kaptak 10 ezer koronát a Wallenberg bankcsalád egyik pénzalapjából, hogy támogassák a munkáját. Az elmúlt években Wiesenthal a Szovjetunióból Izraelbe kivándorolt zsidók között keresett tanúkat. És mindent megtett, amit csak tudott, hogy nemzetközi érdeklődést ébresszen Raoul Wallenberg iránt, többek között kapcsolatba lépett az amerikai Human Rights-mozgalommal. De csak azután kezdtek a dolgok megmozdulni, miután Jimmy Carter letette az elnöki esküt 1977. január 20-án.

Wiesenthal együttműködött a Nemzetközi Szaharov Bizottsággal is, ez egy nyomásgyakorló csoport volt, amelyet a helsinki záróokmányt követően alapítottak, hogy figyeljék az emberi jogok ellen elkövetett bűnöket Kelet-Európában. (A bizottság a nevét az emberjogi harcos, Andrej Szaharov után vette fel, aki 1975-ben kapott Nobel-békedíjat.) A november 28-ai sajtókonferencián Wiesenthal szenzációs hírt közölt az eltűnt svéd diplomatáról, Raoul Wallenbergéről, amit „egy hónappal ezelőtt” kapott. Új tanú került elő, aki 1975-ben találkozott Wallenberggel egy elmeegógyintézetben, Irkutszkban, ahová a jeges-tengeri Vrangelszigeti táborból vitték át. Mint ahogy az várható volt, a hír elsőoldalas címetek jelentett több országban is.

A karácsony előtti napokban Wiesenthal megismételte ugyanazt a szenzációs hírt egy amerikai riportújságban, a *New York Magazine*-ban. „Egy náciavadász rátámad az oroszokra” címmel megjelent cikkben leleplezték, hogy Wiesenthalnak a náci elleni hájtóvadászat után új missziója van: dokumentálja a szovjet politikai foglyok sorsát. Raoul Wallenberg lett a parádés bevezetés. A *New York Magazine* szerint a teljesen új tanújával megoldotta a harminckét éves misztériumot.

Simon Wiesenthal
egy 1982-es fotón

Akad egy kis probléma: a szenzációs tanú se új nem volt, se nem volt túlságosan megbízható. Jefim Mosinszkijnek hívták, Izraelben lakott, és korábban szovjet politikai fogolyként adta ki magát. Már 1973-ban is felbukkant, mint bohóc a varázsdobozból, és információkat szórt szét, amelyekről utólag kiderült, hogy hamisak. Akkor azt mondta, hogy Wallenberget látták egy táborban a Vrangel-szigeten. Többé-kevésbé az is hamarosan világos lett, hogy az irkutszki elmeegógyintézetet is valószínűleg ejteni kell. Már 1978 januárjában írt Wiesenthal a von Dardel házaspárnak, és elmondta, hogy az a férfi, aki a karácsony előtti újságcikkekben megjelent, sajnos úgy tűnik, notórius hazudozó.

Wiesenthal szenzációs híre a svéd külügyminisztériumot is reagálásra készítette, és megkérték a követségi tanácsost, Håkan Wilkenst Tel-Avivban, hogy találja meg az új tanút. Wilkens azt jelentette, hogy neki gyanús a dolog. Mind az izraeli rendőrség, mind Mosinszkij szomszédai figyelmeztették őt a szovjet tábori rab képzelgéseiről. Wilkens azt is megjegyezte, hogy Mosinszkij megbeszéléseket folytatott az amerikai követséggel is Tel-Avivban, és neki különösen gyanús lett, amikor felfedezte, hogy az új Wallenberg-tanú most jött haza egy hosszú nyaralásból az Egyesült Államokból. Mosinszkij elég szerény körülmények között élt, és kórházi ápolóként dolgozott. Miből tud finanszírozni hosszú, külföldi utazásokat? – csodálkozott a svéd követségi tanácsos hazaküldött jelentésében.

De az új tanú körüli kérdőjelek egyelőre nem keltettek nemzetközi sajtófigyelmet.

Tom Lantos és felesége

Ebben a fázisban lépett színre Annette Lantos háziasszony és franciatanárnő. Nem messzire lakott San Franciscótól, Kaliforniában, és a férje Tom Lantos, korábban közgazdász professzor, aki akkoriban néhány demokrata szenátor külpolitikai tanácsadójaként működött, és nemsokára elindítja kampányát egy kongresszusi helyért. A házaspár jól ismerte a Wallenberg-ügyet. Mindketten zsidó származásúak voltak, Magyarországról származtak, és közvetve Wallenbergnek köszönhették, hogy túléltek a holokausztot. (Tom Lantos 1944 végén az egyik védett svéd házban bújt meg. Annette Lantos pedig saját elbeszélése szerint elmebeteg édesanyjával együtt Svájcba, egy megállapodásnak az értelmében, amit Raoul Wallenberg tárgyalt meg a németekkel. Tom és Annette Lantos tizenhat és tizenkét évesek voltak 1944-ben. De nem volt svéd Schutzpassuk.)

A házaspár közeli – politikai és privát – kapcsolatban állt azokkal a szenátorokkal, akik a Human Rights-kampányok ösztönzői voltak. Baráti körükhöz tartozott Carter elnök legközelebbi tanácsadója, Stuart Eizenstat. Privát vacsorákon beszéltek neki Lantosék a svéd Raoul

Wallenbergéről, és hogy mekkora szerepe volt abban, hogy annyi zsidót sikerült megmenteni Budapesten a megsemmisítéstől. Ebben a körben kapták fel Wiesenthal kétes hírét is, és egy nagyszabású, amerikai akcióvá fejlesztették.

Ha végigrágja magát az ember Maj von Dardel akkori levelezésén, és egybeveti az amerikai és a svéd táviratokat, akkor megállapítható, hogy az intenzív amerikai kampány kezdetéhez a startpisztoly 1978. január 9-én, egy hétfői napon dördült el. Azon a hétfőn Annette Lantos piros filctollat ragadott, és megírta Raoul édesanyjának Svédországba az első levelet. Ezt még nagyon sok követte. Első levelében Mrs. Lantos leírta Maj von Dardelnek, hogy olvasott egy interjút, amit Wiesenthallal közölt a *New York Magazine* a karácsony előtti napokban, és megértette, hogy Raoul Wallenberg még mindig életben van. Azóta nem tudja elengedni az ügyet. Az eltelt három karácsonyi és újévi sűrű hétben mást sem csinált, mint szorgalmasan tevékenykedett a közvélemény megdolgozásáért, és valamennyi dokumentációt egy Wallenberg-aktába gyűjtött. A munka eredményes volt. Szerinte az elnöki tanácsadó, Eizenstat rátette Raoul Wallenberg nevét az amerikai külügyminisztériumban a Szovjetunió által bebörtönzött legfontosabb politikai foglyok listájára, ezeknek a foglyoknak az ügyét mostantól az USA felveszi a Kremllel folytatott tárgyalásainak témái közé.

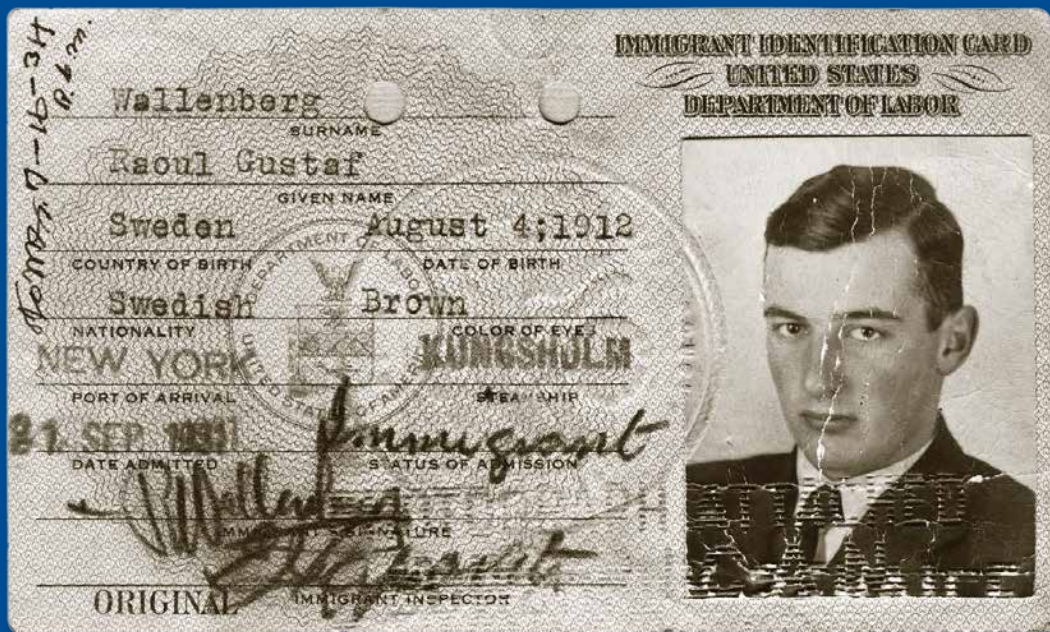
Ez nem volt más, mint politikai szenzáció. Ha valóban igaz, ez azt jelenti, hogy az Egyesült Államok a legmagasabb politikai szinten maga eldöntötte, hogy az egyik legkényesebb svéd külpolitikai ügybe beleavatkozik, és azt sajátjaként napirendre tűzi. És ezt az ellentmondásos külpolitikai húzást az USA rekordgyorsasággal végre is fogja hajtani anélkül, hogy akár a svéd kormánnyal, akár Wallenberg családjával előzetesen konzultálna. Ez egyszerűen valószínűtlennek tűnt.

„Így történt. Az a kampány teljesen rajtam múlt. Az volt a dolgom, hogy amerikai érdeklődést teremtsék, és az amerikai közvélemény nyomását előmozdítsam [...], hogy Carter elnök cselekedni tudjon” – erősítette meg Annette Lantos egy 2012-es interjújában.

Svédországban mindazok számára, akik fontosnak találták Raoul Wallenberg ügyét, ez az amerikai kampány égből pottyant ajándék volt, fény az elmúlt tizenöt évben uralkodó teljes sötétségben. Végre valaki, aki tenni is akar valamit. Annette Lantos gyors és profeszionális volt. A semmiből került elő, és most havonta több levelet is küldött Svédországba instrukciókkal. Megkérte a nemsokára 87 éves Majt, aki eltörte a jobb karját, és erősen megromlott a látása, hogy írjon Jimmy Carter elnöknek és Stuart Eizenstatnak, és kérje az USA segítségét. Ezenkívül azt akarta, hogy Maj írjon Szolzszenyicinnak és az Amnesty Internationalnak, és kérje meg őket, hogy ugyanebben az ügyben keressék meg Carter

Annette és Tom Lantos, akik kulcsszerepet játszottak Wallenberg amerikai megismertetésében

Az ifjú Wallenberg hivatalos okmánya, amikor 1931 őszétől három és fél évig az Egyesült Államokban folytatott építészeti tanulmányokat

elnököt. Ilyen levelekre ugyanis szükség van a különleges Raoul Wallenberg-aktában, amely mostanra az elnöki tanácsadónál van, hangsúlyozta a leveleiben. Valamilyen kifürkészhetetlen okból megadta egy újságíró nevét is, aki a *Svéd Rádió* külpolitikai rovatánál dolgozott Stockholmban. Ő maga is írt neki, és Majnak azt a tippet adta, hogy lépjen ő is kapcsolatba vele.

Még vége sem volt januárnak, de Annette Lantos repülőre ült, hogy Washingtonban a svéd követségen támogatókat szerezzen egy amerikai Raoul Wallenberg-kampányhoz. Mert svéd jóváhagyás nélkül a kérdést nem lehet Carter elnök elé terjeszteni, mutatott rá. Mindössze egy hónap telt el, hogy Annette Lantos olvasta a Wiesenthal-interjút, de máris el tudta mondani Maj von Dardelnek, hogy sikerült felkeltenie a híres amerikai újságíró, Jack Anderson érdeklődését, aki többek között a *Washington Post* rovatvezetője volt. Anderson segítségével 950 sajtótermékben kapna publicitást Raoul Wallenberg, feltéve, hogy a svéd kormány beleegyezik a dologba.

A washingtoni svéd követségen Annette Lantost magánszemélyként fogadták, mert hiszen az is volt, és közölték vele, hogy Raoul Wallenberget egyáltalán nem felejtették el Svédországban. Azt mondták neki, hogy nagyon értékelik az elkötelezettségét, de az ügy folytatásának politikai felelőssége a svéd kormányra hárul, nem pedig az amerikaiakra.

A svéd külügyben most éppen a legutolsó szenzációs tanú, Mosinszkij vallomását értékelték. Tekintettel arra, hogy az amerikai külügyminisztérium is kapcsolatban volt vele, a svéd külügy átküldött néhány formális kérdést nekik. Kíváncsiak voltak az amerikaiak véleményére azzal kapcsolatosan, hogy mennyire tartják hitelesnek Mosinszkijt. És arra is, hogy vannak-e az amerikaiaknak műholdas képeik, amelyekkel meg lehet állapítani, hogy van-e fogolytábor a Vrangel-szigeten.

De az amerikai válasz késett. Ezen idő alatt Tel-Avivban a svéd követi tanácsos, Wilkens meggyőződött arról, hogy Mosinszkij hazudik. A korábbi bizonyítékként prezentált két, kézzel írt levél nyilvánvaló hamisítvány volt. Még Wiesenthal is meggyőződött a hibáról, és nyilvánosságra is hozta ezt a véleményét. Amikor az amerikai külügyminisztériumtól 1978 áprilisában végre megérkezett a válasz, az a svédek számára nem mondott semmit. Mosinszkijről az amerikaiaknak „nem volt elégséges” információjuk, és annak ellenére, hogy a műholdas képekből egyértelműen kiderült, hogy nem volt fogolytábor a Vrangel-szigeten, ezeket nem küldték át a svédeknek.

Az amerikai külügy kelletlen együttműködési készségét részben a CIA diktálta, ahová a hivatalos svéd kérdéseket továbbküldték. A CIA a külügyminisztériumnak adott válaszában szigorúan követelte a visszafogottságot az adatok terjesztésében. Mintha az amerikaiaknak az lett volna az érdeke, hogy minél tovább életben tartsák az új információkat, dacára annak, hogy tudták, azok hamisak.

A CIA központja nem messzire található az amerikai kormánynegyedről, közelebbre a Langley nevű külvárosban, a fővárostól északra. A hírszerző szervezet már régóta aktív érdeklődést mutatott a Raoul Wallenberg-eset iránt, az inkább pszichológiai és propagandairányultságú operációik keretén belül. Főként azzal foglalkoztak, hogy ügynökökön keresztül híreket helyezzenek ki Wallenbergről a sajtóban, és ezzel kereszttbe tegyenek a Szovjetunióknak, és erősítsék a svéd közvélemény kommunistaellenességét.

Az új elnök hidegháborús orientációjú elkötelezettsége az emberi jogok kérdésében kimutatható a CIA munkájában is. Megfigyelhető a Wallenberg iránt fokozódó érdeklődés a táviratok növekvő számában, különösen, amelyek az új program címszó – Human Rights in USSR and Eastern Europe (Emberi

A CIA központja, Langley – az amerikai hírszerzés sem költséget, sem energiát nem kímélt, hogy Wallenbergről „képbe kerüljön” a nyugat-európai közvélemény

jogok a SZSZKSZ-ben és Kelet-Európában) – alá tartoztak. A CIA például akkortól kezdve útiköltséget biztosított azoknak az újságíróknak, akik Wallenbergről akartak írni, ezenkívül dokumentumfilmeket is megrendeltek róla, ezeket szponzorálták és tartalmilag részletesen befolyásolták. Egyáltalán nem biztos, hogy az érintett újságíróknak fogalmuk volt arról, hogy kik állnak a háttérben.

A Wallenberg-ről szóló CIA-táviratokból kiderül, hogy az amerikai hírszerzés egyebek között egy anonim kapcsolaton keresztül együttműködött a ZDF nyugatnémet tévécsatorna politikai dokumentumprogramjával, a *ZDF Magazin*nal. Ez a tévéprogram nemsokára döntő és katalizáló szerepet játszik majd, amikor a nemzetközi Wallenberg-hullám komolyan beindul. Mintha véletlen lett volna, ez a nyugatnémet program a kommunista országokban kialakult elnyomásról készített műsorokra specializálta magát.

Hiteltelen tanú

A szenzációs tanúról, Mosinszkijről kiderült, hogy hazudozó, de ez nem akadályozta meg az elkötelezett Annette Lantost, hogy abbahagyja vagy lassítsa az iramot. Az sem akadályozta, hogy Svédország egyértelműen szkeptikus volt azzal szemben, hogy a Wallenberg- esetet átadja Carter elnöknek a Szovjetunió elleni politikai kampánya számára. „Mivel a svéd nagykövet pillanatnyilag mindenféle kormánykötöt kizár, megpróbáljuk, hogy a stratégiai fontos újságokban [...] segítsen a nyilván-

nosság” – írta Mrs. Lantos 1978 tavaszán Maj von Dardelnek. Elmondta, hogy ismét kapcsolatba lépett az ismert újságíróval, Andersonnal, aki a startvonalon áll.

Simon Wiesenthal sem hagyta, hogy letörje őt a baklövés, amit Mosinszkijrel kapcsolatosan követett el. Úgy gondolta, hogy felébreszti az amerikai közvéleményt, és ezért ő is kapcsolatba lépett Andersonnal, írta Majnak 1978 tavaszán. Nyáron Svédországba ment, tettere készebben, mint valaha. Meg akart szervezni egy nemzetközi Raoul Wallenberg-bizottságot, amelyik a falhoz állítaná az oroszokat, és amelyik Carter elnökhöz fordulhatna, ha a Szovjetunió nem válaszol. Wiesenthalnak még több jelentős ötlete támadt. Azt akarta például, hogy a család lépjen kapcsolatba a Svéd Olimpiai Bizottsággal, és követelje, hogy Svédország bojkottálja az 1980-as nyári moszkvai olimpiát, ha a Wallenberg-ügy nem oldódik meg.

Kaliforniában Annette Lantos még gyorsabb tempót diktált. Férjével együtt egy egészoldalas, nyílt levelet terveztek megjelentetni a *New York Times*ban, és egy műsort a CBS televízió *60 Minutes* programjában. De problémát jelentett az, hogy a svéd követ ellenkezett, és nem akarta „politikai akciókhoz a beleegyezését adni”. Megnövelte volna a dolog jelentőségét, ha a kezdeményezés végső soron magától Maj von Dardeltől jött volna.

Svédországban semmi jele nem mutatkozott az amerikai újjászületésnek. Fredrik és Maj örültek az Atlanti-óceán túloldaláról jövő lelkesedésnek, de egyébként fáradtabbak voltak, mint valaha. Raoul testvérei, Nina Lagergren és Guy von Dardel egyre

inkább átvették a gyakorlati felelősséget szüleiktől. Guy vegyes érzelmekkel figyelte a történeteket. Az amerikai publicitás talán jó, de voltak kockázatai is. „Úgy érzem, fontos, hogy a mi akciónk Raoulért ne legyen egy általános, szovjetellenes amerikai kampány része”

– írta Annette Lantosnak 1978 végén.

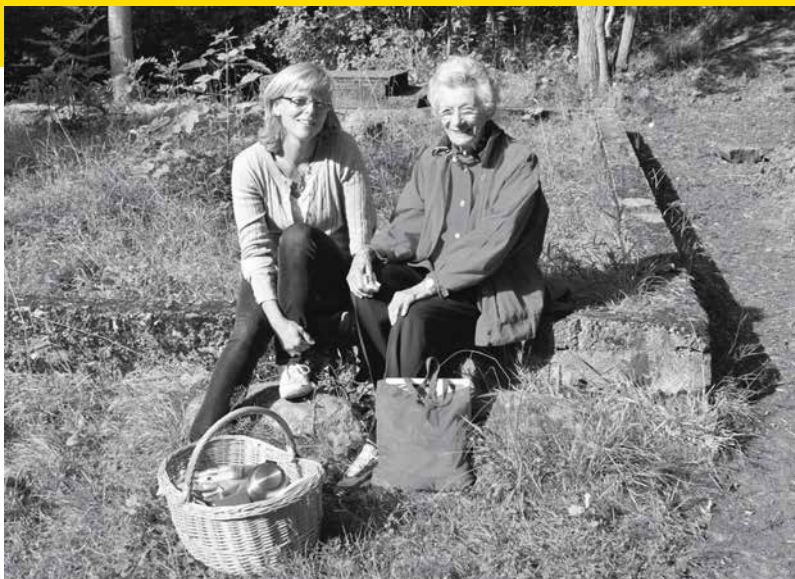
Elmagyarázta, hogy a család anyagi helyzete nem engedi meg egy amerikai lobbista alkalmazását, és kételkedett abban is, hogy mennyire lehet eredményes más kormányok közbeavatkozása. Úgy vélte, a cél elsősorban, hogy megváltozzon a svéd kormány hozzáállása. Ehhez pedig új, hiteles tények kellenének.

A folyamatban levő kampányban volt jó néhány tényszerű hiba is, amit ki kell javítani, közölte a levelében. Bármennyire is fontosak voltak Wiesenthal tettei a család számára, új tanúja, Mosinszkij „nem oldotta meg a misztériumot” – mutatott rá Guy. Ezért nagyon szerencsétlen, hogy a kijelentés bekerült Lantosék kampányának részeként egy egészoldalas hirdetésbe. Erről a nyomról, hogy Raoul 1975-ben Irkutszkban látták egy elmegyógyintézetben, már korábban bebizonyosodott, hogy nem igaz.

Annette Lantos azt válaszolta, hogy tudja, Mosinszkij tanúvallomása nem áll meg a lábán, de továbbra is az a véleménye, hogy Wiesenthal kijelentése korrekt volt, mert akkora figyelmet kapott. Azt írta a családnak, hogy a maga részéről úgy látja, „előnyünk származik abból, ha nem akadunk fenn az egzakt részleteken”.

1978 őszén jobbak voltak a kilátások, hogy a svéd kormányt befolyásolhassák a Wallenberg-ügyben, mint korábban. A szociáldemokraták 44 éves, elfáradt hatalmát két évvel korábban megtörte egy polgári választási győzelem. A koalíciós kormány ugyan váratlanul lemondott 1978 októberében, de egy új néppárti kisebbségi kormánnyal helyettesítették, új miniszterelnökkel, Ola Ullstennel. Ebben az összefüggésben ez főnyereménynek számított. A Néppártban sok olyan politikus akadt, aki elkötelezett volt a Raoul Wallenberg-ügyben.

Az alapp probléma ugyanakkor megmaradt: valami „határozottan új dolog” kellett ahhoz, hogy a svéd kormány ismét megkérnyezze az oroszokat. Ezt hallották Nina Lagergren és Guy von Dardel is, amikor az új külügyminiszterrel, Hans Blixszel találkoztak novemberben. Ugyanezt az üzenetet kapták a lelkes amerikaiak a washingtoni svéd követségtől az év folyamán. Ezért ott,

A cikk szerzője, Ingrid Carlberg (balra) Raoul testvérével, Ninával annak az 1930-as években leégett háznak az alapjainál, ahol Raoul megszületett

a washingtoni követésén, eléggé strapásnak találták az amerikai sajtóinformációk kezelését, amelyek mind arról szóltak, hogy a svéddek bojkottálják az 1980-as moszkvai olimpiát, ha nem oldják meg addig a Wallenberg-ügyet. „Megmondtuk nekik, hogy erről mi soha nem hallottunk” – írta Wachmeister nagykövet Stockholmnak.

Új információk kellettek, és új információk jöttek, ha kicsit váratlan úton-módon is. 1978. november végén Sven Hirdman államtanácsost a külügyminisztérium keleti irodájában egy svéd újságíró kereste meg a *Svéd Rádiótól*. Ez a rádiós újságíró friss hírt kapott egy kollégától, aki a nyugatnémet televíziós csatorna *ZDF Magazinjánál* dolgozott. A német tévés újságíró egy lengyel zsidóról, Abraham Kalinskiről készült műsort csinálni, aki majdnem 20 évet töltött börtönben a Szovjetunióban, és aki most Izraelben él. Kalinski azt állította, hogy nemcsak ő hallotta, hanem mások is, hogy öt-hat évvel ezelőtt még találkoztak Wallenberggel.

A rádiós elmondta Hirdmannak, hogy a nyugatnémet újságírókat nem érdekli Wallenberg, és ezért keresték őt meg Stockholmban. Közölte, hajlandó várni a szenzációval, ha először a külügy akarna Kalinskivel beszélni. A minisztérium természetesen szívesen fogadta az előnyt, és Hirdman sürgős táviratot küldött Tel-Avivba. Egy fűge és együttműködő újságíró a *ZDF Magazin*tól Hirdmannak továbbította Kalinski rokonainak haifai címét és telefonszámát is. Nem telt bele sok idő, és Wilkens követségi tanácsos elindult, hogy találkozzon az új tanúval. A *ZDF* újságírója kapott egy írásos köszönetet a svéd kormánytól, rugalmas közreműködéséért az ügyben. Amit Hirdman nem tudott, hogy a német újságíró később az egészről beszámolt egyik szokásos találkozóján a CIA-nak. A tévés újságírónak ugyanis CIA-ügynöki múltja volt.

A haifai látogatást követően Wilkens jelentette haza, hogy az aktuális tanú, Kalinski a hatvanas éveiben jár, és komolynak tűnik. Elmondta, hogy a vlagyimiri börtönben tartották fogva az ötvenes évek végén, és ott – becsempészett üzeneten keresztül – megtudta, hogy az egyik szomszédos cellában ült egy Raoul nevű rab. A közeljövőben Kalinski New Yorkba utazik, hogy „elbeszélgesse az amerikai hatóságokkal szovjet tapasztalatairól” – írta Wilkens a jelentésében. Amerikában Kalinski felveszi a kapcsolatot egy személlyel, akiről tudja, hogy találkozott Wallenberggel ugyanebben a börtönben, a hatvanas években.

A KGB székháza a moszkvai Lubjanka téren 1983-as tatarozásakor. Állítólag ennek börtönében halt meg Wallenberg 1947 júliusában

Jimmy Carter amerikai elnök, mellette Menáhém Begin, Izrael miniszterelnöke lépdel 1978 szeptemberében

Az újabb szenzációs tanú szavahihetősége idővel szintén megbukott. Ezért szükségtelen elmerülni a tanúvallomása részleteiben. Jelentősége nem abban állt, hogy mit tudott elmesélni Wallenbergről, hanem abban, hogy színre lépése totális változást okozott az ügyben. Még harminchárom évvel később is érezhető az a láz, amit kiváltott a svéd külügy titkosított, belső távirat-váltásaiban. A beavatottak számát a minisztériumon belül korlátozták. A New York-i svéd konzult, akit felkészítettek Kalinski december közepén esedékes jövetelére, szájkosárral látták el, és utasították, hogy az új nyomról szóló minden táviratot jól zárható helyen őrizzen.

1978 decemberében a külügyminiszter-helyettes, Leifland, valamint Sven Hirdman hivatalos útra Washingtonba készültek. Úgy döntöttek, hogy tesznek egy kitérőt New Yorkba, hogy egy háromórás megbeszélést folytassanak az új tanúval a konzulátuson. Az új tanú szeretett beszélni, „az egyik asszociációról ugrott a másikra”, és legalább három, mindent felforgató új információval érkezett: 1. Tudta, hogy egy Jan Kaplan nevű, moszkvai antikkereskedő látta Wallenberget 1975-ben a Butirka börtönkórházában. 2. Ő maga látta Raoult a sétálóudvarban a vlagyimiri börtönben vagy húsz alkalommal 1956 és 1958 között. 3. Kopogtató kapcsolatban volt Wallenberggel a börtönben.

Hirdman meggyőzőnek találta, hogy Kalinski részleteket közölt a vlagyimiri időkről, amelyek megegyeztek a Raoul Wallenberg-vizsgálatban a korábbi tanúvallomásokkal Vlagyimirből. Az információk szenzációk voltak, és további kivizsgálást igényeltek. De a sajtó a sarkukban lihegett. Leifland és Hirdman megkérték Kalinskit, tartsa titokban a történetét még egy darabig, hogy tovább tudjanak lépni az információk feldolgozásában. De a korábbi fogoly nem volt hajlandó semmiféle hallgatási ígéretet tenni. Azt mondta, kizárólag egy masszív, tömeges tiltakozó akció tud rávilágítani Raoul Wallenberg sorsára. Azt javasolta, hogy helyette a svéd kormány tartsa lehető leghamarabb sajtókonferenciát az ő tanúvallomásáról, és ezzel állítsák falhoz az oroszokat.

Sürgető volt a dolog. Bármikor napvilágra kerülhet a hír. Ugyanakkor a karácsony az ajtón kopogtatott. A Leifland és

Hirdman látogatása utáni napokban a New York-i konzul utasítást kapott a külügytől: kérje meg Kalinskit, hogy hallgasson. De már késő volt. Kalinski a svédekkel való találkozó utáni napon hosszan beszélgetett egy újságíróval. Az újságíró Jack Anderson volt, aki többek között a *Washington Post*-nak is dolgozott. De egy pici idő maradt. Kalinski tudta, hogy Anderson csak két héttel később fogja megjelentetni a cikket, vagyis éppen újév után.

Utólag azt állítja Leifland, hogy a külügyminisztériumi tisztviselők megpróbálták halogatni az ügyet. Részben ugyanis sietette őket az amerikai publicitás, és az, hogy Svédországnak véletlenül épp akkor lett új miniszterelnöke, Ola Ullsten. A külügyi tisztviselőknek az volt az érzésük, hogy Ullsten égett a vágytól, hogy hivatali ideje alatt valami történelmi dolgot hajtsa végre. A Raoul Wallenbergről szóló új információk kapcsán a miniszterelnök úgy viselkedett Leifland szerint, „mint az éhes ember, aki hetek óta nem evett”.

Az akciókészültség imponáló volt. 1979. január 3-án a svéd kormány átadta tizennégy év után az első diplomáciai jegyzékét Raoul Wallenbergről a Szovjetunióknak. Azt követelték, hogy a Szovjetunió indítson vizsgálatot egyebek között annak megállapítására, hogy Wallenberg ült-e a vlagyimiri börtönben az ötvenes évek végén, és feküdt-e a Butirka börtön kórházában 1975-ben.

A CIA-tól a ZDF-ig

A gyors publikálással való fenyegetés túlzott volt. Csak a szovjet válasz utáni napokban bukkantak fel az új információk a világ-sajtóban. A Szovjetunió aláhúzta, hogy „nincs és nem lehet új információ R. Wallenberg sorsáról”. A válasz szerint ennek ellenére Kalinski tanú kijelentéseinek mégis utánanézték, de ez nem változtatta meg a szovjet megítélést. „Az állítások, hogy R. Wallenberg a Szovjetunióban lett volna 1975-ben, nem felelnek meg a valóságnak” – jelentették ki végezetül.

A svéd külügyminisztériumban a választ a „vártnál udvariasabbnak” minősítették. De Maj és Fredrik számára, akik a szenzációs svéd akció után ismét komolyan reménykedni kezdtek,

a negatív válasz nagyobb ütés volt, mint amit el tudtak viselni. Nem hittek az oroszoknak. Hittek Kalinskinék. „Nem adhatjuk fel!” – mondta Maj von Dardel egy telefoninterjúban az *Expressen* nevű esti lapnak. De amikor letette a kagylót, kibuggyant belőle a sírás.

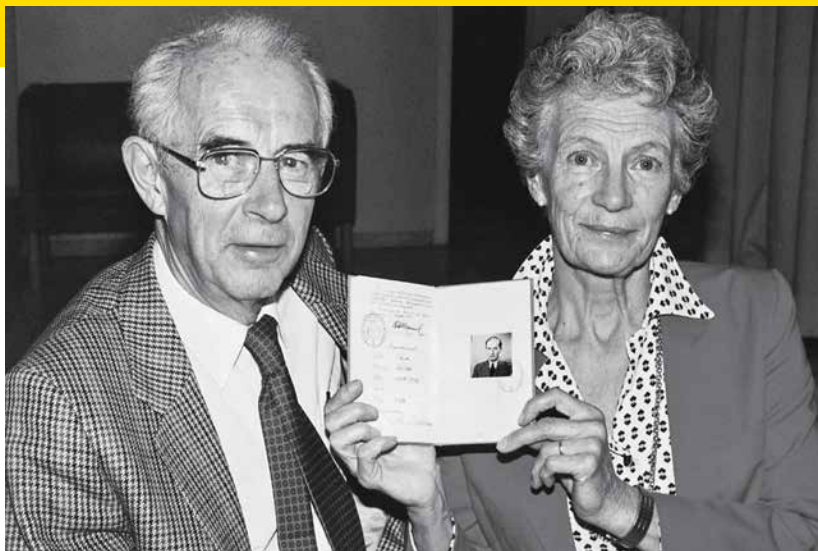
A szovjetek elutasító reakciója teljesen belefűldt az új, izgalmas tanú, Abraham Kalinski megjelenésének hírébe. Kalinski élő bizonyítéka volt annak, hogy valaki évtizedekig ülhet börtönben a Szovjetunióban, és élve megússza. Meginterjúvolták az összes svéd médiumban, és története hamarosan bejárta az egész világot.

Okosabb emberek már ekkor, 1979 télutóján kilóhették volna Kalinski meséjét. Többek között hibásan azt állította, hogy látta, amikor Raoul repülővel vitték Moszkvába 1945. január 20-án, ami nem felelt meg annak, amit Raoul fogolytársaitól lehetett tudni. Azt is elmondta, hogy tanúvallomása azért most került nyilvánosságra, mert ő maga lépett kapcsolatba a tel-avivi svéd követséggel, miután olvasott egy cikket Wallenbergről. Ez merő hazugság volt.

Rengeteg cikk jelent meg Kalinskiről és Raoulról abban az évben – a *New York Times*ban, francia újságokban, német újságokban –, és a hamis tanúvallomásnak köszönhetően Raoul Wallenberg nemzetközivé vált. Azt megelőzően kizárólag svéd ügypárti volt, és Svédország sohasem törekedett nemzetköziesítésre. De Kalinskiről ez is bekövetkezett.

Az amerikai CIA gondosan követte az ügy fejleményeit. A svéd rádiós újságíró, aki kapcsolatba lépett Hirdmannal az első fázisban, jelezte nyugat-németországi kollégájának a *ZDF Magazin*-nál a téma átütő erejét a svéd sajtóban. A rádiós szerint a hírek Kalinskiről „hatásosak voltak, és a közvéleményt a Szovjetunió ellen fordították az emberi jogok megsértéséért általában, és a Raoul Wallenberggel való bánásmód miatt különösen”. Legalábbis ez állt abban a jelentésben, amit a CIA nyugatnémet személyzete küldött a főnökségnek Washingtonba.

A CIA központjában érezhető volt a lelkesedés a Raoul Wallenberg-ügy feltámadása miatt. Nem sokkal később egy távirat ment a főhadiszállásról a nyugatnémet állomáshelyre. A CIA nem elégedett meg azzal, hogy a hozzájuk titokban kapcsolt újságírók általános tippeket adjon, ki gyártaná le a kívánt dokumentumműsört (egyébként ugyanaz az ember, aki Hirdmanhoz eljuttatta Kalinski címét), hanem anyagokat is

Guy von Dardel és hűga, Nina Lagergren 1989. októberi, moszkvai látogatásuk során, amikor a KGB többek között átadta nekik Raoul diplomata útlevelét

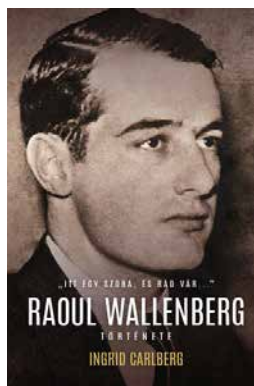
szállított ennek a ZDF-újságíróknak, többek között egy hosszú cikket, amit Kalinski nemrégiben oroszul publikált, valamint a korábbi fogoly új kapcsolati információit.

Kalinski természetesen rajta volt azon a listán, amelyet a CIA kíváncsi interjúalanyként javasolt a dokumentumfilm-

hez. A megfelelő alanyokról szóló, sűrű táviratváltásban a központ ellátta a nyugatnémet CIA-állomást Leifland külügyminiszter-helyettes és Sven Hirdman tanácsos közvetlen telefonszámaival és címeivel. Az amerikai hírszerző szolgálat friss információkkal rendelkezett, tudta, és megtáviratozta Nyugat-Németországba, amikor értesült arról, hogy Leifland mikor van Stockholmban. „Reméljük, hogy a ZDF-programot megveszi/leadja a svéd tévé” – írták egyik táviratukban a CIA főhadiszállásáról a nyugatnémet állomásra.

A CIA tovább is segített, amikor szükség volt rá a Wallenberg-ügyben, de a hosszú távú manipulációkra, a kezdetekhez képest, később nem volt szükség. A Kalinski tanúvallomását követő csodálatos nemzetközi áttörés után a felfokozott figyelem automatikusan, magától irányult az ügyre. Áttörték egy falat, és ennél sokkal többre nem is volt szükségük. Raoul Wallenberg hősi tette akkora jelentőségű volt, hogy inkább az volt a furcsa, hogy a nemzetközi figyelmet nem keltette fel jóval korábban. Szerte a világon megnőtt az érdeklődés. Évtizedek eredménytelen svéd diplomáciaja után a Wallenberg-eset jelentőssé vált Svédország határain kívül is. Ez az érdeklődés egy nappal sem jött túl korán.

Tervezve, vagy véletlenül – végül is az eltűnt svéd amatőr diplomata megkapta azt a nemzetközi elismerést, amit kiérdemelt. ■

Ingrid Carlberg író, újságíró.

Az Itt egy szoba, és rád vár – Raoul Wallenberg története (Noran Libro, 2020; ford. Garam Katalin) című könyvéért 2012-ben elnyerte a legmagasabb svéd irodalmi kitüntetést, az August-díjat, majd 2013-ban a Svéd Akadémia Axel Hirsch-díját

A BANDITÁK

Fura és csodálatos

Az óramutató járásának megfelelően fent balról: a San Giovanni tornya, amelyet a spanyol gyarmatosítók építettek a 17. század vége felé; egy elfogott szárd bandita 1901-ben; Cala Luna, az egyik, olasz és külföldi turisták által kedvelt tengerpart a sok közül; fegyvert viselő falusi asszonyok egy hegyi faluban 1908 körül

KORA

Szardínia szigete politikailag Olaszország része, de nyelvében, kultúrájában különbözik tőle. Lakói a történelem során mindig lázadók voltak és nem tűrték a korlátokat. **Antonio Melechi** bemutatja, miként alakult ki a hírhedt hegyi pásztor banditák társadalma és milyen örökséget hagytak maguk után

Az 1920-as évek elején, amikor D. H. Lawrence rövid kirándulásra indult Szardíniára, Olaszország második legnagyobb szigetére, olyan helyet keresett, amely „kívül esik a civilizált világ körein”. A szigetre érkezve az író úgy érezte, „furcsa és csodálatos” világba került. A szárdok vadnak és kiismerhetetlennek tünnek, felélesztették benne a „vérrokság kényelmetlen érzését”. Szardínián mintha az ösztönök keltek volna életre, amiért talán a sziget erőszakos múltja a felelős.

A Földközi-tenger nyugati medencéjének középső részén elhelyezkedő sziget mind Afrikához, mind Olaszországhoz közel fekszik. Az ókorban a sziget Karthágótól Rómához került, majd a középkorban Pisa és Spanyolország uralta, míg végül a 18. század elejére a ma Délkelet-Franciaországban és Északnyugat-Olaszországban fekvő Savoya hercegeinek kezére jutott. Mivel túl távol fekszik a kontinentstől ahhoz, hogy az Európát bejáró angol turisták utazásainak célpontja legyen, Szardíniát csak a 19. század közepén kezdték látogatni az angolok, miután John Tyndale *Island of Sardinia* (1849) című könyve és a hasonló úti naplók bemutaták. Tyndale erdőkkel gazdagon benőtt, körülbelül 24 000 négyzetkilométeres, hegyektől szabdaltszigetként írta le, ahol szembeütő volt „az utak és a közlekedés hiánya”, és a mintegy 600 000 fős lakosság nagyrészt írástudatlan falusiakból állt.

Tyndale, miközben lovon körbejárta a szigetet, tanulmányozta a szárd nyelvet, amely bár a latinból származik, sokat merített a görögökből, a spanyolból és a katalánból is, és igen érdekesnek találta az egymásra rétegződött keresztény és pogány hagyományokat. Fent a hegyekben fennállt a lehetősége, hogy *furoisucitivel* (banditákkal és törvényen kívüliekkel) találkozni az ember, lent a völgyekben sűrűn pusztított a malária. A szegénység mindenütt a konfliktusok melegágya volt. A falvakat vendették szakították szét. A hegyvidéki pásztorok és a völgyekben élő földművesek között folyamatos konfliktus dúlt. A külföldi befektetők hatalmas területeket vásároltak fel a vasúthálózat kiépítésére várva, közben Savoya hercegei katonai alakulatokat küldtek, hogy leverjék a közös földek felosztását és bekerítését előíró törvények elleni lázadásokat.

Szardínia nagyobb hegyei, különösen a Gennargentu hegység, a sziget déli felének középső részén természetes védelmet nyújtottak az egymást követő hódítók ellen, és a felföldiek hosszú ideig nem engedelmeskedtek a törvényeknek és a szabályoknak. A függetlenség és a közösségi érzés szelleme a *transumanza* hagyományában (az évszakhoz kötött vándorló pásztorkodásban) gyökerezik. A rómaiak ezért nevezték *Civitates Barbariae*-nek, vagyis a megszelídíthetetlen barbárok földjének.

A pásztorok törvényének legfontosabb tétele a „*sangue chiama sangue*”, a szemet szemért, fogat fogért elve volt

I. sz. 594-ben Gergely pápa azt írta, hogy az itt lakók „úgy élnek, mint az esetlen állatok, nem ismerik Istent, és kövekhez és fákhoz imádkoznak”.

A sziget Barbagiának nevezett hegyes, középső és keleti részének városaiban, amelyeket a Gennargentu gránit csúcsai árnyékolnak be, keveset számítottak a 14. században az aragóniaiak, vagy a 18. században a savoyaiak által hozott rendeletek. A személyes és közösségi jogokat itt a *codice barbaricinónak* nevezett vidéki törvénykezés határozta meg. Ez az íratlan szabályrendszer mellett, hogy szankcionálta a szomszédos városokban és falvakban lakók állatainak és javainak eltulajdonítását, azt is megszabta, hogy az emberek milyen körülmények között állhattak bosszút. Az ellenségekkel szembeni arányosság elvét követve kimondta például, hogy egy marhatolvajt a füle levágásával kell büntetni, míg azoknak, akik hamisan esküsznek, egy vágás jár a szájukra. A legfontosabb tétele a „*sangue chiama sangue*”, a szemet szemért, fogat fogért elve volt.

Szardínia első hivatalos alkotmánya, az 1392-es Carta de Logu arra utal, hogy bár útonálló az egész középkorban voltak Barbagiában és a környező régiókban, de a spanyolok érkezéséig a *Sardi pelitine*nek nevezett, állatbőröket viselő pásztorok nem kerültek komoly konfliktusba a gyarmatosítókkal. A rablások visszaszorítása érdekében a spanyolok betiltották a szakáll és a karneváli maszkok viselését (az ellenséget mindig látni kellett), kihirdették az ismert banditák listáját és taglalták az „ország és nemzet ellenségeinek” bűneit. A legveszélyesebbeket büntetlenül meg lehetett ölni, míg a többiekért fejpénzt fizettek, ha elfogták őket.

Vad természet

A savoyaiak maguknál alacsonyabb rendű fajnak tartották a hegyi pásztorokat. 1834-ben, a bekerítések elleni tiltakozások idején készült jelentés a vidéki Barbagia lakóit az emberi fejlődés első lépcsőfokára helyezi, ezzel azt sugallja, hogy vad, ádáz természetük miatt képtelenek civilizált társadalomban élni. A kéréllhetetlen hegylakókat

Veszélyes álca

Hagyományos, fából készült karneváli maszk a Barbagia régióból. Spanyol gyarmatosítók megtiltották az ilyen álarcok viselését, hogy a banditák ne tudják elrejteni kilétüket

Hősök vagy gazemberek?

Elfogott banditákat vezetnek Aritzo városában, a szardíniai Barbagia régióban. A 19. század végére hozzávetőleg 200 banditát öltek meg, sokukat az olasz kormány által 1894-ben elrendelt embervadászat alkalmával

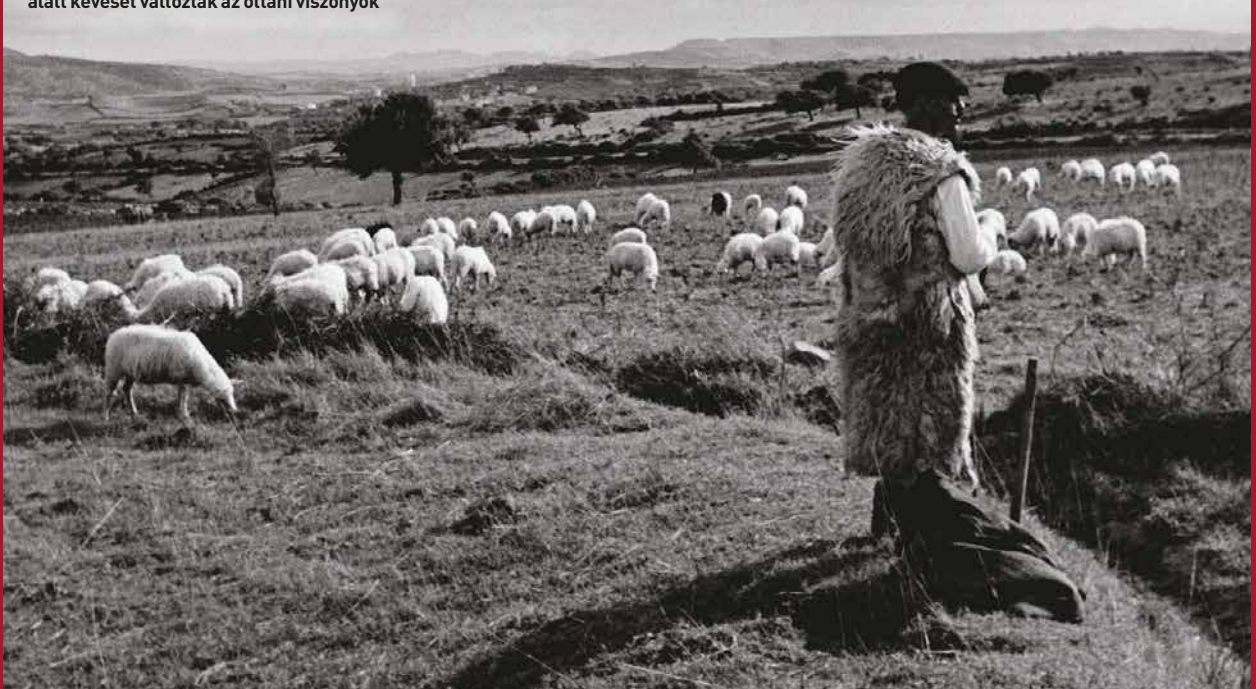
Én vagyok a jog

I. Arboreai Eleonóra (1347–1404), Szardínia leghíresebb törvényalkotójának szobra. Kezében a Carta de Logu, a sziget első törvényes alkotmánya

Vad élet

Bundát viselő pásztor tereli nyáját Szardínia nyugati hegyein 1952-ben. Amikor Franco Cagnetta antropológus abban az évben meglátogatta a sziget hegyvidéki régióját, megállapította, hogy az elmúlt évszázad alatt keveset változtak az ottani viszonyok

Nagy játszma

Szárd bandita 1900-ban. Hat évvel korábban, 1894-ben az olasz hatóságok vészhelyzetet hirdettek a szigeten, katonaságot és rendőrséget küldtek oda, hogy „*caccia grossa*”, azaz nagy ember-vadászatot tartsanak

Becsületes bandita?

Egy freskó Oliena városában Giovanni Corbeddu Salist ábrázolja, az egyik leghíresebb 19. század végi banditát. Bár a helyiek „becsületes banditának” tartják, Corbeddu és emberei számlájára számos erőszakos bűncselekmény írható

Sóhajok hegye

A Gennargentu hegység Orgosolótól délre több mint 1800 méter magasra nyúlik, és a mindenkori gyarmatosítókkal szembeni természetes erődítménynek számított. E vad vidék lakosai ragaszkodtak saját szigorú törvényeikhez

azután is ugyanígy kezelték, hogy Viktor Emánuel 1861-ben kikiáltották az egyesített Olaszország királyává. Az egyesülés után néhány héttel Paolo Mantegazza, Olaszország leghíresebb orvosa felállt a parlamentben, és Szardínia istencsapásának nevezte a hegyi pásztorokat.

Az elkövetkező évtizedek során az ellenségeskedés egyre mélyült, mivel a közföldek megszüntetésével a pásztorok elvesztették legelőiket. Ez Nuorót, a sziget legszegényebb területét érintette leginkább, és 1868-ban a pásztorok a terület minden részén hivatalokat fosztogattak, elpusztították a közföldek magántulajdonba adását igazoló okiratokat. Ebben az időszakban felvirágzott a pecorino sajt készítése, mivel új exportpiacokat fedeztek fel, de a pásztorkodás a kezdeti felfutás után nem sokkal hanyatlásnak indult, és a felföldi területeken elharapózott a gyilkosság, az emberrablás és a banditizmus.

1894-ben, amikor Tortoli-Arbatax tengerparti városát egy banditatámadás során lerohanták és kifosztották, az olasz kormány szükségállapotot vezetett be, a katonaság és a rendőrség „*caccia grossa*” – nagy embervadászatot – rendezett a haramiák után. Még az ezredforduló előtt 200 szökevényt ölt meg a katonai rendőrség Szardínián, és vagy 70 *carabinieri* esett áldozatátul az útonállókkal vívott háborúinak.

Miközben a haderő tovább vadászott a hegyi banditákra, a kormány a bennszülött népesség tanulmányozásával bízta meg Alfredo Niceforo kriminológust. Niceforo és tapintókörkörös kolégái, miután koponyavizsgálatot végeztek az úgynevezett „bűnös zóna” több száz lakójánál, kijelentették, hogy a régió népessége egy evolúciós zárvány. 1897-es jelentésében Niceforo etnikai tisztogatási programot javasolt, arra utalva, hogy Szardínia pásztor banditáit el kell intézni „tüzzel-vassal, halálra kell ítélni, mint Afrika és Ausztrália »alsóbb rendű fajait«,” miként azt a kolonializmus egyik kortárs szakértője javasolta.

A felföldi politikusok nem fogták fel, hogy a történelem, nem pedig az öröklődés magyarázza a banditák tevékenységének újjáéledését. Miként azt Antonio Gramsci (1891–1937), a szardíniai születésű politológus később megállapította, a törvény és a rend problémája primitív osztályharcként jelentkezett hazájában: olyan konfliktus volt, amely „banditizmussal, zsarolással, erdőégetéssel, a jószág lesántításával, asszonyok és gyermekek elrablásával, a törvényhatóság elleni támadásokkal keveredik”. A banditizmus évszázados hagyománya egyfajta „kezdetleges terrorizmus formáját öltötte”, és az államhatalommal való szorosabb összefonódás, az uzsoráskodás és a külföldi befektetőkkel való kapcsolat jellemezte. Amikor Franco Cagnetta antropológus 1952-ben megérkezett Orgosolo városába, nagyjából az egy évszázaddal korábbi viszonyokkal találkozott. A várost a katonai rendőrség zárta körül. A bünténnyel gyanúsított helybélieket kijárási tilalommal és internálással sújtották, az ítéletekkel szemben nem volt mód jogorvoslatra, és fizetett kémek révén tartották megfigyelés alatt a helyi lakosságot. Cagnetta megállapítása szerint még mindig nincs igazság a szegények számára Orgosolóban. „*Su connutu*”, vissza a múlthoz.

Az 1950-es évekre még mindig nem volt a szegényeknek igazsága, a „*Su connutu*” – vissza a múlthoz – reménytelen panasz maradt

Félelmetes bosszúállók

Szardíniában sok híres, köztisztvisletben álló, elesett banditának őrzik az emlékét a szülővárosában, és nemcsak a *mano pesante* – az állam kemény kezének – áldozataként, hanem félelmetes bosszúállókként, a szegények és elnyomottak barátaiként is emlékeznek rájuk.

Eric Hobsbawm úttörő tanulmányának, az 1959-ben megjelent *Primitív lázadóknak* köszönhetően ezeket a pásztor banditákat más, ugyancsak margóra szorult lázadókkal és szabadságharcosokkal hozták rokonságba: az andalúziai *bandolero*kkal, a braziliai *cangaço*kkal és az ukrán *mahnoistá*kkal. Hobsbawm szerint ezeket a „társadalmi banditákat” azok a hagyományos társadalmak termelték ki, amelyeket egy nagyobb gazdasági és jogrendszer olvasztott magába.

Szardínia hegyvidéki városainak viszonylagos elszigeteltsége és vad szülőkörűsége tette lehetővé, hogy Európa utolsó társadalmi banditabázisa legyen. A társadalmi banditák pontos státusza nem mindig volt világos. Például a hegyoldalon épült város, Oliena egyik útja mellett egy négy méter magas freskó ábrázolja Giovanni Corbeddu Salist (1844–1898), az őstamentumi szakállat viselő, felfegyverzett pásztort. Valószínűleg ő a leghíresebb a hozzávetőleg 200 bandavezér közül, akik a 19. század végén tevékenykedtek Barbagiában. Corbeddu és sleppje egy hegyi barlangot foglaltak el a Mount Uddè egyik meredek hegynyúlványán, ahol a városiak szokták elrendezni a vitáikat. Bár a helyi folklór szerint „becsületes bandita” volt, aki békét teremtett és mindig kész volt segíteni a rászorulóknak, tudjuk, hogy Corbeddu bérgyilkos is volt, pénzért rabolt, bántalmazott embereket vagy tett kárt mások birtokában.

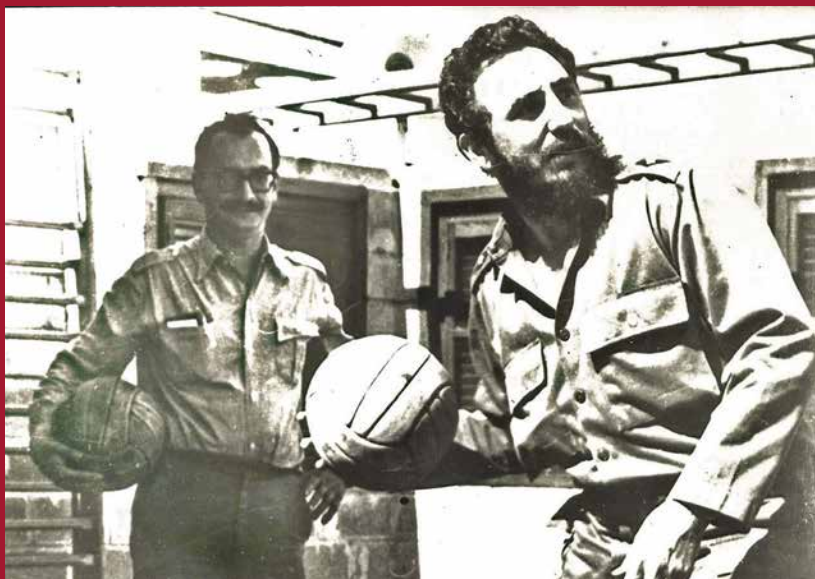
Akármi is az igazság ez és a többi banditalegenda mögött, nem nehéz belátni, hogy miért a leginkább elszegényedett településeken tartották *unu fizu de malasortek*nek, szerencsétlen páráknak őket. Szökésben lévő banditaként Pasquale Tanneddu egy levélben bevallotta Cagnettának, hogy hazájuk ostrom alatt áll, a népe kettészakadt. „Gyűlölöm a törvényen kívüli életet, de százszor inkább lennék halott, mint gályarab”, írta. Néhány hónappal később Tanneddut ismeretlen támadók lötték le – újabb áldozata lett a konfliktusnak, amely oly régi, mint a hegyek.

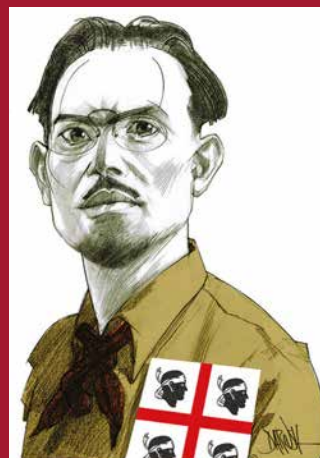
Mór támogatás

Az amerikai katonai bázis elleni tüntetők Santo Stefanóban 2005-ben. A sziget „négy mór” ábrázoló zászlaja, a szárd nacionalizmus jelképe az elmúlt évtizedekben több különböző politikai és társadalmi ügy szimbóluma volt

Szeparatista ambíciók

A radikális baloldali kiadó, Giangiacomo Feltrinelli (balra) Fidel Castróval 1964-ben. A milánói „agitprop milliomos” támogatta a kubai vezető rezsimjét és banditákat akart toborozni, hogy „mediterrán Kubává” alakítsa Szardíniát

Mussolini végzete

Emilio Lussu, a Szárd Akció Párt antifasiszta vezetője az 1920-as években jelentős támogatásra tett szert

A fasizmus bukása után nem a függetlenség, hanem a bűnözés, a banditizmus és a radikális politika össze- fonódásának kora következett

A 20. század fordulóján Szardínia politikai térképe drámai változáson ment át. Nacionalista eszmék éledtek a sziget egyes városaiban, Cagliariiban és Sassariiban rendezett demonstrációkon, és megszületett a „Szárazföldiek a tengerbe!” jelszó. A tartományi politikában a szocialista szónokok mozgósítani kezdték a földnélküli parasztságot. Ezek az irányzatok az első világháború után kapcsolódtak össze, amikor az egykori bajtársak a sziget minden részéről nemzeti szövetséget alkottak, 1921-ben megalapítva a Szárd Akció Pártot, Itália első etno-regionalista pártját. A parasztok, bányászok és exkatonák is átvették a párt üzenetét, hogy „előbb a szárdok, aztán az olaszok”, és a helyi választásokon Emilio Lussu vezetésével, egyéves fennállás után a szavazatok figyelemre méltó részét, 36%-át szerezték meg.

A fasizmus aztán elsöpörte a függetlenség reményét. Míg Lussu és a többi radikális szocialista élénken ellenzett mindenfajta szövetséget a birodalomépítő és antidemokratikus Mussolinival, a Szárd Akció Párt konzervatív szárnyát becsalták egy olyan szövetségbe, amely biztosította őket arról, hogy az autonómia a küszöbön áll. Közben Mussolini de facto diktatúrája soha nem látott centralizált államszervezetet hozott létre, és leghangosabb politikai ellenfeleit, Lussut is beleértve, belső száműzésre kényszerítette.

A politika és a bűnözés összefonódása

A fasizmus bukása után a szeparatista mozgalom a *Lega Sarda* formájában bukkant elő újból, de a függetlenség esélyét nem hozták el a választások – és „a sziget gazdasági és társadalmi reneszánszának” sem volt semmi jele, amit a szárazföldi regionális fejlesztők ígértek –, a bűnözés, a banditizmus és a radikális politika egyre inkább összefonódott. 1967-ben, ebben a forrongó időszakban látogatott először Szardíniára a milánói kiadó és ügynevezett „agitprop milliomos” Giangiacomo Feltrinelli. Castro lelkes támogatója és a fejlődő világ más felkelőinek nagylelkű barátja felderítőúton járt. Arra keresett választ, hogy a sziget sokat támadott szeparatista mozgalma képes-e egyesülni a parlamenten kívüli baloldallal? A hegyes Barbagia rongyos banditáiból vajon lehet-e gerillaélcsoport alakítani, hogy aztán puccsot végrehajtván végre elszakítsa Szardíniát szárazföldi uraitól?

Feltrinelli érezte, hogy a spontán felkelés már megindult. A radikális kiadó a Gennargentu északi lábánál csatlakozott a pásztorkok és az ifjúság csoportjaihoz, hogy tiltakozzanak egy NATO katonai komplexum létrehozása ellen Pratobello legelőin, Orgosolo közelében, és a helyi ellenzéknek is támogatást nyújtott a vadászoktól és juhászoktól elzárt területen létrehozandó nemzeti park ügyében. Feltrinelli a pratobellói ellenállás sikerén felbuzdulva titokban többször találkozott a szökésben lévő banditával, Graziano Mesinával. Az Orgosolóból származó Mesina számos gazdag iparmágnást rabolt el, és nemrég szökött meg a börtönből. Feltrinelli számára ő tűnt a legjobb jelöltnek, hogy Szardínia „kezdetleges proletariátusát” a függetlenség ragyogó új hajnala felé vezesse.

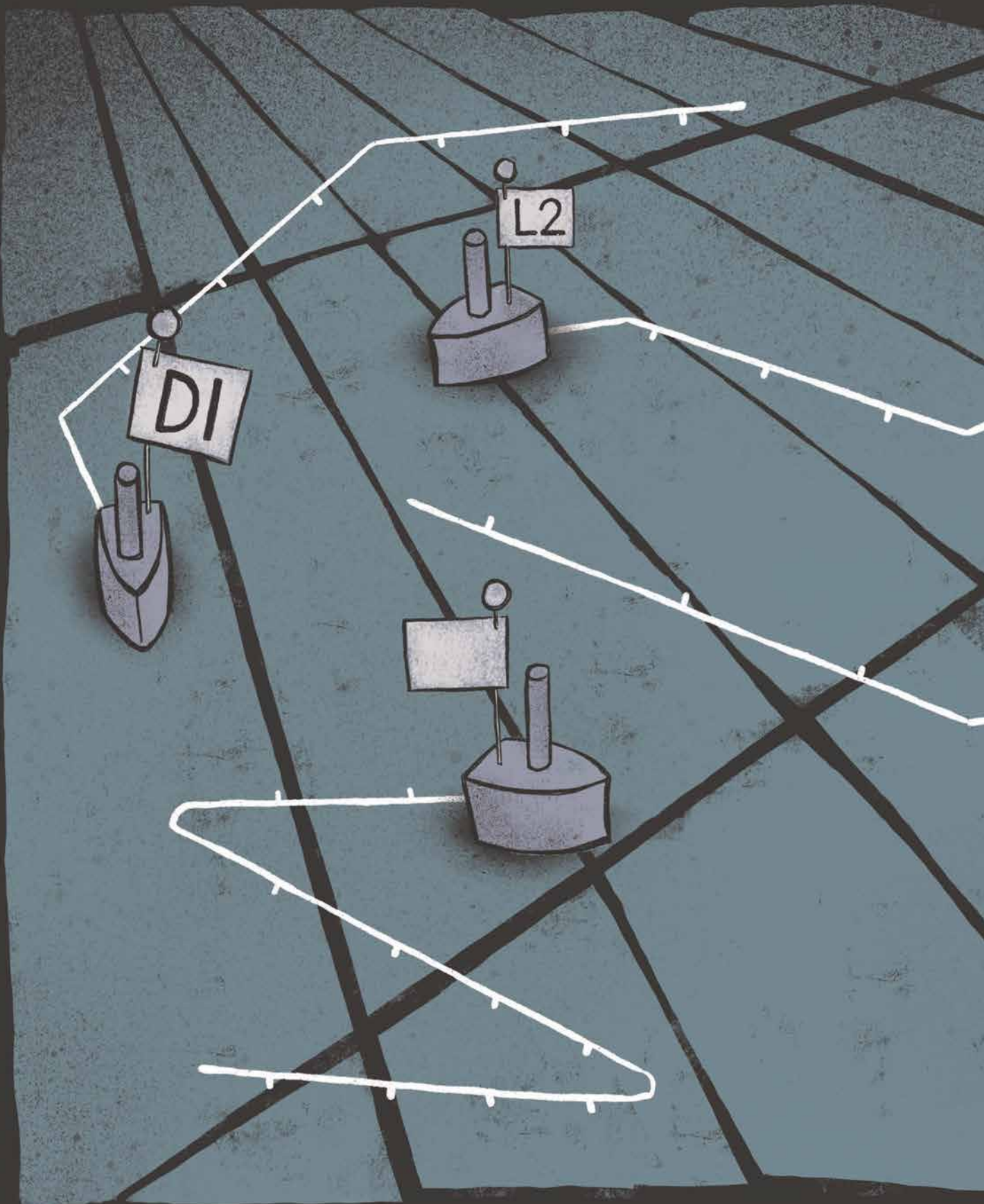
Feltrinelli terve, hogy Szardínia egyfajta „mediterrán Kuba” legyen, végül megbukott. Mesinát 1968 márciusában újból letartóztatták, és 1972-ben Feltrinellit az a bomba ölte meg, amelyet ő és a baloldali paramilitáns Gruppi d'Azione Partigiana (Partizán Akciócsoportok) megkíséreltek felrobbantani a szárazföldön. De a sziget továbbra is a forradalmi baloldal melegágya maradt. 1978-tól az újjáalakult *Barbagia Rossa* terroristacsoport uszító kampányba kezdett, támadásokat indított katonai és rendőri létesítmények ellen. A következő évtizedben a földbirtokosok és iparmágnások elrablása, majd hatalmas váltságdíj fejében való eleresztése Barbagia posztparaszt városai számára egyfajta „talált pénz” vált.

A szárd szeparatizmus az 1980-as évek választásai során került megint előtérbe, amikor a tartományi voksolásokon váratlanul előretört az Akció Párt. De a reneszánsz rövid életűnek bizonyult: a további évtizedekben a szeparatista mozgalom lassacskán pártoskodásba fordult. A nagyjából egy tucat különböző, függetlenséget harcoló párt jellemző módon mintegy 20%-ot ért el a tartományi választásokon. A valódi területi autonómia követelését újabb csapás érte, amikor az 1990-es években a kormányzó kereszténydemokraták részben támogatták a törvényes reformokat és az önidentitást.

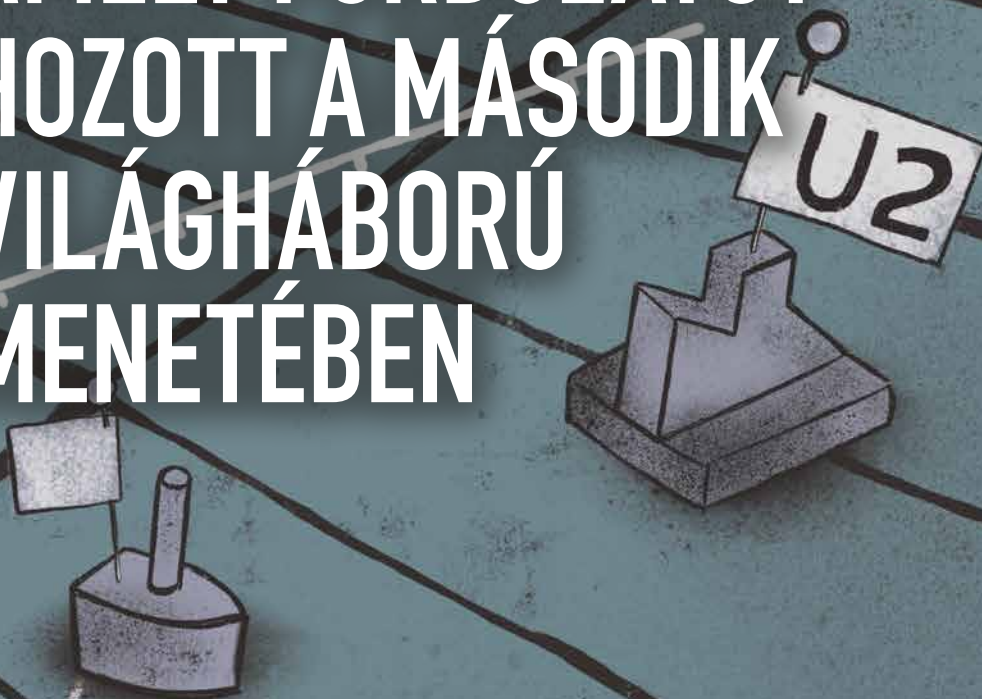
A függetlenségi mozgalom szétforgácsolódása miatt sok nacionalista felhagyott a szuverenitás és az önkormányzatiság retorikájával, és a nyelvre, az identitásra összpontosító kulturális nacionalizmus felé fordult, és sikerült hivatalosan „Európa legnagyobb nyelvi kisebbségének” elismertetni a szárdokat. Az úgynevezett „új-szárdok” érdeklődése az utóbbi években gyökereik irányába fordult: a pásztorkultúra és a Lawrence-t és más angol utazókat is annyira vonzó kereszténység előtti történelem felé. „*Su connutu*” – vissza a múlthoz –, ez ma már nem a kisemmizettek csatakiáltása, hanem a mélyen gyökerező, hosszú múlt ünnepét jelenti. 🌐

Antonio Melechi

a Yorki Egyetem
tiszteltetbéli kutatója

A „TÁRSASJÁTÉK”, AMELY FORDULATOT HOZOTT A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ MENETÉBEN

Simon Parkin elmeséli, hogy fiatal nők egy csoportja miként tette kivédhetővé a német tengeralattjárók támadásait az atlanti csatában – háborús társasjátékokat játszva makettek, színes kréták, paraván és madzagok segítségével

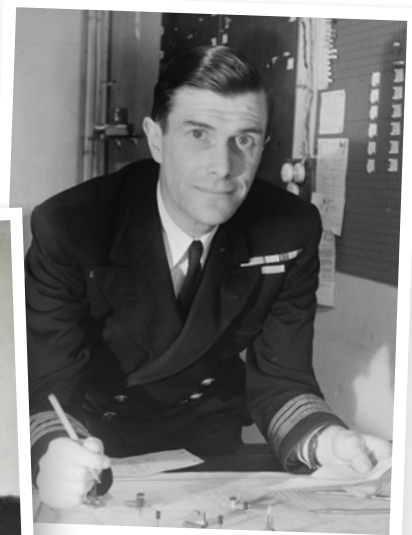
Tengeri gát

Egy wren-kisasszony bejelöli az észak-atlanti térségben mozgó szövetséges hajók pozícióit a Hadművelési Terem falán, a Derby House-ban, a Nyugati Szállítási Útvonalak Parancsnokságának a személyzet által csak „Citadellaként” emlegetett főhadiszállásán

Figyelik a „farkasokat”

Ott állnak egy szövetséges hajó felső fedélzetén az Atlanti-óceán északi vizeit átszelő, 24 hajóból álló szállítókonvojban. Hiába kísérték őket hadihajók is, a németek több mint 2600 teherhajót süllyesztettek el csak az Atlanti-óceánon

A játszma megfordítói

A fiatal wren, Janet Okell (balra) annak a női csapatnak volt a tagja, amelyet a Gilbert Roberts (fent) kapitány által vezetett Nyugati Szállítási Útvonalak Taktikai Egységéhez (WATU) hívtak be szolgálatra. Robertsnek pedig azt kellett kiderítenie, hogy milyen módszerrel támadnak az U-Bootok, s hogy milyen taktikával lehetne elsüllyeszteni őket

Egy hideg reggelen – 1942 januárjában járunk – fiatal nő jelent meg Liverpoolban a Mersey folyó partján lévő nagy, de jellegtelen épületben. Az a nap nem túl szerencsésen kezdődött az alig 19 éves Janet Okell számára, aki ezen az első munkanapján ott-hon felejtette az egyenruháját. Igazolványának és személyazonosságának ellenőrzése után, a füstvédő függönyökön áthaladva beléphetett egy betonbunkerba – és rögtön el is tévedt a homályos szobák és folyosók labirintusában. Rátört a kétségbeesés, összezavarodva csak kóborolt, de aztán egy arra járó katona meg-sajnálta, s megkérdezte tőle, hogy kit keres. Amikor új főnöke, Gilbert Roberts lement érte, Okell már zokogott is. Elfogadta a felé nyújtott zsebkezdőt, kifújta az orrát – s aztán elkezdett dolgozni azon a programon, amely megváltoztatta a második világháború egyik leghosszabb és legfontosabb összecsapás-sorozatának a kimenetelét.

A Derby House jellegtelen kinézete ma sem árul el semmit az épület egykori fontosságáról: erősített belső traktusaiban működött az a parancsnokság, ahonnan Angliának a német tengeralattjárók ellen az Atlanti-óceánon vívott háborúját irányították. Okell pedig azért jött ide, hogy belépjen a frissen megalakult Nyugati Szállítási Útvonalak Taktikai Egységébe (WATU). A *wren*ek – a Women's Royal Naval Service (Nők Királyi Haditengerészeti Szolgálat) elnevezéséből alkotott betűszó; angolul egyébként ökörszemet jelent – egy válogatott csapata volt ez, melyet egy leszerelt kapitány vezetett. Őt annak kiderítésével bízták meg, hogy a német U-Bootok miért tudnak elsüllyeszteni

Churchill 1941-ben már arra a belátásra jutott, hogy az egész háború végkifejlete az atlanti térségért folyó háborúzás kimenetelétől függ

olyan sok angol hajót az Atlanti-óceánon, és hogyan lehetne visszaverni őket.

Nagy volt a tét. Hitler tengeralattjárói az előző két évben több száz szövetséges hajót süllyesztettek el, amelyek élelmiszert, hadianyagot és üzemanyagot vittek az Egyesült Államokból Angliába. 1940-ben Anglia üzemanyag-szükségletének 95 százaléka a kereskedelmi partnerektől és a gyarmatokról érkezett, s az élelmiszer 70 százalékát is importálni kellett. Az összesen kb. 68 millió tonnányi élelmiszert, hadianyagot és üzemanyagot a háromezer hajóból álló kereskedelmi flotta szállította. Az angolok és a németek is tudták, hogy ha a szállítási útvonalak megszakadnak, akkor Angliára vereség vár. Winston Churchill brit miniszterelnök így jellemezte a kereskedelmi hajózást: „Egyszerre béklyója és egyetlen támasza is a mi háborús stratégiánknak.”

A hajókonvojokat csapatokban támadták a német U-Bootok, ahogy a farkasfalkák is ólálkodnak a birkanyáj körül. Ahogy a veszteségek nőttek – a háború kezdete óta már 2603 brit kereskedelmi és 175 hadihajót süllyesztettek el az Atlanti-óceánon –, úgy nőtt a félelem is Angliában a német farkasfalkáktól. Churchill már 1941-ben arra a belátásra jutott, hogy az egész háború végkifejlete az atlanti térségért folyó háborúzás kimenetelétől függ.

Halálos támadás Német tengeralattjáró legénysége nézi, hogyan süllyed el egy általuk megtorpedózott, majd a fedélzeti ágyúval is eltalált szövetséges hajó. A háború első két évében az U-Bootok támadásai pusztító erejűek voltak

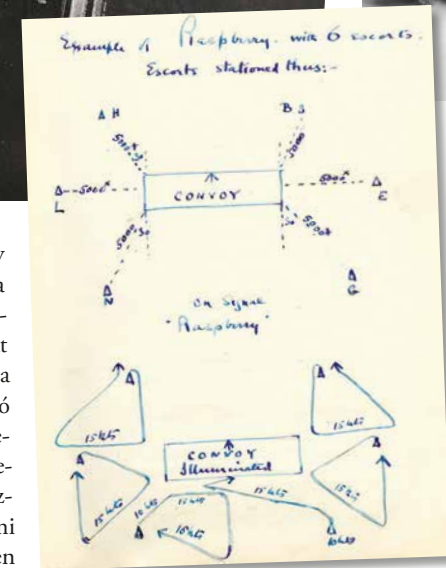
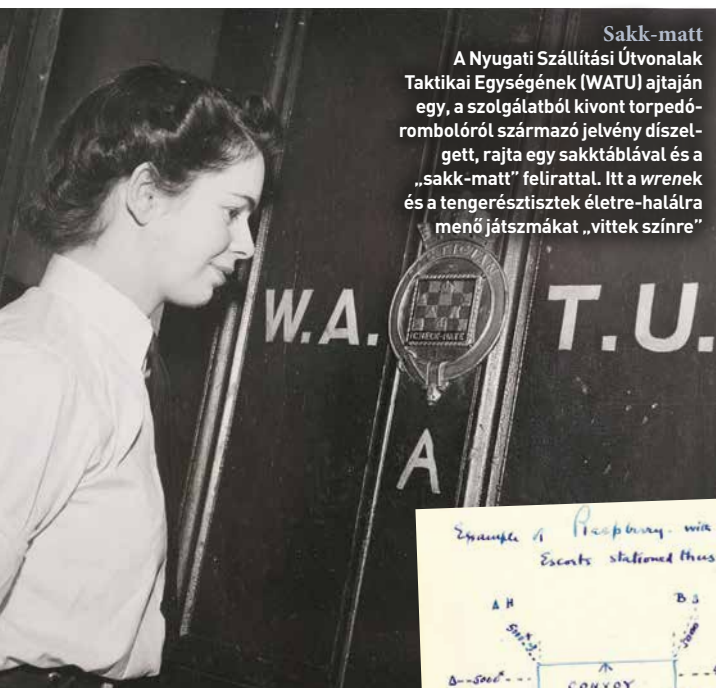
telétől függ, miközben ebben a háborúzásban minden éjszaka csak újabb vereségeket hoz. Valakinek végre már ki kellett derítenie, hogy mitől ilyen hatékonyak a német tengeralattjárók, és mivel lehetne megfordítani ezt a trendet.

Gilbert Robertset 1938-ban, még a harmincas évei elején bocsátották el a Brit Királyi Haditengerésztől, mert tuberkulózist kapott. Kigyógyulása után nem találta a helyét; leszerelt tengerésztiszt, hajó és életcél nélkül... 1942 első hetében azonban értesítették, hogy több napra elegendő váltóruhával és tisztálkodószerekkel jelentkezzen az Admirális hivatalában. Ahol a haditengerészet két tábornoka fogadta. Részletezték neki Anglia egyre súlyosabb veszteségeit az Atlanti-óceánon – melyek méreteiről akkor az emberek többsége még nem is értesült –, és közölték vele, hogy sürgősen találni kell erre valamilyen megoldást. Ő pedig üljön tehát vonatra, és Liverpoolban jelentkezzen a Derby House-ban, ahol rendelkezésére bocsátanak egy tágas termet a legfelső emeleten. Ott aztán megbízták egy fiatal munkacsoport vezetésével, hogy minden és bármilyen módszer bevetésével, de találják meg az U-Boot-probléma megoldását.

Feladata három részből állt: kideríteni, hogyan működnek az U-Bootok; kidolgozni a hatékony ellenlépéseket; s végül megtanítani ezeket az új taktikákat az Atlanti-óceánon hajózó összes kapitánynak. A London elhagyása előtti napon Robertset bevezették egy irodába, ahol Winston Churchill várt rá, és egyszerűen csak ennyit mondott neki: „Derítse ki, hogy mi folyik itt, és süllyessze el az U-Bootokat!”

A következmények játszámája

Roberts Liverpoolban kiválasztott tíz *wrent*, matematikai és statisztikai képzettségük alapján. A hölgyek, mindössze spárgával, krétával és ponyvaparavánnal felszerelve, nekiláttak kifejlesz-

A hadmozdulatok modellálása Egy wren törli a fejét az U-Bootok elleni hatékony taktikákon, modellek és egy táblázat segítségével. Az így kidolgozott korai stratégia (lásd a rajzot, balra) a „Málna” fedőnevet kapta

teni egy olyan játszmát, amely a lehető legjobban utánozza a kaotikus macska-egér ütközeteket, amelyek onnan pár tucat kilométerre zajlanak odakint a tengeren. Szemtanú-beszámoló segítségével elkezdtek újra lejátszani az atlanti csatákat a terem padlóján – ami szórakoztató látvány lehetett az alkalmi szemlélők számára, miközben súlyos következményekkel járó, kemény munka volt ez.

A „Játszma”, ahogy elnevezték, az épület legfelső emeletén zajlott, s az egész úgy nézett ki, mintha óvodával kereszteztek volna egy iskolai tornatermet. A linóleumpadlót színes szektorokra osztották fel. A wrenek ezen a virtuális tengeren tologatták a miniatűr konvojokat – a szállítóhajók és a kísérő hadihajók modelljeit –, a gyakorlaton részt vevő tisztek utasításainak megfelelően. De míg a wrenek felülnézetből szemlélhették az egész küzdőteret, a tengerésztisztek csak néha kukucsálhattak ki a küzdőtér szélén felállított parván apró lyukain, s ezért ugyanolyan korlátozott volt a látóterük, mint odakint a tengeren.

Egy wren szakaszról szakaszra járt, és fontos információkat hozott-vitt a kapitányok között, így utánozva a rádióforgalmazást. S miközben a tisztek figyelték mindezt, egy másik wren odaodalepett hozzájuk a csatával kapcsolatos sürgős üzenettel – „Itt megtorpedóztak egy hajót”, „Világítórakétát lőttek fel amott” –, fokozva a nyomást az egyre idegesebb embereken. Minden forduló két percig tartott.

A játszmákat követő megbeszéléseken minden játékos lehetőséget kapott, hogy felülnézetből is megsejtelje az összecsapást. A tisztek végre láthatták az U-Bootok mozgási útvonalait, amelyeket zöld krétával jelöltek a padlón, meg a saját hajóik fehérrel megrajzolt mozgásait is, és eldönthették, hogy képesek voltak-e elsüllyeszteni bármelyik tengeralattjárót is. A tisztek gyakran szembesülhettek azzal, hogy a Játszma során döbbenetes hibákat követtek el, amelyek a hajóik elvesztéséhez is vezethettek volna éles helyzetekben. „Itt, a linóleumpadlón kövessék el a hibákat – mondta Roberts –, s akkor nem fogják elkövetni őket odakint a tengeren.” A tisztek megtanulták a leccét, s magabiztosabbá tette őket ez a gyakorlatozás: képesek voltak már a tengeren is bevetni az itt megismert taktikát.

A Játszmát többször ismételve és a tanultakat összevetve az U-Boot-támadásokat túlélő kapitányok beszámolóival, Roberts és csapata elkezdte kiszűrni azokat az eseteket, amikor a brit flotta nem igazán értette meg a tengeralattjárók viselkedését, s ezután már felvázolhatták a védekezési taktikákat. Egy este, marhahúskonzervek és kávézgatás után a csapatot elérte a nagy felfedezés pillanata: az eddigi vélekedésekkel szemben az U-Bootok nem távolról támadják a konvojokat, a kísérőhajók közé löve ki célpontjaik felé a torpedókat. Inkább szép csöndesen belopóznak éjszakánként a hadihajók alá és közé, s aztán a „nyáj” belsejében kezdenek hozzá a pusztításhoz, mint a rókák a tyúkólaban.

Miután rájöttek a brit tengeralattjáró-elhárítási taktikának erre az alapvető tévedésére, a WATU kidolgozhatta azt az ellen-taktikát, amellyel a Királyi Haditengerészet kísérőhajói már le tudták vadászni az U-Bootokat a konvojok alatti, gyanítható

Padlórajzterv Wren-csapat jelölgeti be a szövetséges szállító- és kísérőhajók, valamint a német tengeralattjárók pozícióit a Derby House egyik termének padlóján. A lezajlott ütközetek és „játszmák” ismételt rekonstrukciójával a WATU-nak sikerült rájönnie, hogyan vadászhatják le a német tengeralattjárókat

Az U-Bootok éjszaka belopóztak a hadihajók közé, és a „nyáj” belsejében kezdhettek pusztításba, mint a rókák a tyúkólban

A kételkedő tengeralattjárós

Sir Max Horton admirális, a Nyugati Szállítási Útvonalak parancsnoka. Eleinte nem hitte, hogy bármi értelme is volna a WATU „Játszmájának”, de jobb belátásra tért, miután több játszmányban is legyőzte őt egy ifjú wren-hölgy

A farkasfalka vezére Karl Dönitz admirális, a német tengeralattjáró-flotta főparancsnoka és a „farkasfalka”-stratégia kidolgozója megsejleli az U-94-es befutását a franciaországi Saint-Nazaire kikötőjébe, 1941 júniusában

rejtekhelyeik alapján. Jean Laidlaw, 21 éves *wren*, a statisztikai elemzések felelőse nevezte el „Málnának” az egész hadműveletet, gúnyos megvetésül Hitler és az ő U-Bootjai iránt. A „Málna” tényleg forradalmian új taktika volt, és a hatása is azonnal érezhetővé vált a tengeren vívott háborúban.

Az angol kísérőhajók 1942 nyarának egyetlen hónapja alatt négyszer annyi német tengeralattjárót süllyesztettek el, mint az előző hónapban, s ezzel megindult az a felívelő trend, amely a háború végéig folytatódott. A Málna kifejlesztését követő hónapokban Roberts és a *wren*ek még más manővereket is kidolgoztak a farkasfalka-támadások egyre újabb változatainak a „kezelésére” – s ezek is zöldség-gyümölcsös beceneveket kaptak: Ananász, Piszke, Eper, Articsóka.

Tiszti továbbképzés

Megérkezése után néhány hónappal Janet Ocell elkezdett kukcskálgatni a parván egyik lyukán. Tényleg olyan volt, mint egy iskolás lány, akit a krétával dobálózó osztálytársai őrszemnek állítottak a tanterem ablakába, hogy jelezze, ha jön a szigorú tanár. A terem másik végében, a linópadlón „mozgó” kis hajómodellflottát figyelve pedig ott állt egy tekintélyes megjelenésű férfiú: Sir Max Horton admirális.

Az admirális az első világháború fiatal tengeralattjáró-parancsnokaként „a német hajók réme” hírnevet érdemelte ki; ő volt a háború első nagy hajóelsüllyesztője. Az volt a szokása, hogy a kikötőbe visszatérve kalózlóbogó felhúzásával jelezte az őt üdvölgatással fogadó sokaságnak az újabb elsüllyesztős diadalt – ez a brit haditengerészetnek a 21. században is élő hagyománya. Horton korán megmutatkozó tengeralattjárós tehetségével gyorsan haladt fölfele a ranglétrán, s közben egyre több tapasztalatot is szerzett; később már „a tengeralattjáró-hadviselés legnagyobb szaktekinélyeként” emlegették őt.

Okell viszont a lábát sem tette be soha egy tengeralattjáróba, sőt, a tengeren sem járt még. De most nem volt benne semmi félénkség. Szigorú tekintettel bámult az admirálisra – aki 1942 novembere óta a Nyugati Szállítási Útvonalak (az Angliától és Írországtól közvetlenül nyugatra fekvő atlanti térség) főparancsnoka volt. Okell nyilvánvaló célja az volt, hogy elsüllyessze az ő látóterén kívül eső Horton-tengeralattjárókat. Amelyeket az admirális a padlón tologatott, az Okell hajóiról találmokra érkező lövedékek között. A Battleship nevű kitalálás játéktól eltérően Okell itt nem a véletlenszerűséggel operált. És nem egyszerűen győzni szeretett volna egy társasjátékban, hanem bizonyítani akarta a dolog nemzetbiztonsági jelentőségét.

Az admirális természetesen komolytalannak és merő időpocsékolásnak tartotta ezt az egész, a brit tengeralattjárós hadviselési részlegnél folyó társasjátékosdit, miközben odakint a tengeren, a valóságban, emberek halnak meg. („Mi a fenét csinálnak maguk itt?”, kérdezte Robertstől az első találkozásuk alkalmával.) Okell és *wren*-kollégái viszont biztosak voltak abban, hogy az ő Játszmájuk vezethet rá Hitler U-Bootjai legyőzésének a titkára. És ha egy Okell, ez a még tizenéves, és tengerészeti abszolút képzetlen leányzó el tudja süllyeszteni a legmagasabb kitüntetésekkel kidekorált tengeralattjáró-parancsnok hajóit, akkor ez az admirális a saját szemével győződhet meg arról, hogy itt az ő egész munkásságuk nem pusztán „időpocsékolás”.

Most tehát Okell, Jean Laidlaw segítségével, a maga itt megszerzett tudományát – és főként a WATU-team újszerű taktikáit – mérte össze a tengeralattjáró-híresség harci tapasztalataival ebben a linópadlós játszmányban. Okell ekkor már elég ügyes parancsnoka volt a fakocka-hadiflottának. Így aztán, amikor Horton megérkezett, hogy beszálljon a játszmányba német U-Boot-parancsnokként, akkor természetesen Okell lett az ő ellenfele. Nem babra ment a játék: ha egy ilyen fiatal és tapasztalatlan valaki

Korlátozott látótér Brit tengerésztisztek kukucsálnak a parván lyukain, figyelve egy lezajlott tengeri összecsapás rekonstruált eseményeit a WATU főhadiszállásán. Az így szerzett tapasztalatok segítették őket az U-Bootok elleni védekezésben

A tengeralattjárós legendát legyőzte egy ifjú, szinte még iskolás leányzó, aki sohase látott csatákat, és még csak katona sem volt

a *Málna* segítségével képes legyőzni az első világháború leghíresebb tengeralattjáró-kapitányát, akkor az új taktika hatékonysága bizonyítást nyer.

Az U-Boot-csaták lejátszásához Horton belesétált a linótengerbe, Okell meg ott állt a maga leshelyén, és kezdődött a csata. Az admirális kétkedése kezdett elszivárogni, amikor az ellenfele egymás után sülyesztette el az ő tengeralattjáróit. Horton ötször próbált megszökni az angol kísérőhajók elől, de Okell és Laidlaw ötször semmisítette meg őt. A minden vereségtől egyre idegesebbé váló Horton az ötödik hajó elvesztésénél kiborult:

– Maguk láthatják, én meg nem! – ordította. – Csalás ez az egész!

Roberts méltatlankodott, hogy ebben a játszmában nincs semmiféle csalás. Horton erre kissé zavarba jött, és látni akarta azt a valakit a parván mögött, aki csak így levadássza az ő tengeralattjáróit. S nem hitt a szemének, amikor előlépett egy fiatal nő. A tengeralattjárós legendát legyőzte egy ifjú, szinte még iskolás leányzó, aki sohasem járt még hadihajón, sohasem látott csatákat, sőt, még csak katona sem volt soha.

Az U-Bootok végzete

A WATU programjában részt vevők többsége sohasem beszélt a háború idején végzett munkájáról, s Angliában alig emlékeztek meg a csoport szerepéről-teljesítményéről (eltérően például

a Bletchley Parkban, a Kormányzati Kód- és Rejtjeliskolában a titkosírás-megfejtésen dolgozó hölgyektől). Berlin 1945-ös elesetekor azonban az U-Boot-parancsnokok már szinte mindent tudtak Gilbert Robertsról, a csapatáról és a taktikájukról. A németül folyékonyan beszélő Roberts az 1945 májusi német kapituláció után brit tengerésztisztek között is elsőként érkezett Németországba, és első dolga volt ellátogatni az észak-németországi Flensburg tengeralattjáró-támaszpontjára. Ahol a főparancsnoki falára fölragasztva ott láthatta a saját, egy folyóiratból kivágott, felnagyított portréját. A kép alatt pedig kézírással a szöveg: „Ő az ellenségetek, Roberts kapitány, az U-Boot-elleni Taktika igazgatója.”

1942 februárja és 1945 júliusának vége, a WATU működésének hivatalos megszűnése közötti években összesen 66 *wren* végezte el a tanfolyamot, s lett munkatárs a WATU-nál vagy valamelyik részlegénél, és kb. 5000 tengerésztiszt vett részt a Roberts kapitány és csapata által levezenyelt háborús „játszmákban” a több mint 130 ilyen kurzuson. S a linópadlós „Játszma” csatáinak résztvevői közül sokan az itt szerzett ismeretek segítségével bizonyítottak, győztek a német tengeralattjárókkal vívott igazi csatákban is odakint a tengeren.

A háború után Sir Max Horton admirális, akit 1942-ben, azon az emlékeztető napon többször is legyőzött két ifjú *wren*-kisasszony, személyes üzenetet küldött mindenkinek, aki annál az egységnél szolgált, látványos elismeréseként az ő csöndes, ám óriási jelentőségű teljesítményüknek:

„A WATU megszűnése alkalmából hálámat és nagybecsülésem szeretném kifejezni Roberts kapitánynak és egész stábjának, mert nem kis mértékben járultak hozzá Németország végső legyőzéséhez.” 🌐

Oroszország vélt és valós ereje

Milyené vált mára az orosz politikai rendszer? Miben hasonlít és miben különbözik a magyarországitól? Van-e jövője? Többek között ezekre a kérdésekre keresi a választ **Sz. Bíró Zoltán** a Putyin Oroszországát elemző könyvében, amelynek alábbi részlete azt vizsgálja meg közelebbről, hogy e nagyhatalom valóban olyan erős-e, mint amilyennek mutatja magát

Azok a változások, amelyek a Krím-félsziget annektálásával vették kezdetüket – beleértve a szíriai intervenciót is –, sokakban azt a benyomást keltették, hogy a putyini Oroszország újra erőssé vált. Az amerikai elnökválasztás állítólagos befolyásolásával pedig Moszkva már olyan képességek feltételezett birtokosává vált, amelyek a hatalmas kiterjedésű eurázsiai államot hovatovább már a Szovjetuniónál is nagyobb és erősebb hatalomnak láttatják. De valóban ez lenne a helyzet? Oroszország valóban olyan nagy és erős lenne, mint azt oly sokan feltételezik? Nem arról van-e inkább szó, hogy a Kreml és a politikai osztály vele egyetértő része mindent megtesz annak érdekében, hogy Oroszországot nagyobbnak és erősebbnek láttassa, mint amekkora valójában? És hogy ez a nagyobbnak láttatás maga is része annak a hibrid harcmodornak, amellyel Moszkvának sikerült meglepnie a Nyugatot.

A Kremlhez közel álló politikai elemző, Szergej Karaganov 2017 elején hosszú cikkben figyelmeztette az Európai Uniót

arra, hogy amikor vállalja a konfrontációt Oroszországgal, akkor azt egy nála erősebb partnerrel szemben teszi, és ezzel azt kockáztatja, hogy végül alulmarad. Valóban ez lenne a helyzet? Az Európai Unió valóban gyengébb lenne Oroszországnál? És ha igen, akkor miben gyengébb? A gazdasági teljesítmény tekintetében biztosan nem, mert az EU országainak gazdasági ereje még vásárlóerő-paritáson számolva is legkevesebb hétszer akkora, mint az orosz gazdaságé. Az EU országainak népessége is csaknem három és félszer nagyobb, mint a „keleti óriásé”. Egyedül a szembenálló felek területe, illetve az azokon található és kitermelés alá vont nyersanyagkészletek tekintetében más a helyzet. De mit ér a területi fölény, ha a több mint 17 millió négyzetkilométer nagy

részét – leszámítva az európai területeket – alig vagy egyáltalán nem lakják?

Az átlagos oroszországi népsűrűség töredéke az Európai Unió átlagának. Az ország háromnegyed részét kitevő Szibériában a népsűrűség alacsonyabb, mint az országos átlag fele, ami annyit jelent, hogy még négyen sem élnek négyzetkilométerenként, a távol-keleti részen pedig még ennél is kevesebben: jó, ha egy-egy négyzetkilométerre legalább egy ember jut. Ilyen népsűrűség

mellett roppant nehéz az ország kétségtelenül jelentős természeti kincseit és erőforrásait kiaknázni. És a jövő sem ígér sok jót. A rendkívül egyenlőtlenül elszórt teljes oroszországi népesség már ma is kisebb, mint Bangladesé. Ha pedig nem sikerül tartósan megfordítani a már hosszú ideje tartó trendeket, akkor az az Oroszország, amely a Szovjetunió felbomlásakor még a világ hatodik legnépesebb országa volt, az évszázad közepére az első húsz közé sem fog tartozni. Ez súlyos gazdasági problémákat vetít előre.

A katonai erő tekintetében megint csak más a helyzet. Lehet, hogy az Európai Unió országai önmagukban nem lennének elég erősek egy esetleges orosz agresszió feltartóztatásához – miközben ennek valószínűsége a nullával egyenlő –, de mivel többségük a NATO-tagja is, még sincsenek kiszolgáltatott helyzetben. A katonai szervezet országainak együttes

százaléka. A stratégiai paritás jegyében hasonló arányban birtokol ilyen eszközöket az Egyesült Államok is. Vagyis továbbra is az a helyzet, hogy a világ többi nukleáris hatalma hozzájuk képest még mindig meglehetősen korlátozott képességek birtokosa.

Ebből viszont az következik, hogy Oroszország továbbra is érinthetetlen, hiszen ki kockáztatná meg, hogy bármilyen fegyveres konfliktus nyomán szembe találja magát vele. Azok után pedig, hogy 2010 februárjában elfogadták azt az új – azóta már újabbra cserélt – katonai doktrínát, amelyben lejjebb szállították a „nukleáris küszöböt”, még kevésbé tűnik valószínűnek, hogy bármely hatalom meg merné kockáztatni Oroszország megtámadását. A 2010-es doktrínában, ahogy a mindmáig érvényben lévő 2014-esben is szerepel az a kitétel, hogy Moszkva nemcsak abban

és hosszú időn át nem voltak hajlandóak az élet kioltására alkalmas támadó fegyvereket szállítani neki. Ez a helyzet csak a Trump-adminisztráció színre léptével változott meg. De még az új amerikai kormányzat is ügylet rá, hogy fegyverszállításai ne eszkalálják az ukrajnai válságot. Mindezt jól tudják Moszkvában is, ahogy azt is, hogy senki sem akarja megtámadni őket, mert senki sem szeretne nukleáris Armageddönt előidézni. De mert e helyzetből következően érinthetetlennek tartja magát, olyasmit is megenged magának, amit nukleáris fegyverek nélkül aligha engedne meg. Az „érinthetetlenség” érzete azonban nemcsak Moszkva atomütőerejének következménye, hanem annak is, hogy Oroszország mint a Szovjetunió legjelentősebb utódállama megörökölte elődje nagyhatalmi státuszát. A második világháború egyik győztes hatalmaként a Szovjetunió az új nemzetközi rend privilegizált államai közé került: állandó tagja lett az ENSZ Biztonsági Tanácsának. E státusz örököseként máig számos előjog birtokosa. Az ezzel járó privilégiumok – a nukleáris arzenál mellett – széles mozgásteret biztosítanak Moszkvának annak ellenére, hogy világgazdasági súlya és jelentősége folyamatosan csökken. Az állandó BT-tagság megvédi Oroszországot attól, hogy a világszervezet bármely kérdésben is kötelező érvényű szankciókkal sújtsa. Közgyűlési határozat ugyan születhet ellene – ahogyan született is a Krím annexiója miatt –, de ez az orosz vezetést semmire nem kötelezi.

Ez a privilegizált státusz – az ENSZ keretei közötti elvi büntethetetlenség – láthatóan szárnyakat adott a Kreml „politikai képzeletének”. Moszkva az utóbbi években számos dologról gondolja úgy, hogy büntetlenül megteheti. Például letagadhatja katonái jelenlétét egy szuverén állam területén. Úgy tehet, mintha nem lenne köze az ukrán szakadárók fegyverekkel és lőszerrel való ellátásához. Durvábbnál durvább valótlanságokat állíthat szomszédjáról, azzal vádolva meg azt, hogy a szakadároktól visszafoglalt területeken az ukrán hadsereg

Az expanzív katonai stratégia két példája: orosz páncélos a szíriai polgárháború idején Aleppóban, 2016 végén; valamint (az előző oldalon) orosz csapatok a 2014-es krími beavatkozásakor
A nyitóképen: Győzelem napi parádé a Vörös téren, 2020

katonai kiadásai legkevesebb tízszer akkorák, mint Oroszországéi. Ugyanakkor az is kétségtelen, hogy Moszkva katonai képességei több vonatkozásban is sajátos státuszt kölcsönöznek neki. Ezt mindekenelőtt az ország stratégiai nukleáris arzenáljának köszönheti. És ez annak ellenére is így van, hogy a Szovjetunió felbomlása óta Kína jelentős nukleáris fegyverzetre tett szert. De még így is Oroszországnál van a világ stratégiai nukleáris csapásmérő eszközeinek 40–45

az esetben kész nukleáris eszközöket bevetni, ha atomtámadás vagy valamilyen más tömegpusztító fegyverrel elkövetett agresszió érné, de akkor is, ha olyan erővel támadná meg hagyományos eszközökkel, amely az orosz állam létét fenyegetné.

Minden megengedett?

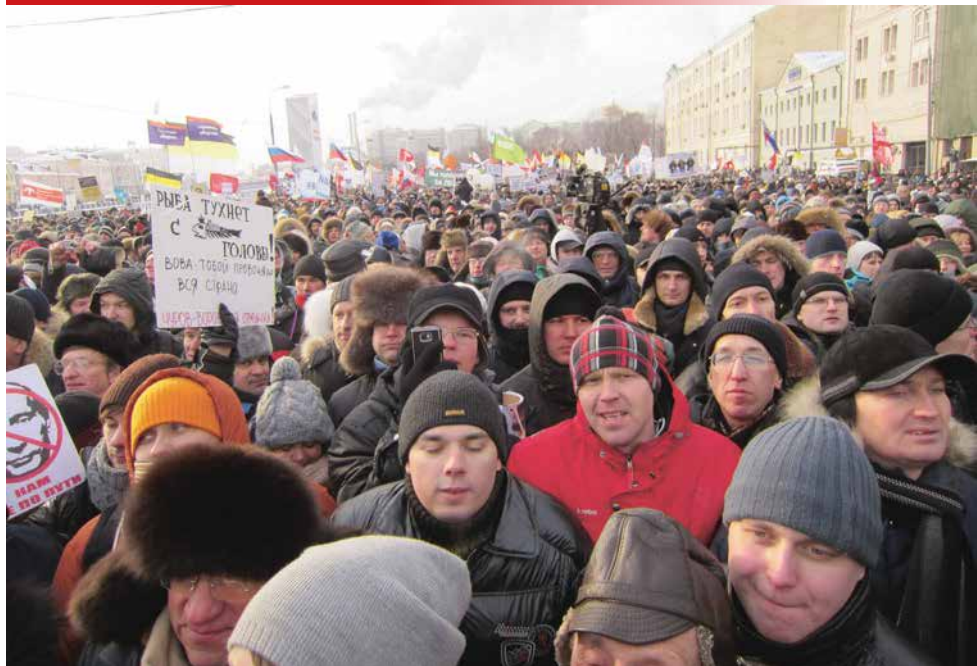
Mindezek ismeretében nem véletlen, hogy a nyugati hatalmak kizárólag védelmi célú eszközöket adtak át Ukrajnának,

katonái kegyetlen bosszút állnak, többek között csecsemők felconcolásával. És amikor kiderül, hogy mindez szemerszedett hazugság, Moszkva a legkisebb készletet sem érzi arra, hogy visszavonja az egyik központi tévécsatorna által terjesztett fenti hazugságot, és bocsánatot kérjen érte.

Vagyis mindez arra vall, hogy a bűntetlenség körülményei között gyorsan el lehet jutni a gátlástalanságig. Ha nemcsak jogi korlátok nincsenek, de morális fékek sem, könnyű helyzeti előnyhöz jutni. Ha nem kell mérlegelni egy-egy döntés következményét, mert minden letagadható, akkor ez nagy fokú „szabadságot” ad. Ez a hozzáállás másban is megmutatkozik. Ha ugyanis nemcsak a morális fékek hiányoznak, de az irányadó ideológiai értékrend is, akkor nem jelent gondot az európai szélsőjobb és szélsőbal egyidejű támogatása sem.

A „minden megengedett” világában sem erkölcsi, sem politikai problémát nem okoz, ha Szentpéterváron – abban a városban, ahol a második világháborúban, a közel 900 napos blokád idején csaknem egymillió ember halt meg, jelentős részük az éhségtől – az európai szélsőjobb pártjai, köztük a német neonácik, nemzetközi konferenciát tartanak. Moszkva, amikor engedélyezte a tanácskozás megtartását, nyilván abból indult ki, hogy ha az európai szélsőségesek anyagi és politikai támogatása zavart tud kelteni a nyugati demokráciák működésében, akkor miért ne lehetne őket felhasználni a Kreml érdekeinek kiszolgálására. Ha pedig elhiszem, és a saját politikai közösségemmel is el tudom hitetni, hogy a nyugati rendszerek éppoly cinikusak és éppoly kevésbé tartják be a demokrácia működésének szabályait, mint mi, akkor újabb gátak dőlnek le, és el tudom fogadtatni, hogy az ország ellenfeivel szemben szinte minden megengedett.

A fentiekben túl az is nyilvánvaló, hogy mindig előnyben van az, aki különböző helyzetekben nem megoldani akar egy problémát, nem a rendezésen és konszolidáción dolgozik, hanem destruál. Problémát okozni, válságot teremteni és azt elmélyíteni mindig jóval könnyebb és

kevesebb ráfordítást igénylő feladat, mint érdekeket egyeztetni, kompromisszumra jutni, békét és együttműködést teremteni. Az utóbbihoz mindig nagyságrendekkel több anyagi erő, politikai figyelem és türelem kell, mint a káoszteremtéshez. Oroszországot többek között ez az aszimmetria is nagyobbban és erősebben látja, mint amekkora valójában.

Moszkvában tudják, hogy a kelet-ukrajnai válság fenntartása sokkal kevesebbe kerül nekik, mint amennyibe majd a Nyugatnak kerül e területek újjáépítése, és amennyi költséggel jár már jó ideje Ukrajna életben tartása. Ugyanez vonatkozik Szíriára is. Légicsapásokat mérni egy ország felkelőire, akiknek nincsenek olyan eszközeik, amelyekkel veszélyeztetnének a magasan szálló orosz repülőgépeket, nem különösebben kockázatos és költséges vállalkozás.

Vagyis Oroszország viszonylag kis ráfordítással látványos eredményeket ért el, és újra képes volt kulcshelyzetbe kerülni a Közel-Keleten is. De ez vajon közelebb hozta volna a politikai rendezést is? Aligha. Arra azonban valóban jó volt, hogy Moszkvát ismét odaültesse a „nagyok asztalához”, még ha egyelőre nem is adtak neki mandátumot a szíriai rendezésen túli kérdések megvitatásához.

A rendszer támogatottsága

A putyini rendszer azonban nemcsak katonai erejéből és a BT állandó tagságából adódó „érinthetlenségéből”, valamint destruktív hozzáállásából tudott erőt meríteni, de abból az erős társadalmi támogatottságából is, amit hosszú időn át élvezett.

A rendszer hazai és külföldi hívei előszeretettel hivatkoznak arra, hogy Putyin politikáját az orosz társadalom nagy többsége támogatja, népszerűsége tartósan az egekben jár. Aligha vitatható, hogy könnyebb ilyen társadalmi támogatottság mellett az országot vezetni, mint enélkül, kiváltképp akkor, amikor ez párosul az elnök politikai akaratát képviselő erős parlamenti többséggel. Az utóbbi hosszú időn át ott állt Putyin mögött annak ellenére, hogy a 2011-es választásokon a hatalompárt átmenetileg elvesztette az előző két ciklusban birtokolt alkotmányozó többségét. 2016-ban azonban visszaszerezte azt. Ráadásul úgy, hogy az elnök parlamenti támaszát jelentő Egységes Oroszország párt ezúttal már a mandátumok több mint háromnegyedét tudta megszerezni. A külsőségeiben stabilnak tűnő belpolitikai háttér nemcsak a hazai közönség jelentős részét tudja megtéveszteni, de a putyini rendszer külföldi híveit is.

Támogatók és ellenzők: Putyin szavaztopoli lakosok körében közvetlenül a krími annexió után, 2014 májusában; illetve (az előző oldalon) Putyin-ellenes tüntetők 2012 elején

Mert mi sem könnyebb annál, mint újra és újra emlékeztetni arra, hogy Putyin élvezi a mögötte álló politikai közösség nagy többségének támogatását, és ez nem lehet véletlen. De valóban ez lenne-e a helyzet? A közvélemény-kutatási adatok valóban hűen tükröznék a rendszer és vezetőjének elfogadottságát?

Autokráciákban érdemes ezzel óvatosan bánni, kiváltképp akkor, ha a felmérés a politikai preferenciákra direkt módon kérdez rá. A társadalom egy része ugyanis jóval óvatosabb annál, mintsem hogy ilyen érzékeny kérdésekben kiadja magát. Épp ezért ezekben a rendszerekben ritkán fordul elő, hogy a nyilvánosságra hozott közvélemény-kutatási adatok hiteles képet festenek a hatalom megítéléséről. Ilyen közegben a titkosszolgálati jelentések valószínűleg sokkal pontosabb eligazítást adnak, ám azokat – természetükből következően – nem szokták nyilvánosságra hozni. Ennek ellenére mégsem reménytelen azok helyzete, akik szeretnék tudni, hogy az orosz társadalom ténylegesen mit is gondol vezetőjéről és arról a politikai rendszerről, amit a kétezres évek elejétől kialakított. Bármennyire meglepő is ez, de a választási eredmények – még hamisított formájukban is – sok mindent elárulnak. Elég megnézni a 2016 szeptemberében tartott dumaválasztások eredményét, amelyek első pillantásra azt a benyomást keltik, hogy minden a legnagyobb rendben van, a rendszer elfogadottsága erősebb, mint valaha. A hatalompárt főlénye a politikai versenybe beengedett pártokkal szemben minden korábbinál nagyobb, úgyhogy semmi nem utal arra,

hogy a rendszer stabilitását bármi is veszélyeztetné. Annál is inkább, mert ezen a választáson fordult elő először, hogy a mandátumok több mint háromnegyede Putyin pártjához kerüljön. Ilyenre korábban soha nem volt példa. Kell-e ennél meggyőzőbb bizonyíték arra, hogy a társadalom nagy többsége elégedett az elnök és pártjának teljesítményével?

Csak hogy van itt egy kis bökkenő, nevezetesen az, hogy a hatalompárt úgy szerzett ilyen imponáló parlamenti fölényt, hogy ehhez elég volt a 110 millió szavazati joggal rendelkező állampolgárból 16 milliónak (15 százalék) a voksa. Ez azért felettébb elgondolkodtató még akkor is, ha tudjuk, hogy Putyin népszerűsége nem azonos az Egységes Oroszország párt népszerűségével, utóbbi támogatottsága ugyanis általában elmarad az elnökétől, bár soha nem annyira, hogy az magyarázatát tudná adni az elnök magas népszerűségi mutatója és pártja 2016-os eredménye közti feltűnő különbségnek. Ha ugyanis Putyin valóban olyan népszerű lenne, mint ahogyan azt a közvélemény-kutatók mindaddig mérték, akkor valószínűleg nemcsak a szavazati joggal rendelkezők kevesebb mint hatoda érezte volna úgy, hogy kötelessége szavazni, és voksával a hatalompártot támogatni. Ha a Putyinra vonatkozó mérések hitelesek lettek volna, akkor még abban az esetben is, ha a szavazati joggal rendelkezőknek csak feléről tételezzük fel, hogy elmegy szavazni,

és tudjuk, hogy az elnök támogatottsága mindig valamivel nagyobb, mint a hatalompárté – legalább 40–45 millió embernek kellett volna az Egységes Oroszország pártja szavaznia. A rendszer már ekkor érezhető kifáradását jelezte az a korábban már említett fejlemény, hogy a 2016-os dumaválasztáson – még a hivatalos adatok szerint is – a szavazati joggal rendelkezők kevesebb mint 48 százaléka vett részt. Ez 7 százalékkal kevesebb volt, mint az addig megtartott hat korábbi parlamenti választás legalacsonyabb részvételi aránya. És ha ehhez még azt is hozzátesszük, hogy az ország két történelmi fővárosában – Moszkvában és Szentpéterváron – mindössze egyharmadnyi volt a részvételi arány, akkor jól látszik, hogy az orosz társadalom leginkább nyitott, leginkább tájékozott és leginkább kreatív csoportjait a putyini rendszer már nem tudja megtevesztetni. Hiába bombázta a hatalom akkor már közel három éve az orosz társadalmat háborús propagandával, a szíriai sikerekről áradozó beszámolókkal, mindez egyre kevesebbeket tudott meggyőzni, mint ahogy a nyugatellenes hisztéria is.

Oroszország azonban nemcsak nagyvárosokból áll. A kisvárosokban és falvakban élők jelentősen kiszolgáltatottabbak a propagandának, mint a nagyvárosok lakói. Többségük nemcsak jövedelmét kapja az államtól, de az információk nagy részét is. Ez olyan többszörös függést és kitettséget teremt, amivel könnyű visszaélni. Nem véletlen, hogy a putyini rendszer leghűségesebb híveit már egy ideje a vidéken élők adják. Ők azok, akik a 2011–2012-es politikai válság után is kitarának Putyin mellett. De lehet-e jövője egy olyan rendszernek, amelyik támaszát

nem a társadalom leginkább kezdeményező és művelt csoportjaiban találja meg, hanem azokban, akik több szálon is függenek tőle? ■

Sz. Bíró Zoltán történész, ruszista. Fenti írása a *Putyin Oroszországa* (Noran Libro, 2019) című könyvének fejezetéből (121–127. o.) készült

Melisenda jeruzsálemi királynő (k. 1109–1161)

A NAGY HATALMÚ KERESZTES URALKODÓ

A darabokra szakadt régió erőszakkal teli korszakában egy asszony tartotta kézben a kereszties királyságot. **Natasha Hodgson** bemutatja a szent város elszánt örökösnőjét

A Közel-Kelet viharos középkori világában egy asszony félelmetes katonai és politikai akadályokat leküzdvé vetette uralma alá oly sok férfi vágyának tárgyát: Jeruzsálemet. Következtesen ragaszkodva a trónhoz, kihívásokkal kellett szembenéznie a szomszédos muzulmán hatalmak, a férje, sőt még a saját fia részéről is. Saját jogán nagy hatalommal rendelkezett, ám – olyan kortársaitól eltérően, mint például Matild német-római császárné vagy Aquitániai Eleonóra angol királyné – Melisenda királynőről mégis kevesen hallottak.

1099 júliusában, miután az első kereszties háborúban egy európai hadsereg elfoglalta a szent várost (és lemészárolta lakóit), Bouillon Gottfriedet választották a Jeruzsálemi Királyság első uralkodójává. (Nem engedte királlyá koronázni magát; inkább a *princeps* vagy a *dux* címet használta.) Gottfried egy éven belül meghalt, így öccse, Boulogne-i Balduin követte a trónon, majd 1118-ban Bourcq-i Balduin, Edessza grófja került a trónra II. Balduin néven.

Melisenda 1109 körül született, II. Balduin és a görög ortodox vallású örmény Morfia legidősebb lányaként. Amikor Balduin Jeruzsálem királya lett, feleségét és négy lányát a szent városba költöztette. Kimerítő hadjáratot folytatott, és kétszer el is fogták a muzulmán erők. Második fogsága idején – amikor Melisenda tizenéves volt – Morfia tárgyalásokat folytatott férje szabadon bocsátásáért.

Anyja – valószínűleg 1126 októberében bekövetkezett – halála után Melisendát stratégiai házasságra szánt trónörökösnek jelölték ki. Követséget küldtek a gazdag és befolyásos V. Fulkóhoz, Anjou és Maine grófjához, felajánlva neki Melisenda kezét. 1129-ben össze is házasodtak. A házasság

kezdetben harmonikusnak tűnt, trónörökös is született belőle. Ám Balduin – 1131-ben bekövetkezett halálakor – szokatlan kikötést tett: Fulkó, Melisenda és fiuk (szintén Balduin) közösen fogják örökölni a trónt. Vajon Melisenda apja amiatt aggódott, hogy lányát Fulkó háttérbe szoríthatja, és az öröklésben nem hagyja érvényesülni a családfát?

Fulkó uralkodásának első éveit arra utalnak, hogy Balduin aggodalma jogos volt. A dokumentumok tanúsága szerint Melisendát kizárták a királyságot illető fontos döntésekből, és a kortárs angol krónikás, Orderic Vitalis azt is feljegyezte, hogyan bosszantotta fel Fulkó a helyi nemességet azzal, hogy „Anjou idegeneket” nevezett ki tekintélyes pozíciókba. A helyzet akkor vált kritikussá, amikor Melisenda egyik közeli támogatója, Hugó jaffai gróf fellázadt a király ellen. A gróftól olyan vádak érték, hogy viszony van a királynővel, és Fulkó egyik lovagja megpróbálta meggyilkolni. Bár Fulkó tagadta, hogy része lett volna a dologban, Melisendát feldühítette a támadás. Türoszi Vilmos krónikái szerint Fulkó féltette az életét, mert veszélyben érezte magát a királynő fanatikus híveitől.

Úgy tűnik, a Melisenda dühétől megremült Fulkó megváltozott. Bevonta a királynőt az uralkodásba, kikérte véleményét a birodalom ügyeiben és közösen adtak ki hivatalos dokumentumokat. Ebben az időben látott napvilágot a híres, királynőnek való Melisenda-zsoltároskönyv, amelyet talán maga Melisenda rendelt meg – vagy Fulkó, ajándékképpen. A könyvet díszítő műalkotás a keleti és nyugati stílus elemeit ötvözi, ízelítőt adva Jeruzsálem korabeli multikulturális szelleméből. A királyi pár emellett jelentős építési programba

kezdett az egész királyságban: ekkor épült a Szent Sír-templom is, azon a helyen, ahol a hagyomány szerint Jézust keresztre feszítették és eltemették.

1143-ban Fulkó egy vadászbalesetben meghalt, és a trónt Melisenda fiával, az akkor 13 éves III. Balduinnal közösen örökölte meg. Türoszi Vilmos szerint rátermetten kormányozta a királyságot, de az 1150-es években fia – saját udvarbeli frakciójától ösztökélve – már alig várta, hogy színre léphessen. Egyeduralmat akart, ám nagyapja végakarata szerint a trón joga részben Melisendát illette. Balduin nyilvánosan kihívást intézett anyja ellen, majd a legfelsőbb bíróság egyik 1152-es ülésén követelte, hogy osszák fel maguk között a királyságot. Harc robbant ki, és Balduin a jeruzsálemi fellegvárat, anyja tartózkodási helyét lövette. Miután békét kötöttek és Melisenda minden hatalmat átengedett Balduinnak, a fiú hamar megbékélt anyjával és a tanácsait kérte. Melisenda – 1161-ben bekövetkezett haláláig – esetenként a kormányzásban is részt vett.

Melisenda uralkodása a királyi hatalom csúcspontját jelentette a 12. századi Jeruzsálemben. Tárgyalásokat folytatott Damaszkusz muzulmán uralkodójával, és megvédte a latin telepesek „második generációját” a Nyugatról érkező új bevándorlóktól. Kettős öröksége arra készítette, hogy az ortodox kolostorokat és a szíriai keresztényeket is támogassa. A neki tulajdonított zsoltár szívfájdítóan fejezi ki egy multikulturális társadalomban hatalmon lévő asszony érzéseit. 🌐

Natasha Hodgson történész, a nottinghami Trent Egyetem (NTU – Nottingham Trent University) adjunktusa

Uralkodásra született

Melisendát, a keresztes harcos gróf lányát a sors a Jeruzsálemi Királyság uralkodójának szánta. Saját férjének, Fulkónak az ő trónfosztására irányuló erőfeszítéseivel dacolva, ő irányította az építkezések, a színvonalasabb diplomácia és a kulturális fejlődés korszakát. Uralkodása a királyi hatalom zenitjét jelentette a szent városban

🕒 Háborús veszteségek

Egy amerikai haditengerész temetése a tengeren a *Hansford* teherszállító hajót ért támadást követően, az amerikai invázió idején, 1945 februárjában, Ivo Dzsimánál. Hatalmas amerikai flotta szállította a partraszálláshoz szükséges járműveket és három haditengerész hadosztályt a Csendes-óceánon keresztül a sziget partjaihoz február 19-én, miután három napig szünet nélkül nehézbombázókkal támadták a japán állásokat. A partraszállás komoly előkészítése ellenére Ivo Dzsimát csak öt hétig tartó nehéz harc után sikerült bevenni március 26-án.

EGY ÉV KÉPEKBEN

1945

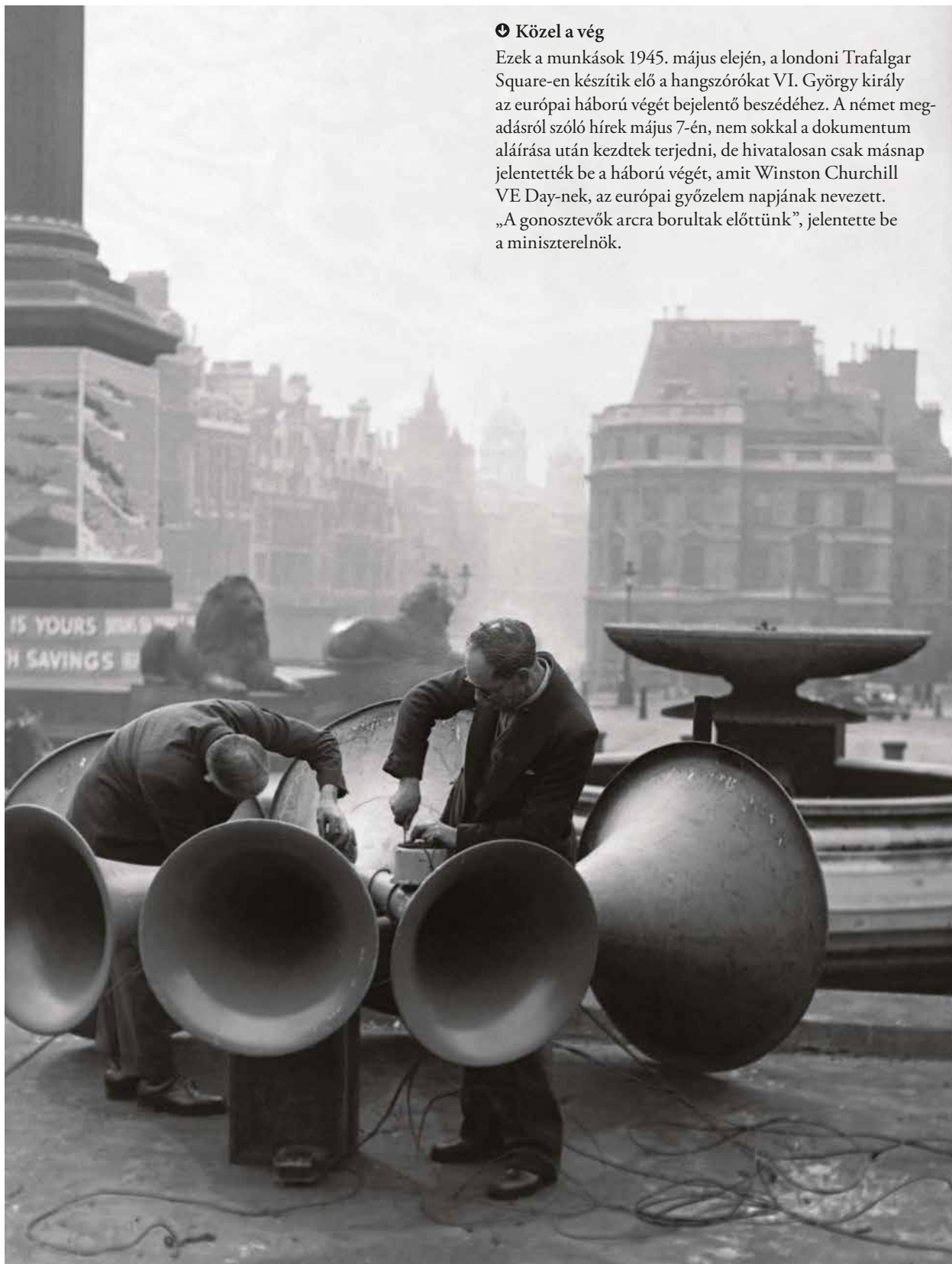
A háború vége és az átmeneti világrend

Az európai hadszíntéren már véget ért a háború, amit az Egyesült Királyságban és az Egyesült Államokban joggal ünnepeltek, de Ázsiában még tovább dúltak a harcok.

Richard Overy bemutatja a sorsdöntő év eseményeit és szereplőit →

⬇ Közel a vég

Ezek a munkások 1945. május elején, a londoni Trafalgar Square-en készítik elő a hangszórókat VI. György király az európai háború végét bejelentő beszédéhez. A német megadásról szóló hírek május 7-én, nem sokkal a dokumentum aláírása után kezdtek terjedni, de hivatalosan csak másnap jelentették be a háború végét, amit Winston Churchill VE Day-nek, az európai győzelem napjának nevezett. „A gonosztevők arcra borultak előttünk”, jelentette be a miniszterelnök.

⬇ Betonba öntik a szaúdi kapcsolatokat

Abdul Aziz szaúdi király és Franklin D. Roosevelt elnök (jobbra) az Egyesült Államok hadihajója, a *Quincy* fedélzetén, a Szezi-csatornán a jaltai konferenciáról az Egyesült Államokba hazafelé tartó útján. Jaltában ő, Churchill és Sztálin megbeszélték a háború utolsó szakaszát és a közelgő békét érintő kérdéseket. Ekkor Roosevelt már nagyon beteg volt – alig két hónappal később meghalt –, de mindent megtett annak érdekében, hogy bebetonozza Amerikát a Közel-Keleten, ahol korábban a brit birodalmi érdekek domináltak.

⬇ Újabb korlát dőlt le

Thomas Gayford hajóparancsnok öt nőt nevez ki az Egyesült Államok Haditengerészetének nővér hadtestébe 1945. március 8-án. Köztük van Phyllis Mae Dailey (jobbra a második), az első fekete nővér, aki belépett a haditengerészet kötelékébe, miután megváltoztatták a haderő toborzópolitikáját. Az Egyesült Államok Haditengerészete a háború kezdeti szakaszában nem engedélyezte az afroamerikaiak és a nők belépését a fegyvernem kötelékébe, de a háború végére minden amerikai fegyveres testületnek lett női szakasza, és – bár korlátozott számban – afroamerikai férfiakat és nőket is alkalmaztak.

➤ A háború művészete

Pablo Picasso *Csonthkamra* című képe 1944–1945-ben készült. A spanyol művész a viláégés borzalmainak grafikus ábrázolásához a német koncentrációs táborok vagy a korábbi spanyol polgárháború szörnyűségeiből nyerte az ihletet. Ez a festmény a sokkal híresebb *Guernica* című képére emlékeztet, amely a légitámadás pusztítását jeleníti meg, míg monokromatikus színválasztása a kortárs háborús fényképeket idézi. Kezdetben *A mészárlás* volt a címe, és úgy tűnik a művész – számunkra ismeretlen okból – nem fejezte be.

© SUCCESSION PICASSO - DACS, LONDON 2020 - BRIDGEMAN

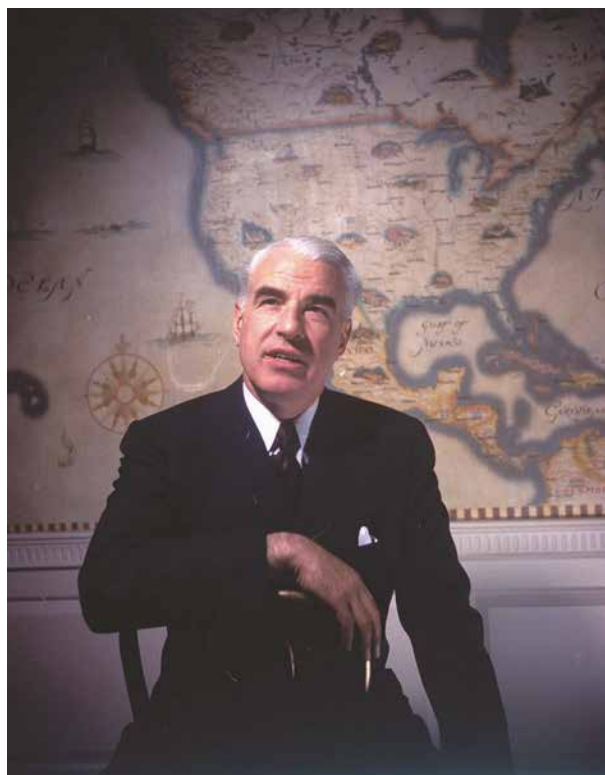

☛ Akiket hátrahagytak

Ételt osztanak az elhurcolt személyek számára fenntartott tábor lakóinak Németországban, a háború végén. A náci rezsim kényszermunka-programja működtetéséhez sok millió embert gyűjtött össze Európából, akiket a mezőgazdaságban vagy a fegyvergyártásban dolgoztattak. Sokan gyorsan hazatértek Berlin eleste után, 1945 májusában, de azon a nyáron Európában még 227 központban 1 800 000 férfi, nő és gyereke élt. Az utolsó tábor 1957-ig működött.

☛ A nemzetek egyesítése

Edward Stettinius, az Egyesült Államok külügyminisztere egy 1945-ös képen. Az év májusában ő vezette országa küldöttségét az Egyesült Nemzetek Szervezetének konferenciáján San Franciscóban. Stettinius elnökölt azon a konferencián, ahol a Szovjetunió, az Egyesült Királyság és Franciaország vitatta meg az ENSZ alapokmányának előkészítését. A jelen lévő 50 nemzetnek végül sikerült megegyezésre jutnia az új testület megalapításáról és működéséről. Az alapokmányt június 26-án írták alá. Az ENSZ székházának helyszíne még függőben maradt, bár abban megegyeztek, hogy New Yorkban legyen a szervezet központja.

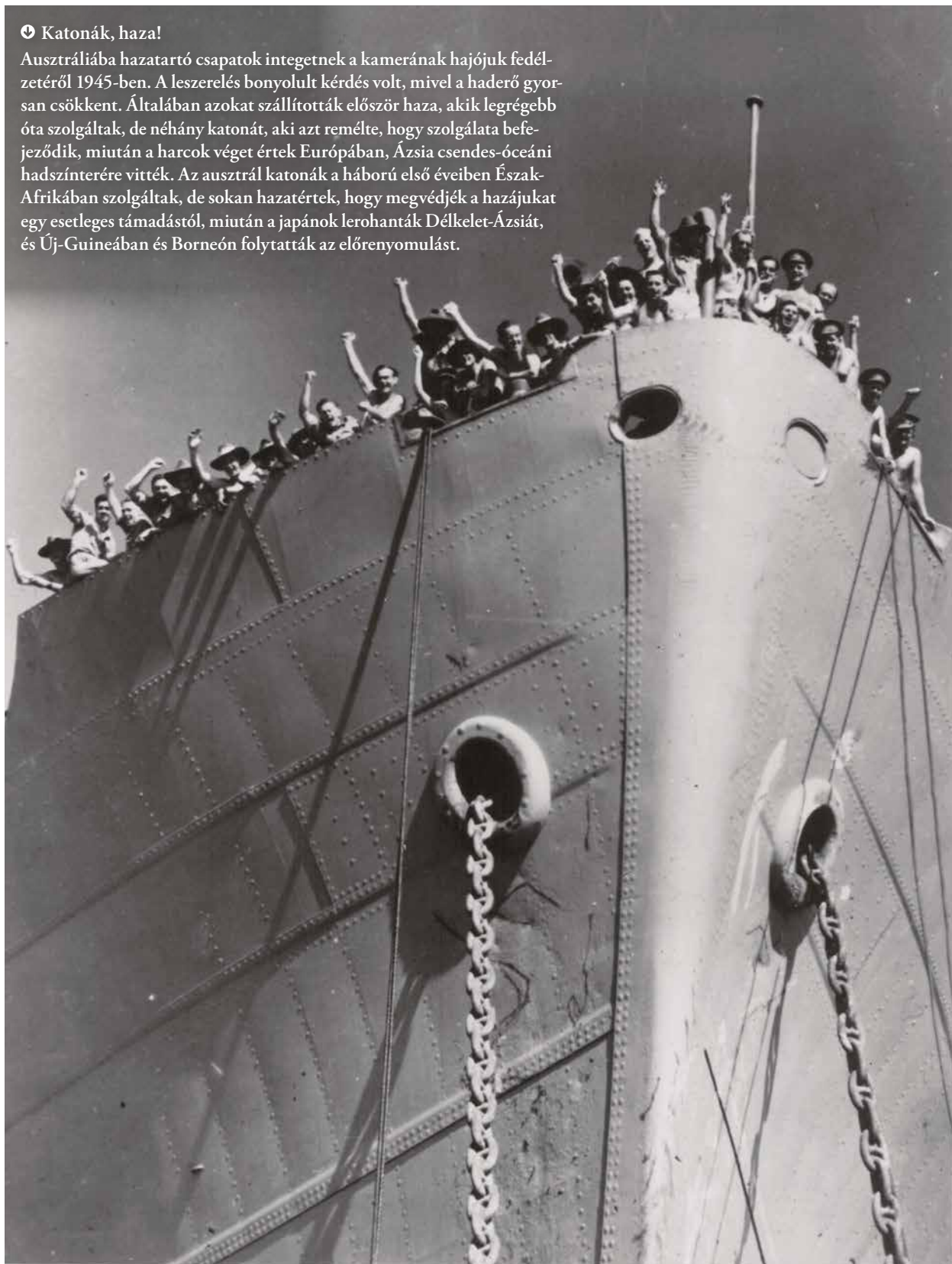

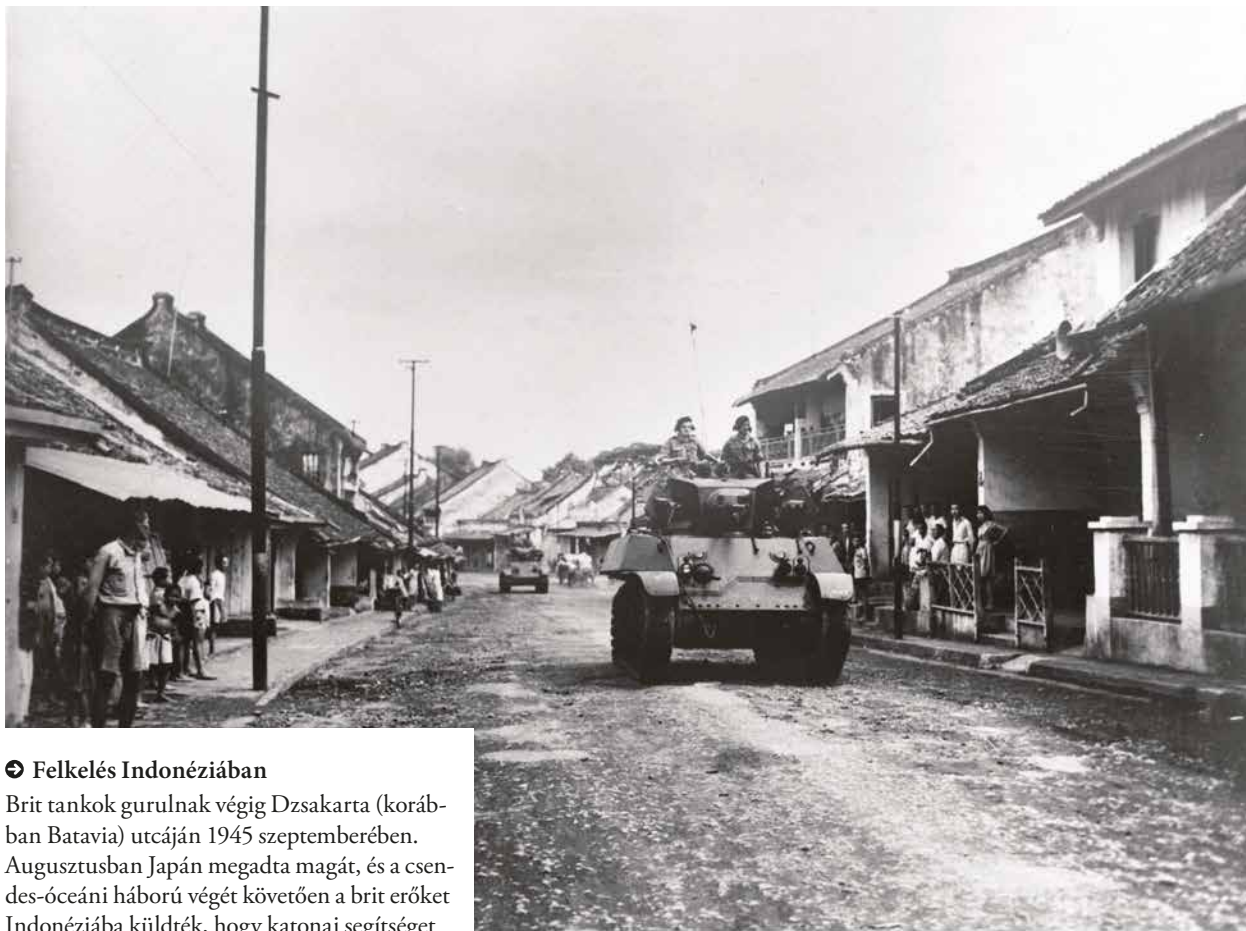
❶ Az atom utóhatása

Egy japán nő és gyermeke látható Hirosima romjai között 1945 decemberében, négy hónappal azután, hogy augusztus 6-án az Egyesült Államok légierije ledobta a „Little Boy” nevű atombombát a városra. A támadás következtében elhunyt áldozatok végső számát soha nem határozták meg pontosan, mert még évekkel később is ezrek haltak meg a sugárzással kapcsolatos betegségekben. A „Fat Man” nevű második atombombát az Egyesült Államok három nappal később dobta le Nagaszakira. Azóta is erősen vitatott, hogy a bombatámadások milyen szerepet játszottak Japán 1945. augusztus 14-én történt kapitulációjában.

☛ Katonák, haza!

Ausztráliába hazatartó csapatok integetnek a kamerának hajójuk fedélzetéről 1945-ben. A leszerelés bonyolult kérdés volt, mivel a haderő gyorsan csökkent. Általában azokat szállították először haza, akik legrégebb óta szolgáltak, de néhány katonát, aki azt remélte, hogy szolgálata befejeződik, miután a harcok véget értek Európában, Ázsia csendes-óceáni hadszínterére vitték. Az ausztrál katonák a háború első éveiben Észak-Afrikában szolgáltak, de sokan hazatértek, hogy megvédjék a hazájukat egy esetleges támadástól, miután a japánok lerohanták Délkelet-Ázsiát, és Új-Guineában és Borneón folytatták az előrenyomulást.

🕒 Felkelés Indonéziában

Brit tankok gurulnak végig Dzsakarta (korábban Batavia) utcáján 1945 szeptemberében. Augusztusban Japán megadta magát, és a csendes-óceáni háború végét követően a brit erőket Indonéziába küldték, hogy katonai segítséget nyújtsanak a holland gyarmati kormánynak. A brit katonák egy hatalmas felkelés tűzvonalában találták magukat, ahol a helyiek Sukarno vezetésével vívták a Holland Birodalom elleni függetlenségi harcukat. 1945 novemberében Szurabaja (Surabaya) kikötővárosát csaknem megsemmisítette a brit birodalmi erőket ért támadásokra válaszként adott brit haditengerészeti és tüzérségi tűz, valamint a légi bombázás.

🕒 Kenya jövődő arca

A kenyai függetlenségi vezető, Jomo Kenyatta 1945 októberében, az Ötödik Pánafrikai Kongresszuson, amelynek szervezésében ő is részt vett. Több tucat küldött, akik között számos afro-amerikai polgárjogi harcos, valamint néhány olyan afrikai vezető, mint Kwame Nkrumah (Ghana jövődő elnöke) is ott volt, követelte a kongresszuson, hogy a britek gyorsítsák fel az afrikai gyarmatok függetlenné válását. A második világháborút követő évtizedekben a birodalom szétforgácsolódott, és 1967-re húsznál több korábbi brit terület nyerte el függetlenségét. 1964-ben Kenyatta lett a köztársaság első elnöke. 🌐

Richard Overy az Exeteri Egyetem történelemprofesszora és a *The Times Complete History of the World* (William Collins, 2015) című kötetének szerkesztője

AZ ELME

GETTY IMAGES

ARANYÁLLAMA

Kalifornia vonzereje a képzelet erején alapult, amely a világ számára a Hollywood feliratban testesült meg.

Ian Scott bemutatja, hogy a kaliforniai karrier nem mindig jelent happy endet azok számára, akiket hírnévvel és sikerrel kecsegtet

A naplemente igézete

A nap ragyog Kalifornia horizontján. A 19. század közepe óta özönlöttek ide a bevándorlók a gazdagságot keresve – először az arany, majd a következő század elejétől a virágzásnak induló filmipar vonzását követve

Túlélők bolyonganak San Francisco romjai között az 1906. április 18-i földrengést követően. A katasztrófának nagyjából 3000 ember esett áldozatul, és megváltoztatta Kaliforniát

Az 1940-es évek végén egy Los Angeles-i újság azt írta, hogy Kalifornia „a közös nevezőt kereső tényezők kusza együttese”. Nagyjából ugyanabban az időben alkotta meg Kalifornia állam egyik nagy hírlapírója, Carey McWilliams a „nagy kivétel” kifejezést, így jellemezve az államot, amelyet megoszt az észak és dél, az új bevándorlók és a szerencselovagok, valamint a vidék és a nagyvárosok közötti különbség. Kalifornia a 20. század közepén még nem egészen forrt organikus egységbe, de már elég erős volt és elég befolyással bírt ahhoz, hogy kifejezze a szomszédjaitól alapvetően eltérő, regionális identitását.

Miként emelkedett ki Kalifornia mégis csaknem egy évszázaddal az Unióba való belépése után – dacára annak, hogy a század előrehaladtával a belépéstől mindenki egységes fejlődést várt? Ebben rejtett kivételes volta, amely idővel megteremtette harmóniáját, és e tulajdonsága két, nemzetközileg is meghatározó iparágban öltött testet: Hollywoodban és a Szilícium-völgyben.

Az elképzelt jövő

A kaliforniai színműíró, Luis Valdez aforizmája szerint „[ebben az államban] azoké a jövő, akik el tudják képzelni”. Kalifornia az ideák színhelye volt: a kívülállók terepe, akik hírnévre és vagyonra vágytak, és tudták, hogyan festene a jövő Aranyállama.

James Houston író szerint sosem volt könnyű megkülönböztetni a térképen lévő Kaliforniát a képzeletünkben élő helytől, amit így fogalmazott meg: „Kalifornia vonzereje éppen ebben a kettősségben rejlik”. Kreatívvá teszi az ott élőket és folyamatosan táplálja a lakóhelyükkel kapcsolatos mítoszokat. Houston szerint azért elválaszthatatlan a valóságos és a képzeletben élő Kalifornia, mert a „legendák születtek elsőként”. Kaliforniát úgy is el lehet képzelni, mint a jövőt, mielőtt valósággá válna a jelen-

ben. E kölcsönhatás megértése is szerepet játszott a mozi, később pedig a számítástechnika és a csúcstechnológia sikerében.

A 20. század elején Kalifornia korántsem volt az az „Eldorádó”, amivé végül vált. A munkaügyi viták gondokat okoztak az államnak, néha egyaránt gyalázták a haladó reformerek és a rablóbaró kapitalisták, és a politikai kultúra változásai közepette virágzott a bevándorlásellenes retorika. 1906-ban a San Franciscóra lecsapó pusztító földrengés nemcsak a várost – sok régi épületét és cégét – roppantotta meg, hanem szakítást jelentett a múlttal is. A 20. századi Kalifornia szó szerint és átvitt értelemben is különbözött a 19. századitól.

Los Angeles rengeteget profitált San Francisco balszerencséjéből. Az új kikötőbe és a fejpályaudvarra bevándorlók és turisták egyaránt érkeztek. A várost az új reklámcsináló patrónusai vezették az elképzelt jövőjébe – közülük Harrison Gray Otis és Harry Chandler, a Los Angeles Times tulajdonosai voltak a legtevékenyebbek, akik tovább építették LA imázsát. 1910-re Kalifornia lakossága elérte a 2,3 milliót, egy évtizeddel később pedig a 3,4 milliót. Sokan közülük munkát keresni érkeztek LA-be, vagy azért, hogy meggazdagodjanak, ami tovább pörgette a gazdaságot, többek között a film-, az olaj- és az ingatlanbizniszt is.

Eredetileg nem Hollywood, Los Angelesnek ez a külvárosa adott otthont a filmiparnak. 1908-ban a Selig Film Company rendezője, Francis Boggs olyan vidéki környezetet keresett a filmstúdiója helyszínéül, ahol sok a napsütés, ezért a társaság nyugatra költözött az Edendale-nek nevezett területre (ez a történelmi helyszín LA belvárosától kicsit északabbra terült el). Abban az időben a filmszakma nagyon kevésbé csillogott és nem örvendett túl jó hírnévnek az Egyesült Államokban. A Los Angelesbe érkező filmeseket nem fogadták jól a városvezetők; jöttmenteknek, tisztességteleneknek tartották őket, és egyfajta vándorcirkusznak tekintették a színészeket és a rendezőket. Azonban a rákövetkező évtizedben, ahogyan a filmek egyre nagyobb népszerűsége tettek szert, a város vezetői felülbírálták

Túrakocsik Los Angelesben 1910-ben. A San Franciscó-i földrengés után Los Angeles egyre vonzóbb célpont lett mind az emberek, mind az ipar számára: a turisták és a bevándorlók egyaránt ide sereglettek

Pálmafák, aranyló napsütés, spanyol reneszánsz építészet: az 1940 környékéről származó képeslap Kalifornia jellegzetességeit mutatja, amelyek megragadták a nagyközönség képzeletét

A 20. SZÁZADI KALIFORNIA SZÓ SZERINT ÉS ÁTVITT ÉRTELEMBEN IS KÜLÖNBÖZÖTT A 19. SZÁZADITÓL

Filmstáb Hollywoodban a 20. század elején. A száraz klíma és a csaknem zavartalan napsütés ideális helyszínné tette Los Angeles a filmipar számára, mivel a természetes fény kezdetben elengedhetetlen volt a forgatásokhoz

Hollywood nagy-
ágyúi: Mary Pickford,
D. W. Griffith,
Charlie Chaplin és
Douglas Fairbanks
1919-ben, a United
Artists stúdió
alapításakor

Nők ellenőrzik az A-20-as bombázók
átlátszó orrát a Douglas Aircraft
Company gyárában Long Beach-en,
Kaliforniában a második világháború
idején. Az állam már a háború
kitörése előtt is a katonai technológiai
innováció élvonala volt

**KALIFORNIÁBAN TERVEZTÉK
ÁLLAMOK MÁSODIK VILÁG-
HÁBORÚS KATONAI AKCIÓIT
TÁMOGATÓ HAJÓKAT, REPÜLŐ-
GÉPEKET ÉS TANKOKAT**

Szereplőválogatáshoz sorban álló statiszták a Paramount Pictures-nél, az 1920-as években. A kezdetben rossz hírnévnek örvendő filmipar gyorsan Los Angeles áldásává vált

Charles és Ray Eames által, 1949-ben építtetett jellegzetes ház Los Angeles nyugati részén. Munkájuk a háború utáni Kalifornia szellemét ragadta meg

álláspontjukat, és arra jutottak, hogy a rohamosan fejlődő stúdiók beleillenek városfejlesztő elképzeléseikbe, és segítenek megszilárdítani a Dél, Nagy-Los Angeles hatalmát.

Míg egyesek a város gögjét kárhoztatták, a filmipar learatta a maga hasznát. A Boggs and William Selig's Film Company tökéletesen illeszkedett a hely szelleméhez, ahol mindig lehetőség nyílt arra, hogy az ember újra kitalálja önmagát; a döntő pillanatban, az 1910-es évek fordulóján remek alkalom nyílt rá, hogy előrelépjenek. De mégis összeomlott az egész.

1911. október 27-én Boggst agyonlőtte a filmforgatáson egy elégedetlen alkalmazott. Véletlenül ugyanazon a napon kezdődött az amerikai filmipar új fejezete is: David Horsley, egy Durham megyei brit bevándorló megnyitotta saját filmstúdióját, a Nestort a Sunset Boulevard és a Gower Street sarkán, Hollywood külvárosának szomszédságában. A Nestor kiterjesztette Hollywood befolyását, Edendale viszont elveszítette vezető szerepét. Boggs meggyilkolása után Selig már nem tudta tartani a tempót, és a társaság 1918-ban kiszállt a versenyből.

Ma Francis Boggs csupán lábjegyzet a mozifilm történetében. Pedig ő forgatta az első olyan filmet, amely teljes egészében Kaliforniában készült. Több mint 100 némafilm elkészítésével dokumentálta a nyugati parti mozi gyermekéveit, és Los Angeles – Kalifornia – mítoszát. Pálmák, spanyol reneszánsz stílusú házak, dinamikusan fejlődő nagyváros és lélegzetelállító természetes vadon: Kalifornia édenkertként jelenik meg, ahol mindig süt a nap, és minden nap új lehetőségeket rejt.

Ez az álom ragadta meg a korai filmkészítés úttörőit, ez lett az a hamis látomás, amely mind a mai napig elevenen él, és amely a hollywoodi életstílus lényegévé vált. Még azok is tudják, hogy milyen Kalifornia, akik messze élnek innen, mert hat az érzékeinkre és csaknem nap mint nap megköveteli a figyelmünket. Ha valaki szereti a filmeket, a zenét, a tévét, a regényeket, akkor nem szabadulhat a Golden State, az „Aranyállam” látképétől, amely már beleégett a képzeletünkbe.

Innováció a nemzetért

A színfalak mögött Kalifornia azonban még sok minden más is. Az állam mezőgazdasága és nehézipara is jelentős, és egy sor csúcstechnológia és innováció született itt. Az állam katonai-ipari komplexumai az 1930-as évek végén keletkeztek, és ebből fakadóan a kutatás-fejlesztés már Amerika második világháborúba lépése előtt is virágzott. Kaliforniában tervezték és gyártották az Egyesült Államok katonai akcióit támogató hajókat, repülőgépeket és tankokat – olyan haderőt, amelyet még nem látott a világ.

Kalifornia, miután véget ért a háború, tovább harcolt, új frontot nyitott – ezúttal a kommunizmus ellen – otthon és külföldön egyaránt. A hollywoodi díszletektől a hanoi utcáig jelen volt a fenyegetés, amit (az amerikai kormány szerint) meg kellett állítani, és Kalifornia a maga utánozhatatlan módján vívta meg a harcot: létrehozott egy „hidegháborús campusot”, ahogyan Roger Lotchin elnevezte.

A tudományba és a technológiába fektetett pénznek köszönhetően a jövő – és talán a világ vége is – gyorsan elérkezett, és így a háborús atomkutatás és fejlesztés hagyatéka segítette a folyamatosan terjeszkedő Kalifornia Egyetem és Stanford Egyetem campusainak, a Caltech (California Institute of Technology) és más oktatási létesítmények megerősödését.

A technológiai beruházások megváltoztatták Kaliforniát, ugyanakkor az itt élők nemigen foglalkoztak az olyan problémákkal, mint amilyen a nukleáris Armageddon. A „Birth of the Cool” (Miles Davis amerikai jazz-zenész válogatásalbuma – a szerk.) megjelenésével a jazz, vagy a fényképészet, az építészet, valamint Charles és Ray Eames ipari dizájnya el tudta altatni az érzékeket, divatossá és elevenné tette a tömegkultúrát, bármi is fenyegette a bolygó jövőjét. Az 1950-es években, amikor a szomszédos Nevada állam teszthelyszínén az atomfegyverek apokaliptikus villanásától ragyogott fel Dél-Kalifornia ege, az emberek kis kávézókbá sereglettek, hogy Miles Davisről, Dave →

William Shockley (ülve) és kollégái félvezető-kön dolgoznak a Bell Labs-nél, 1948-ban. Cége, amelyet a Bell Labs elhagyása után alapított, az elsők között telepedett meg a Szilícium-völgyben

Brubeckről és James Deanről fecsegenek. Közben néhány dolog elvesztette a „cool”-ságát, míg mások azzá váltak, Kalifornia tehát az 50-es években alapvető változásokon ment át. A „coolness” részben a Másból elutasítása révén tükrözi vissza a társadalom kultúráját, amelyen alapul”, emlékeztetett Kevin Starr történész, majd hozzátette: ebből fakadt „érzékenységek evolúciója”.

Bár Kalifornia érzékenysége kétségtelenül cool volt, köke-mény üzleti ethoszát és anyagi kapacitását az Egyesült Államok katonai szükségletei határozták meg. Az ország arra törekedett, hogy bárhol képes legyen harcba szállni és bevetni az általa szükségesnek ítélt védelmi és biztonsági intézkedéseket. 1948-ban a védelmi minisztérium 100 millió dollárt költött repülőgépekre, 1953-ban ez a szám 7 milliárdra dagadt. Az 1950-es években Kalifornia több mint 50 milliárd dollárt kapott védelmi költség gyanánt – kétszer annyit, mint más államok. Az állam bőkezűségének kedvezményezettjei a Teller Edéhez hasonló tudósok és feltalálók voltak – Teller a Manhattan-terven dolgozott, majd részt vett a Kalifornia Egyetem sugárlaboratóriumának (University of California Radiation Laboratory) alapításában Livermore-ban, egy órányi távolságra a Berkeley-től – és William Shockley-től. Shockley egy kissé zavaros ember, de briliáns fizikus és elektromérnök volt, aki, mint előtte Boggs, kite-rített térképként látta maga előtt Kalifornia jövőjét. Londonban született, Palo Altóban és San Francisco környékén nevelkedett. A háború alatt a Pentagonban dolgozott, de – Tellerrel ellentétben – később visszatért a civil szférába. Miközben a rádiótól a radaron át a telefonig és az újonnan kifejlesztett televízióig mindenben használt elektroncsövek helyettesítését kutatta, a vezeték-ekben fémre – a félvezetőként használt germániumra – cserélte a gázt, és ezzel a tranzistor és a miniatűr technológia egy csapásra valósággá vált.

Shockley otthagya a Bell Labset, talált befektetőt, és saját vállalkozásba kezdett a San Franciscótól délkeletre fekvő, addig

csak a baracktermesztésről ismert Santa Clara-völgyben. Ez lett élete legjobb húzása: Santa Clarán abban az időben merész kísérlet zajlott. A Stanford Egyetem számtalan hektár pusztá földet birtokolt itt, és az intézmény azzal a radikális ötlettel állt elő, hogy – mai kifejezéssel startupoknak nevezett – technológiai cégeknek adja bérbe a területet. A Stanford hírneve bevonzotta a legjobb koponyákat, a cégek pedig bevonzották a pénzt; komoly vállalatok jelentek meg itt, többek között olyan hadi-ipari óriások, mint a repülőgyártó Lockheed. Shockley vállalkozása is a Stanford telkén működött, és meg volt róla győződve, hogy a félvezetők jövője egy másik, a germániumnál sokkal-sokkal hatékonyabb anyag, a szilícium lesz. Valójában a Shockley Semiconductor Laboratory adott életet a Szilícium-völgynek. Shockley látta a jövőt, azt viszont nem látta, hogy minden összeomlik majd körülötte. Áttörése a félvezetők terén csapatmunka volt, de ő nem volt hajlandó osztozni az érdemen; arrogáns volt, rigolyás, sőt paranoiás. Az általa elindított gyártási folyamat megszakadt, és tudóstársai végül kiálltak mögüle. Az ő időzítésük tökéletes volt, Shockleyé nem.

Mikrocsipek

A Szputnyikot 1957-nem indították útnak, ez lett az űrverseny kezdete, és ehhez szükség volt a félvezető technológiára. A Shockley laborját elhagyó tudósok, többek között Robert Noyce, megalapították a Fairchildot, 1968-ban pedig a szintén lelépő Gordon Moore-ral az Intelt – amely manapság a világ számítógép-processzorainak többségét gyártja. A Szilícium-völgy kezdte otthonának tekinteni Santa Clarát. 1956-ban Shockley megkapta a Nobel-díjat, de soha nem heverte ki cége felbomlását; később a felettébb ellentmondásos eugenetika felé fordult, amelynek Kaliforniában megvan a maga sajátos hagyománya.

Shockley kikövezte az utat a Fairchildnak és az Intelnek, de a későbbi nagy neveknek, Wozniaknak, Jobsnak, Gatesnek is. A Szilícium-völgy most már nem csupán az amerikai technoló-

A NASA kutatóközpontja (Ames Research Center) 1977-ben. Az amerikai űrügynökség a Szilícium-völgyben letelepedő számos szervezet egyike volt

Az Apple alapítói: Steve Jobs és Steve Wozniak 1977-ben a nyugati parti számítógépvásáron (West Coast Computer Faire), ahol bemutatták az Apple II-t – az egyik első sikeres otthoni számítógépet

ROBERT NOYCE GORDON MOORE-RAL MEGALAPÍTOTTA AZ INTELT – AMELY MANAPSÁG A VILÁG SZÁMÍTÓGÉP-PROCESSZORAINAK TÖBBSÉGÉT GYÁRTJA

A Szilícium-völgy nagyágyúja, Robert Noyce, egy mikrochip ábrával az 1960-as évek körül

A Hollywood felirat és az Apple logó egyaránt Kalifornia emblematis sikersztorijává vált

gia otthona lett, hanem az egész világ műszaki tudományáé is. Boggs ugyanilyen hatást gyakorolt a mozira. Az 1900-as években általa útjára indított filmgyártás meghódította az egész világot; itt találtak egymásra a United Artists későbbi alapítói: Mary Pickford, Douglas Fairbanks, D. W. Griffith és Charlie Chaplin. Boggs és Shockley döntő szerepet játszottak Kalifornia történetében, de később margóra szorultak. Az ő sikerük az inspiráción, a jövőbe látáson alapult, de karrierjük tragikus bukással végződött.

Azt érezzük, hogy ismerjük Kaliforniát: jelene olyan erőteljes jelképekkel égett belénk, mint a Hollywood felirat vagy az Apple logó. Jeff Lustig szerint Kalifornia „mindig egyedülálló hely volt”. Boggs és Shockley olyan ötleteket valósítottak meg, amelyek segítettek megteremteni Kaliforniát, de azt egyikük sem látta, milyen szeszélyes és változékony lehet a jövő.

Kalifornia mindig különleges hely volt. Varázslatos díszletnek látszott, amely választ ad az ősrégi kérdésekre: hogyan

éljük az életünket, és milyen álmokat akarunk megvalósítani. Francis Boggs, William Shockley és az általuk megalkotott iparágak története, az, ahogy a fejlődés elsöpörte és mégis továbbvitte azt, amit létrehoztak, elbűvölő és kivételes helyé tette Kaliforniát. 🌐

Ian Scott egyetemi adjunktus, a Manchesteri Egyetemen amerikai történelmet tanít és a BBC Radio 4 The Californian Century című sorozatának tanácsadója

A Big Sur partszakasz San Franciscótól délre. Kalifornia sokáig olyan helynek tűnt, „ahol szeret lakni az ember”, mondja Ian Scott

DREAMSTIME/GETTY IMAGES

ESSZÉ

A globális ezredforduló

A világ 1000-ben jóval globalizáltabb volt annál,
mint hinnénk – tanulságai pedig még ma is
megfontolandók, állítja **Valerie Hansen**

Egy 10. századi dán ezüstpénz.
A vikingek 1000 körüli megérkezése
Észak-Amerikába a korszak tágabb
globalizációs trendjébe is illeszkedett

M

modern világunk számára a globalizáció alapvetően meghatározó és mindent átalakító jelenség. Kereskedelem, technológia, kultúra, konfliktus – ma mind földrészekre és féltekékre kiterjedő dolgok. A világ-méretű összekapcsolódás gyökerei pedig jóval régebbre nyúlnak vissza, mint hinnénk.

Az 1000. év táján a világot összekötő útvonalak egy új rendszere jött létre azzal, hogy a vikingek eljutottak oda, amit ma Északkelet-Kanadának ismerünk. Árucikkek, emberek és ötletek mozogtak ezeken az újonnan felfedezett utakon. A globalizáció hatással volt azoknak (a kereskedőknek, felfedezőknak, rabszolgáknak) az életére, akik ezeken az új utakon mozogtak, de azokéra is, akik otthon maradtak (és vallási változásokkal, lázadásokkal, vagy éppen a távoli piacokra termelt áruk előállításához szükséges fárasztó munkával kellett szembenéznük).

Nem létezik a történetírásban egységesen elfogadott álláspont azzal kapcsolatban, mi tekinthető a globalizáció kezdetének, a két uralkodó paradigma közül az egyik az 1970-es évek végét, a másik a jóval korábbi, 1500 körüli éveket jelöli meg. A 20. század '70-es éveinek végén a globalizáció valóban másik sebességi fokozatba kapcsol azzal, hogy az országok, kontinensek közti utazás soha nem látott mértékben egyszerűsödött, de ekkor vett igazán nagy lendületet a gyártási folyamatok külföldre helyezése is. A 15–16. század fordulóján pedig Kolumbusz, Vasco de Gama (és egy kicsit később Magellán) olyan kapcsolatokat hoztak létre a földrészek között, amelyekre korábban nem volt példa.

Azonban az 1500 körüli változásokat olyan események készítették elő, amelyek öt évszázaddal korábban történtek – és amelyeket az Európa-központú történelmi narratívák túl gyakran hagynak figyelmen kívül. Ha a figyelmünket az Atlanti-óceán középső régiójára összpontosítjuk, akkor természetesen úgy fog tűnni, hogy Európa 1492-ben került először igazán kapcsolatba a világ többi részével. Ha viszont valóban globális szemszögből nézzük a dolgokat, rá kell döbbernünk, hogy ezek a kapcsolatok jóval korábban, éppenséggel nagyjából az 1000. év környéként kezdődtek.

Ezer évvel ezelőtt persze teljesen más volt a világ, mint ma. Aki egyik helyről a másikra akart eljutni, annak gyalogolnia, lovagolnia, vitorláznia vagy eveznie kellett. A kommunikáció nagyon lassú volt. De miközben nem voltak gépekkel felszerelt gyárak, a tömegtermelés jóval elterjedtebb volt, mint azt lehetségesnek tartanánk. Az akkoriban a világ legnagyobb árutermelőjének számító Kínában például olyan üzemek léteztek, amelyekben egyetlen körben több ezer kerámiaedényt tudtak kiégetni fa-, esetleg széntüzelésű égetőkemencékben. A nagyjából 100 millió lakosú – azaz a világ népességének 40 százalékát határai között tudó – Kínában munkáskezekből nem volt hiány.

Az Északi Song-dinasztia korában (960–1127) készült Cizhou-kerámia edény. Ekkoriban Kína világszinten is piacvezető volt a kerámiatermékek gyártásában

AKG IMAGES

Az 1500 körüli változásokat olyan események készítették elő, amelyek öt évszázaddal korábban történtek – és amelyeket túl gyakran hagynak figyelmen kívül

Ez a világ mai foglmaink szerint egyáltalán nem volt kapitalista. Akkoriban a termékeket részben előállító, de leginkább továbbadó kereskedők a társadalom leggazdagabb csoportjai közé tartoztak, tőzsde pedig még nem létezett. Miközben 1500 után a hatalom egyre inkább abban az Európában összpontosult, amely elkezdte felfedezni és kizsákmányolni a többi régiót, 1000 körül a világon több hatalmi központ létezett párhuzamosan. Mielőtt Európa gazdasági és politikai ereje a keresztes háborúk idején, tehát 1100-tól ugrásszerűen növekedni nem kezdett, a kontinens messze az iszlám világ mögött kullogott a tudást, a befolyást és a kereskedelmet tekintve is. A különböző régiók lakosai között jóval kiegyenlítettebb volt a helyzet a vagyont és az elérhető technológiai eszközöket tekintve, így bizonyos értelemben ez a világ jobban hasonlított a miénkre, mint az 500 évvel későbbi. Természetesen az emberek nagyon is hasonlóak voltak. Az akkori világban élők olyanok voltak, mint mi, és reakcióik is ugyanolyanok voltak: egyesek megrémültek a szokatlan dolgoktól, mások pedig kíváncsian figyelték az új lehetőségeket.

A 10. század végén a vikingek Skandináviából indulva, Izlandot, majd Grönlandot érintve átkeltek az Atlanti-óceán északi részén, és eljutottak Észak-Amerikába, arra a szigetre, amelyet ma Új-Fundlandként ismerünk, de jó eséllyel eljutottak a mai Kanada Québec tartományáig, sőt az Egyesült Államok Maine államának területéig is.

Ezekről az utakról két típusú forrásból vannak értesüléseink. Az első alapvetően szájhagyomány útján fennmaradt, majd a 13–14. században izlandi nyelven lejegyzett elbeszélések – történetek, amelyeket családok egymást követő generációi meséltek arról, milyen nagy dolgokat értek el ősök. Sok történész szkeptikusan viszonyul ahhoz, mennyire lehet hinni ezeknek a történeteknek, sőt olyanok is vannak, akik teljesen a képzelet szüleményének tartják őket. Én úgy gondolom, hasznos tudást lehet leszárn belőlük a vikingek észak-atlanti utazásairól, nem utolsósorban például azért, mert az ilyen sagák tették lehetővé az 1960-as években Anna Stine és férje, Helge Ingstad norvég kutatóknak, hogy felderítsék, merre hajóztak a vikingek.

Az információ másik forrását a régészeti feltárások jelentik. L'Anse aux Meadows, azaz az új-fundlandi lelőhely, amelyet az Ingstad házaspár feltárt, bizonyítja, hogy a vikingek nagyjából az 1000. év környékén hajóztak át az Atlanti-óceánon – a globalizáció egy jelentős hullámának a részeként.

Az 1000. esztendő táján tehát az emberek mozgásba lendültek. De miért?

Amikor a 10. században a világ népessége meghaladta a 250 millió főt, ez olyan fordulóponthoz vezetett, amely arra ösztönözte az embereket, hogy elhagyják lakóhelyeiket és új vidékeken keressenek boldogulást. A mezőgazdaságban bekövetkezett fejlődés is szerepet játszott: lehetővé tette a népesség növekedését, valamint a populáció egy részét felszabadította a földeken robotolás kötelessége alól. A földművelés nyugat-európai, dél-kínai,

Rekonstruált viking épület az új-fundlandi L'Anse aux Meadows-i régészeti parkban. A viking felfedezők itt egy kis települést hoztak létre 1000 körül

illetve az iszlám világban, elsősorban a mai Irak területén található központjaiban olyan innovációkra került sor, amelyek jelentősen javították a természetlagokat – ez valószínűleg elmondható a maja civilizáció közép-amerikai központjairól is.

A felfedezések meginduló hullámát viszont nem valamilyen technológiai újítás indította el. A vikingek evezőkkel felszerelt kis vitorláshajókkal szelték át az Atlanti-óceánt, és semmilyen bizonyíték nem szól amellett, hogy a csillagok állásán és az árapály megfigyelésén, illetve azon a felismerésen kívül, miszerint a madarak jelenléte szárazföld közelségére utal, bármilyen navigációs eszközt használtak volna. Ugyanez igaz a mai malajziaiak őseire, a polinézekre, akik hatalmas távolságokat tettek meg a Csendes-óceánon, valamint az Indiai-óceánon hajózó kínaiakra is (bár utóbbiak nagyjából ekkoriban kezdtek a mágnességen alapuló, kezdetleges iránytűket használni).

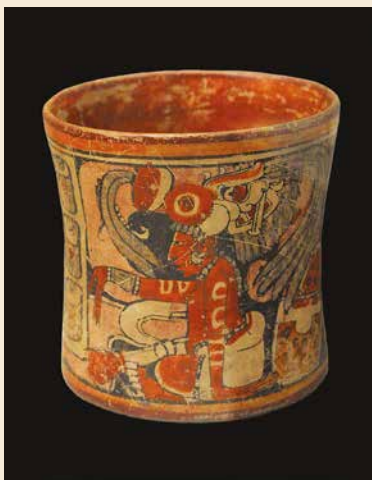
A tengeri utazás azonban csak az egyik formája volt a különböző régiók integrációjának. Új szárazföldi útvonalak nyíltak meg Afrikában és Euráziában, illetve Amerikában is.

Az 1000. év környékéről nem állnak rendelkezésünkre írásos maja források – a legkésőbbi ilyenek 900 körül születtek –, de a régészeti eredmények arra utalnak, hogy ekkoriban kapcsolat jött létre a Yucatán-félsziget nagy maja központjai, valamint Észak-Amerika délnyugati része, a mai Új-Mexikó, Utah, Arizona és Colorado államok területének lakói között. A maják felfedezték, hogyan készítsenek a kakaóbabból egy igencsak keserű, serkentőszerként fogyasztott italt; a régészeti leletek szerint ez a maja csokoládé eljutott Új-Mexikóba, az ott bányászott türkiz pedig eljutott a maja magterületekre.

Egyértelműen kijelenthetjük tehát, hogy a 15. század végi, 16. századi európaiak nem a semmiből hozták létre nagy kereskedelmi hálózataikat, hanem korábban létező hálózatokat használtak fel, illetve kötöttek össze. Észak-Amerikát már 1000-ben kereskedelmi útvonalak hálózták be, amelyek közül egyesek egészen Dél-Amerikáig, az Andok régiójáig is elértek. Amikor Kolumbusz 1502-ben, negyedik útján elért a karibi térségbe, hajói egy hatalmas maja áruszállító kenut figyeltek meg, amelyet a felfedező fia úgy írt le, hogy mérete egy gályához volt hasonlatos (ez azt jelenti, nagyjából 20 méter

hosszú lehetett). Ez az alkalmazhatóság pedig olyan árucikkkel volt tömve, amelyek rendszeresen gazdát cseréltek a szigetvilág és a kontinens mexikói partjának lakói között.

Nagyjából ugyanebben az időben a portugálok hasonló működő hálózatra bukkantak Nyugat-Afrikában. A 11. századi mór tudós, Al-Bakri részletesen értekezett az afrikai kereskedelmi útvonalakról, illetve az ottani uralkodók iszlám hitre téréséről. Fontos részlete munkájának, hogy leírja egy kereskedelmi háromszög működését, s ezzel arra is bizonyítékot szolgáltat, hogy az afrikai kontinens fejlett kereskedelmi hálózattal rendelkezett. A Földközi-tenger észak-afrikai kikötőiben az európai árukért, például szövetekért és üveggyöngyökért aranyat és rabszolgákat adtak a kereskedők, majd a Szahara sóbányái felé indultak, ahol az európai árukat sóra váltották. A karavánok aztán továbbmentek délre, ahol a sóért aranyat és rabszolgákat kaptak, hogy aztán ezekkel induljanak vissza a Földközi-tenger térségébe, ezzel zárva le a háromszöget. Afrika jelentős részei tehát kereskedelmi kapcsolatban álltak a Földközi-tenger partvidékével, valamint Kelet-Afrika iszlám államaival is.

Egy az első évezred második felében készített maja ivóedény, amelyet keserű, kakaóbabból készült ital fogyasztására használtak. Bizonyítékaink vannak arra, hogy a maják a mai Új-Mexikó területére is exportáltak kakaót

Az árucikkek mellett gondolatok és hitek is utat találtak távoli vidékek és kontinensek között ebben az időszakban, amely a ma „nagy világvallások” összefoglaló néven emlegetett hitrendszerek megerősödésének kora is. Az iszlám, a nyugati és az ortodox kereszténység, a hinduizmus és a buddhizmus is vonzerőt jelentett a kisebb államok uralkodóinak, akik

Az Hagia Szophia belső tere a mai Isztambulban. I. Vlagyimir, a Kijevi Rusz nagyfejedelem a legenda szerint az erről szóló beszámoló hatására döntött az ortodox kereszténység felvétele mellett

Egyértelműen kijelenthetjük tehát, hogy a 15. század végi, 16. századi európaiak nem a semmiből hozták létre nagy kereskedelmi hálózataikat

a riváisaikkal való leszámolás vagy egy-egy döntő győzelem után hatalmuk megszilárdításának lehetőségét keresték. A távolabbi környezetükben lévő hatalmi központok híre eljutott ezekhez az uralkodókhoz, akik-

nek népe nagyrészt még a helyi istenségeket imádta, és ők gyakran valamelyik nagy vallás felvételében látták meg az eszközt arra, hogy értékes szövetségeket szerezzenek maguknak.

Nagyon jó példát szolgáltat erre I. Vlagyimir, a Kijevi Rusz nagyfejedelem. A Kelet-Európa jelentős részét, illetve a mai Oroszország nagy területeit is uraló állam élére 980 körül kerülő nagyfejedelem 987-re hódításai nyomán rengeteg, leginkább „pogány” hitet valló, a helyi istenségekhez fohászkodó szláv felett uralkodott. Miután hatalmát események bonyolult láncolatával (többek közt egy féltestvérének meggyilkolásával) szerezte meg, felismerte, hogy szüksége van valamire, ami segíthet összetartani alattvalóit. Küldöttségeket menesztett a környező vidékekre azzal a céllal, hogy jobban megismerje a római katolikus, az ortodox, valamint az iszlám vallást. Mérlegelve előnyeiket és hátrányaikat, végül az ortodox kereszténység felvétele mellett döntött – a források szerint követének egy lenyűgöző konstantinápolyi épületről (minden bizonnyal az Hagia Sophia bazilikáról) adott ámuldozó beszámolójának hatására. Akárhogy is történt, Vlagyimir döntése azt bizonyítja, hogy felismerte a Bizánci Császárság, leghatalmasabb szomszédjának erejét. De ez a fajta pragmatikus, és nem spirituális, a hatalom megszilárdítását célzó döntés akkoriban megszokottnak számított, és ezeknek a döntéseknek hosszan tartó és messzire vezető következményei lettek.

Egy kivétel, amely csak még inkább hangsúlyozza a többiek döntésének racionalitását, az a Kazár Birodalom vezetői. A Fekete-tenger és a Kaszpi-tenger között fekvő állam a judaizmust választotta vallásául a 8. században. Igencsak vitatott, hogy miért alakult így, és nincsen igazán meggyőző magyarázatunk rá. Azt tudjuk, hogy egyes kazár uralkodók moszlim érmék másolatait verték saját használatukra – ezeken szerepelt az, hogy Allah az egyetlen Isten, ám az ő változatukon a „Mohamed az ő prófétája” kifejezésben Mohamed nevét Mózesére cserélték. Döntésük mögött valószínűleg az állt, hogy nem akarták egyik erős szomszédjuk vallását – az ortodox kereszténységet vagy az iszlámot – választani, és ezzel vagy a nyugatra fekvő Bizánci Császárságot, vagy a tőlük délkeletre fekvő iszlám világot magukra haragítani.

A kereskedelmi hálózatok bővülése magával hozta a versengést is, nagyjából úgy, ahogy azt ma a globalizációval összekapcsoljuk. A régészeti leletek tanúskodnak arról, hogy a sok-sok tételekben előállított kínai kerámiákat külföldre is óriási mennyiségben exportálták. A mai Irán területén található Szúza városában előkerült két, látszólag hasonló agyagedény nagyon jól mutatja, hogyan is működött mindez. A két edény alapos vizsgálata nyomán a régészek megállapították, hogy az egyik kínai export, a másik viszont helyi másolat. A helyben készült jóval kezdetlegesebb, mint a Kínából érkezett darab.

Ezek a szeladonnak nevezett edények különleges technológiával készültek, és eredeti kínai változataik máza szinte áttetsző, színük pedig a vakító fehértől egészen a kékeszöldig sokféle lehetett – mondhatjuk, hogy ezek voltak a koruk iPhone-jai: csúcstechnológiát képviseltek és mindenki vágyakozott rájuk.

Rendkívül magas hőmérsékleten égették ki őket, így nagyon kemények voltak, a máz pedig üveggé alakult rajtuk, ezért tisztítani is nagyon könnyen lehetett őket. A fentebb említett két szúzaí edényt összehasonlítva világos, hogy a kínai és a közel-keleti fazekasok ugyanarra a piacra termeltek, de utóbbiak terméke jóval gyengébb minőséget képviselt. Minden igyekezetük ellenére sem sikerült rájönniük, hogyan érték el a kínaiak a szükséges magas hőmérsékletet. Ennek köszönhető, hogy a kínai edények meglepően nagy számban kerültek elő olyan távoli helyekről is, mint a kelet-afrikai partvidék. Azt gondolhatnánk, hogy itt a jóval közelebbi közel-keleti edények voltak többségben, de a leletek arról tanúskodnak, hogy a kínai fazekasok jelentős piaci részesedést tudtak megőrizni még a távoli Afrikában is.

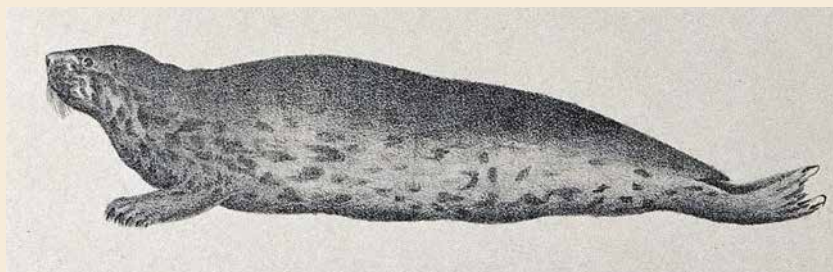
Miközben a kereskedők óriási távolságokra szállították el a kerámiaedényeket, rabszolgákat is vittek magukkal. A rabszolgákra folyamatosan fennálló kereslet Konstantinápolyban, Bagdadban, Kairóban és más városokban azt eredményezte, hogy ebben az időszakban több mint tízmillió afrikai, kelet-európai és közép-ázsiai embert kényszerítettek otthonának elhagyására, több száz évvel a transzatlanti rabszolga-kereskedelem beindulása előtt. Az is jól mutatja ennek a kelet–nyugati irányú rabszolga-kereskedelemnek a kiterjedtségét, hogy az angol „slave” (rabszolga) szó is a szláv szóból származik.

Az 1000. körüli világban tehát jóval kisebbek voltak a régiók közti különbségek – ennél fogva egy relatíve apró technológiai előrelépés is nagy hatással járhatott, ahogy ezt a grönlandi vikingek a saját bőrükön is megtapasztalhatták. A Grönland déli részén a 10. században megtelepedő vikingek kezdetben talán nem is érzékelték, hogy az Alaszkából lassan kelet felé vándorló thule népcsoport tagjai Grönland déli partjait is kiszemelték maguknak. A mai inuitok (vagy eszkimók) őseinek számító thulék azért tudtak megtelepedni az észak-amerikai kontinens legészakibb vidékein, mert kiválóan alkalmazkodtak az embert próbáló körülményekhez. Egyik fő találmányuk egy olyan vadászati módszer volt, amellyel egész évben képesek voltak a fő tápanyagforrásukat biztosító fókák elejtésére, ezzel pedig döntő előnyt szereztek a vikingekkel szemben.

A thulék fókavadászati módszere egyszerű volt: vágj egy léket a jégbe, tarts fölé egy madártollat és várj, amíg megmozdul, ez jelzi, hogy egy fóka fúj ki levegőt a víz alatt. Ekkor jött a képbe a technológia egy leválasztható szigonyhegy formájában. Egy megszigonyozott állat gyorsabban tud menekülni, mint ahogy a vadászok követni tudnák, de a nyélről magától leváló, úszóhoz kötözött szigonyhegy segítségével a nyomában tudnak

Egy fóka régi ábrázolása. A mai inuitok ősei által kifejlesztett ügyes fókavadászati módszer olyan előnyt biztosított számukra a szűkös erőforrásokért folytatott küzdelemben, hogy ki is szorították a vikingeket Grönlandról

maradni, és amikor a fóká kiszenvedett, begyűjteni a tete-
met. Zseniális innováció volt – amelyet a vikingek nem
vettek át, hiába voltak a thulék vetélytársai a dél-grönlandi
szűkös erőforrásokért zajló versenyfutásban. Az eredmény
az lett, hogy a 14. századra a viking kolóniák nem tud-
ták fenntartani magukat, és a 15. század elejére az utolsó
vikingek is elhagyták Grönlandot, az egész szigetet a
thuléknak hagyva – ma is az ő leszármazottjaik lakják
a földdarabot.

Eddigre már az 1000 körül még alig felfedezhető technológiai különbségek a régiók
között nagyobbra nőttek. 1500-ra – elsősorban az ágyú és a muskéta feltalálásának követ-
keztében – az európaiak és a más kontinensek lakói közötti összecsapások elképesztően
egyoldalúvá váltak, és ennek a következményei még ma is alapvetően határozzák meg
világunkat.

A történelemről rendelkezésre álló tudásunkat is átalakítja a technológiai fejlődés, nem
utolsósorban úgy, hogy egyre többet és többet tudunk az Európán kívüli, akár írásos
forrásokkal nem is rendelkező közösségek életéről. Anyagmaradványok kémiai vizsgálata
révén tudjuk, hogy a maják csokoládéja eljutott a mai Új-Mexikóban található Chaco-
kanyonba – ilyen eszköz 50 évvel ezelőtt még nem állt rendelkezésünkre. A levegőből
lézersugarakkal a talajt letapogató Lidar technológiája segített abban, hogy képet kap-
hassunk a kambodzsai Angkor valós, minden korábbi becslést felülmúló méreteiről,
ez a technológia pedig a különböző települések és építmények ásatások lefolytatása nélküli
rekonstrukcióját is lehetővé teszi. Tudásunk a globalizációval kapcsolatban is egyre gya-
rapszik és fejlődik, felkínálva a felismerést, hogy jóval régebb óta szembesülünk e jelenség-
gel, mint korábban gondoltuk volna.

Manapság a világ számos részén aktívak a globalizációellenes mozgalmak – de nincs
semmi újdonság abban, hogy egyesek számonkérjük, miért a külföldi kereskedők „nyerész-
kednek” a helyiek kárára. A 9. század végén a kínai Kanton városát elfoglaló lázadók
a források szerint több tízezer külföldi, főként arab és perzsa kereskedőt mészároltak le.
A 996-ban Kairóban kitört zavargások célpontjai az itáliai kereskedők voltak, ahogy
1182-ben Konstantinápolyban is főként ők estek áldozatul a „latinok”, azaz a római
katolikusok negyede ellen vonuló tömegek dühének.

Mit tanulhatunk abból, ha ezen az új szemüvegen keresztül szemléljük az 1000. évet?
Az egyes emberek cselekedeteinek következményei mindenképpen tanulságosak. A források
szerint a mai Kanada területét elérő viking felfedezők közül voltak, akik öldödni kezdték
az ott talált bennszülötteket anélkül, hogy egyáltalán megpróbáltak volna kommunikálni
velük. Mások közös nyelv hiányában is igyekeztek kiépíteni valamiféle kapcsolatot
a helyiekkel, és árukat cserélni velük. Egyértelmű, hogy hosszú távon jobban jártak,
akik megpróbáltak valamilyen együttélést kialakítani, és megis-
merni az idegen kultúrákat, azokhoz képest, akik agresszívan vagy
bezárkózóan viselkedtek. Kétségtelen, hogy a globalizáció nem volt
áldás mindenkinek, aki találkozott vele. De azok, akik nyitottak
maradtak a szokatlan, új dolgok iránt, jobban jöttek ki belőle, mint
azok, akik minden újdonságtól mereven elzárkóztak. Ez igaz volt
az 1000. évben – ahogy igaz ma is. 🌐

A kambodzsai Angkorvatról készült lézer alapú távérzékelős (LIDAR) felvétel feltárja a növénytakaró alatti, korábbi épületek nyomait – ez csak egy példa arra, hogyan alakítja át a modern technológia a történelmi tudásunkat

Valerie Hansen a Yale Egyetemen tanít kínai és világtörténelmet. *The Year 1000: When Explorers Connected the World – and Globalization Began* című, a témát feldolgozó könyve idén jelent meg a Viking kiadónál

Kultúra

Könyvek, kiállítások, filmek és egyébek

A beszélgetés

„Az a felfogás, miszerint a művészet szexre buzdít, a nyugati női meztelenség kezdeteire nyúlik vissza”

Mary Beard mesél **Matt Elton**nak a BBC Two számára készített, *Shock of the Nude* című sorozatáról, amely azt vizsgálja, mekkora erővel képes befolyásolni a meztelenség a társadalmi nemmel (gender) és a szexszel kapcsolatos elképzeléseket. A 84. oldalon pedig **Janina Ramirez** művészettörténésszel elemeznék három kiemelkedő műalkotást

Mary Beard a cambridge-i
Museum of Classical Archeology
egyik szobránál a „Shock of
the Nude” forgatásán. „Nagyon
megleptek – mondja – a sorozat
által kiváltott heves reakciók.”

„A kereszténység bizonyos fokig megingatta azt a felfogást, hogy a mezítelen férfitest a városiasodott erényesség szimbóluma”

Matt Elton: Ön miért éppen a meztelenség kérdéskörét kezdte kutatni?

Mary Beard: Munkatársaimmal olyan művészettörténeti témát kerestünk, amely tényleg foglalkoztatja az embereket – amin vitatkoznak, vagy zavarba jönnek tőle, vagy teljesen eltérően vélekednek róla. A művészettörténet alkotásainak elképesztően nagy része már-már hódolattal viszonyul a meztelenséghez, miközben maga a dolog mindmáig élénk viták tárgya. Szóval, érdekesnek tűnt feleleveníteni és valahogy megoldani ezeket a régi vitákat.

Az ön néhány megjegyzése azonban jókora feltűnést keltett. Azt mondta például, hogy „a nyugati művészetben a női meztelenség amolyan szoftpornó a klasszikus öltözetbe bújt elit számára”.

Nem egészen ezt mondtam! Amikor az ilyen hírek terjednek, egyre jobban eltorzulnak a továbbadás láncolatában. Nem emlékszem a pontos megfogalmazásra, de valójában azt mondtam, föl kell tennünk a kérdést, hogy a meztelenség *valóban* szoftpornó-e az elit számára. Az elkötelezett galériálatogatók nagyon meg tudnak sértődni, ha azt hallják, hogy „ez csak egy kis szoftpornó az elit számára”. Engem is bosszant a dolog, de úgy vélem, hogy a kérdést igenis fel kell tenni.

Nem állítom, hogy tudom rá a választ, de amikor kor valamilyen meztelenséget látunk valamilyen műalkotásban, akkor elgondolkodhatunk, hogy mi a különbség közte és a szoftpornó között. Ez a téma nagyon élesen vetődik föl az egyik, a sorozatunkban is bemutatott festmény kapcsán – Gustave Courbet francia festő 1866-os, *L'Origine du monde* (A világ eredete) című képéről beszélünk (lásd XX. oldal). A női nemi szerv nagyon is részletező, hiperrealisztikus ábrázolásáról. A képen szereplő hölgynek sem a fejét, sem a végtagjait nem látjuk.

Hogyan magyarázzuk meg, hogy ez a kép műalkotásként látható egy galériában, miközben számtalan ilyen témájú fotót találhatunk a nem egészen művészies

irányultságú üzletekben? Ha az emberi testről van szó, eltűnnek az egyértelmű határok. Mert hogy valami pornó-e vagy műalkotás, az attól függ, hogy ki minek látja.

Önt meglepte, hogy az emberek nem nagyon érzékelik ezeket a határokat?

Tényleg meglepett, hogy egyesek milyen vehemenciával reagáltak erre a tévésorozatra, és még azt is pontatlanul, eltorzítva idézték, amit mondtam. Érdekes jelenség, hogy a nézők milyen agresszívak tudnak lenni, amikor ennek a különbségtevésnek a nehézségeivel szembesülnek. A Twitter-bejegyzéseket nézgetve az jut eszünkbe, hogy a fenébe is, tényleg szükség van az ilyen témákkal foglalkozó műsorokra. Az emberek ugyanis nem egyszerűen véleményt mondanak, hanem fenyegetőznek is. Írtak nekem már olyanokat is, hogy „Ennek a nőnek jól el kéne látni a baját mindennap!” – amiért azt mertem mondani, hogy egyesek nem tudnak különbséget tenni a művészet és a pornográfia között. Mi pedig azt nem értjük, hogy mi okozza itt a nehézséget. Ezek a reakciók bizonyos értelemben igazolják a sorozat létjogosultságát.

A sorozat érzékletesen szemlélteti, hogy ez mindig is olyan téma volt, amelynek hallatán az emberek fölkapják a fejüket vagy ingerültek lesznek. Ön például Praxitelész i. e. 4. században készült Aphrodité-szobrával indít [lásd jobbra]. Erre milyen reakciók érkeztek?

Praxitelész szobra, ismereteink szerint, az első életnagyságú női akt Görögországban, s valószínűleg az egész nyugati kultúrában. Elég rejtélyes darab: fogalmunk sincs, hogy az évszázadokon át csak felöltözött nőket ábrázoló szobrok után Praxitelész miért a mezítelen Aphrodité istennőt választotta. Csak azt tudjuk, hogy a közönség nehezen fogadta el a dolgot. A potenciális vásárlók eleinte elutasították a művészt, nem kellett senkinek a szobor, amely végül a mai Törökországban lévő Knidosz városába került. Lakói ezzel bizonyos értelemben nagyon jól jártak, ugyanis

Michelangelo 16. századi Dávid-szobra „a férfi meztelenség hűtőmágnés-szintű megjelenítési változata lett”, mondja Beard

Mary Beard a corki Crawford Art Galleryben. „Miért engedjük meg egyeseknek, hogy ilyen dolgokat nézegessenek – teszi fel a kérdést –, és miért tiltunk el tőle másokat? Miért éppen ott van a fügefalevél, ahol van, és miért nem máshol?”

a műalkotás, a maga kétes hírnevével, turisták tömegeit vonzotta a városba – és rákerült az ókori figurákat ábrázoló mai hűtőmágnesekre is.

De rengeteg mendemonda is kering róla, melyek mind azt bizonyítják, hogy az emberek milyen nehezen fogadták el az újszerű látványt. A századokkal később született egyik történet szerint egy fiatalember szerelmes lett a szoborba, és sikerült is bezárkóznia vele a templomba. Ahol megpróbált, a szemérmetes krónikások nyelvén, „közelebbi kapcsolatba kerülni vele”. Följegyezték, hogy „magjának foltjait otthagytá” az istennő combján, majd egy szikláról a mélybe vetette magát.

Amikor a klasszika-filológusok ezt a történetet olvassák, gyakran jegyzi meg: „Nem furcsa ez?” És valóban, bizonyos értelemben furcsa ez a sztori – pedig valójában arról szól, hogy a művészet mennyire fel tudja korbácsolni az emberi vágyakat. Miközben manapság azt gondoljuk, hogy a meztelenséget a férfiúi tekintet és a férfiúi vágyak teszik oly fontos jelenséggé, az emberek egyre inkább úgy vélik, hogy ez az egész az 1960-as és 70-es évek radikális feministáinak a találmánya. De az a fel-fogás, hogy a művészet szexre buzdít, a nyugati női meztelenség kezdeteire nyúlik vissza.

A meztelenség miért volt olyan sokáig csak női meztelenség?

Én ezt nem így látom. A történelmi igazság szerint tényleg a női meztelenség okozta a problémákat és botrányokat, de a férfiúi meztelenség már sokkal korábban jelen volt a görög világban. A férfiakat ábrázoló szobrok már az i. e. 7. századtól többnyire ruhátlanok voltak.

Ez jól mutatja a valóban zavarba ejtő különbséget a férfi- és a női test ábrázolása között. A klasszikus ókorban a férfitest nem ébresztett szexuális asszociációkat, inkább az erényességgel és a derék polgáriassággal kapcsolták össze. Az ókori polgár kiválóságát meglátjuk a csupasz test kiválóságában – de ez a nőkre már nem érvényes, ők ugyanis nem voltak aktív polgárok. Semmiféle politikai joguk nem volt, és a testükre is más szemmel tekintettek.

Tényleg meglepő, hogy manapság, például a tévékben sokkal kevesebbet lehet egy férfi-, mint egy női testből megmutatni. Ezen az ókori görögök valószínűleg elcsodálkoztak volna.

Praxitélesz i. e. 4. századi Aphrodité-szobrának másolata. Ezt a szobrot tartják a meztelen nő első életnagyságú nyugati ábrázolásának

„Az ókori görögök óta egyetlen más kultúrát sem foglalkoztatta-nyomasztotta annyira a mezítelen test látványa és szexuális kisugárzása, mint éppen a nyugatit”

Ön szerint mi ennek az oka?

Az ilyen kérdésekre nincsenek egyszerű válaszok. És részben azért alakult ez így, mert a kereszténység bizonyos mértékig megingatta azt a felfogást, hogy a meztelen férfitest, a nemi szervekkel és mindennel együtt, a városiasodott erényesség szimbóluma. Sokkal inkább a szexualitással és a nemi vágygal társították.

Jól látható ez például Michelangelo (16. századi) Dávid-szobra esetében is. Amely szintén a férfiúi meztelenség hűtőmágnes-szintű ábrázolásává lett: az emberek, velem együtt, milliós tömegekben özönlenek, hogy megnézzék őt. Michelangelo szerintem sokféle módon igyekezett visszahozni valamit abból a felfogásból, hogy a klasszikus testábrázolás a polgári erényesség megjelenítésének egyik módja. A firenzei polgárok azonban nem így gondolták. Mindenféleképpen megdobálták a szobrot, s néhány héten belül ráügyeskedtek egy övet is, amelyről hosszú, a nemi szervet eltakaráó levelek lógtak lefelé. És ez a „fügefalevél” a 19. század végéig ott is maradt.

A nem nyugati műalkotások tanulmányozása segít nekünk megérteni, hogy a nyugati művészetet miért foglalkoztatta ilyen intenzíven és ilyen sokáig a meztelenség?

A nem nyugati műalkotások tanulmányozása valóban fontos viszonyítási alapot teremt a nyugati kultúra számára – azt is mondhatnánk, a helyére teszi a mi kultúránkat. Amikor megterveztük a sorozatunkat, úgy döntöttünk, nem teszünk globális túrát a meztelen emberi test művészeti megjelenítésének szférájában. Pedig bolygónk majdnem minden kultúrájában megtalálhatók az emberi test szebbnél szebb ábrázolásai – de szilárd meggyőződésünk szerint sehol másutt nem létezett olyan kultúra, amely annyi rögeszmével viszonyult volna a meztelen test és a szexualitás jelenségéhez, mint az ókori görögök óta éppen ez a mi, nyugati kultúránk.

Nyugaton például a képzőművésztanoncok alapképzésének fontos része a csupasz emberi test rajzolásának gyakorlása. Mi pedig szeretnénk volna megmutatni, hogy más kultúrákban ez nem így megy. Szerintem mi, itt nyugaton már-már bizarr módon bonyolódunk bele a meztelenség egész jelenségkörébe, miközben más kultúrákban sokkal kevésbé tekintenek szexualizált és fetisizált módon a ruhátlanságra.

Teljesen nyilvánvaló például, hogy a nigériai meztelen nőalak ékessége, az a csodálatos fejdísz a közösséget és a nők közösségen belüli központi szerepét dicsőíti. Ez feltűnően különbözik mindattól, ahogy a Nyugat kezelte a női meztelenséget. Szintén nagy kérdés az is, hogy a Nyugat miért ezt az utat választotta – de erre is nehéz megtalálni a választ. A kérdésnek a feltevése is fontos első lépés: megmutatni az embereknek, hogy ha elfogulatlanul szemléljük a dolgot, akkor már nem is olyan nyilvánvaló és természetes a Nyugat hozzáállása ehhez a témához.

Az ön dokumentumsorozata azt a kérdést is felveti, hogy a meztelenség jelenségkörének megismerése miképpen alakíthat ki bennünk egy általánosabb önképet. Hogyan látott hozzá ennek a tárgykörnek a feltárásához?

Arra akartunk rámutatni, hogy mi, itt nyugaton nagyon furcsán határoljuk be azt, ami szerintünk már „meztelenségnek” számít, s hogy sok más olyan, meztelen test létezik, amelyet vissza kell(ene) sorolnunk ebbe a kategóriába.

A filmben elemezzük például Jézus testének ábrázolását. Ha a nyugati városi kultúrára gondolunk, akkor a művészeti galériák után a templom az a hely, ahol a legtöbb meztelenséget láthatjuk. A megfeszített Jézus alakja abszolút értelemben nem, de tulajdonképpen mégiscsak meztelen. Ugyanakkor kissé furcsának tűnik a „meztelen Jézusról” beszélni. Ezért volt érdemes megvizsgálni, hogy az ilyen ábrázolások miért nem tartoznak bele ebbe a kategóriába.

Ellátogattunk a British Museumba a korábbi igazgatóval, Neil MacGregorral, hogy megnézzük Michelangelo néhány csodálatos rajzát; a direktor meggyőződéssel állította, hogy Jézus testének ábrázolása döntő módon befolyásolta mindazt, ahogy a Nyugat gondolkodik az akról és a meztelenségről. Ez eléggé nyilvánvaló, ugyanis a kereszténység olyan vallás, amelynek központi paradoxona az, hogy az Isten alkotta meg az embert, s ezért foglalkoznunk kell azzal a kérdéssel is, hogy Jézus milyen mértékben férfiember, és mennyire volt szexuális lény is. Akad ugyanis néhány különleges kép, amelyen elég nyilvánvaló, hogy Jézusnak erektója van. S ez nem trágár blaszfémia, hanem fontos kifejezése annak, hogy Jézus férfi is volt, mindenféle értelemben.

Anya és gyermekei; szobor a nyugat-afrikai joruba kultúrából. Mary Beard szerint az ilyen műalkotások gyakran a nők közösségen belüli fontos szerepét hangsúlyozzák

E nyugtalanító felvetések némelyike már a régmúltban is élt. Mások viszont átfogalmazódtak az utóbbi években – köszönhetően a „Me Too”-vitáknak, a két nem többszínűvé válásának és más tényezőknak is. Ön szerint ez lehetőséget kínál nekünk a meztelenség átértelmezésére a 21. századi identitások fényében?

Valóban egy 21. századi, megvizsgálásra érdemes perspektíváról van itt szó. Amikor e programokat terveztük, a BBC Arts vezetője nagyon határozott hangon jegyezte meg: „Szeretném tudni, hogy miért készítünk műsorokat a meztelenségről. Mi ennek az aktualitása?” Ez nagyon fontos közbevetés volt; arra készítetett bennünket, hogy mélyebben gondolkozzunk el a mostani helyzetről, amelyben a kétneműséget és a szexualitás különféle formáit egyre komolyabb kihívások érik.

Mindezek a fejlemények arra utalnak, hogy egyre változatosabb módokon kezdjük értelmezni a meztelen emberi testet. Azt hittem, a sorozat elkészülte után levonhatom majd a következtetést, hogy a meztelenség ma már egy gender-sokszínű, nem bináris világban létezik. És az is biztos, hogy a nyugati mainstream hagyományban a meztelen alakok többsége nagyon is a férfi-nő kétéstetűség kizárólagosságában jelenik meg. De minél többet beszélünk erről a transz közösségben, vagy olyan emberekkel, akik a gender különböző változataival azonosulnak, annál inkább azt tapasztaltuk, hogy nagy a lelkesedés, amiért immár nem szabadulni kell a meztelenségtől, hanem át lehet értelmezni, és másféle üzenetekkel gazdagítani. Így aztán, meglepetésemre, magam is elkezdtem belátni, hogy a genderrel kapcsolatos radikálisabb nézetek talán mégsem számúzik a művészetből a meztelenséget, hanem inkább megadják neki a megfelelő formát.

Miféle új szemléletmódot vagy új kérdéseket látna ön szívesen a sorozatot megtekintők körében?

Szeretném, ha az emberek felismernék azokat a nehézségeket, amelyekkel e médium és e zsáner

Mary Beard a görög és a latin kultúrtörténet tanára a Cambridge-i Egyetemen

Jézus a kereszten. Anthonis van Dyck, 17. századi flamand művész festménye. „A megfeszített Jézus alakja abszolút értelemben nem, de tulajdonképpen mégiscsak meztelen – magyarázza Beard. – Ugyanakkor kissé furcsának tűnik a »meztelen Jézusról« beszélni.”

kapcsán találkoznak, és amelyekre nem mindig van kedvünk odafigyelni. Kényelmesebb ugyanis valami magától értetődő dolognak tekinteni a meztelenséget, miközben tudjuk, hogy számtalan vita és ellentmondás veszi körül.

Az is jó volna, ha megvizsgálnánk, mi jár a fejünkben, amikor nézegetjük ezt a dolgot. Engem egyáltalán nem érdekel, hogy egyesek miért *nem* nézik meg a meztelen ábrázolásokat. Csak azt szeretném, ha az embereket – velem együtt – egy kicsit jobban érdekelné, hogy valójában mi történik, amikor ilyesmit látunk-nézünk. Miért engedjük meg egyeseknek, hogy ilyen dolgokat nézegessenek, és miért tiltunk el tőle másokat? Miért éppen ott van a fügefalevél, ahol van, és miért nem máshol? Mit árul el rólunk, ha bizonyos testeket nem szívesen nézünk meg?

Nagyszerű volna, ha elkezdenénk gondolkodni mindezen a kérdéseken, méghozzá a „normális” testábrázolásról alkotott mostani képzeink vagy fantáziánk szempontjából. Nemrég olvastam egy riportot arról a sikeres kezdeményezésről, amelynek során tinédzserekkel élőmodelles rajzokat készítetttek. A fiatalok ugyanis így megtapasztalhatták, hogy milyen is a valóságban a nem „tökéletesre” photoshoppolt

emberi test. Ha valamit el tudok érni ezzel a sorozattal, akkor azt remélem, hogy az emberek más szemmel fognak nézni a meztelenségre és az emberi testre. 🌐

„Az ember nem nézhet, nem láthat meg csak úgy, meztelenül egy nőt vagy istennőt. Azt kell hinnünk, hogy véletlenül megleptük őt fürdőzés közben”

Mary Beard beszélget a művészettörténész és műsorvezető **Janina Ramirez**-szel a sorozatban bemutatott három fontos műalkotásról

Janina Ramirez: Szeretnék önnek kérdéseket feltenni a sorozatban felbukkanó három konkrét műalkotással kapcsolatban. Miért érdemes újra megnéznünk őket? És tudom, hogy hosszú ideig nézegette az elsőt, a *Knidoszi Aphrodité*t (lásd XX. o.), s hogy ez a szobor közel áll a szívéhez. Ma már másként tekint erre a nőalakra, mint korábban?

Mary Beard: Igen, másként. Fiatal bölcsész koromban úgy gondoltam, hogy a meztelen figuráknak a *Knidoszi Aphrodité*ig visszanyúló hosszú sora egyszerűen csak unalmas. Ez van; az ember elmegy a múzeumokba, ahol a falak mellett ott sorakoznak az efféle szobrok, s a látogatók, érthető módon, csak elsétálnak előttük. Jó húsz évig tartott, míg fölfedeztem, hogy ez a szobor igenis merész, és csupa ellentmondás. Akkor jöttem rá, hogy a szó mindenféle értelmében „klasszikus” dolgok veszélyesek és bonyolultak is tudnak lenni.

A nő ruhátlan, de valami több is van benne. Rejteget és élénk is tár valamit. Így van. Nagyon pajzán, de kértelmű szobor ez, mert az istennő mintha illetudó is akarna lenni – eltakarja a kezével a kebleit, s van egy törülközője és egy vizeskorsója is. De szerintem mindez csak arra szolgál, hogy bocsánatos bűnnek tegye az ő nézegetését. Mert egyébként nem illik csak úgy megbámulni egy ruhátlan nőt vagy istennőt. Azt kell hinnünk, hogy csak véletlenül leptük meg őt, például fürdőzés közben.

Itt érkezünk el konkrétan a női meztelenség és általában a meztelen testek

A művészettörténész, író és műsorvezető Janina Ramirez, aki néhány hónappal ezelőtt Londonban bemutatta Beard új sorozatát

Mary Beard Olaszországban, a carrarai Laboratori Artistici Nicoli egyik termében, ahol a klasszikus szobrok másolatait készítik

problémájáig. Mennyire válunk bűnrészcse a nézegetéssel? Ha egy olyan műalkotásra gondolunk, mint például Courbet *A világ eredete* című festménye (jobbra lent), akkor az nem egyéb, mint egy nő intim testrészének közszemlére tétele. Feje sincsen, csak alteste.

Nem hiszem, hogy létezik a pornográfia-nak jó definíciója. De ha arra figyelünk, hogy az emberek szerint mitől „pornografikus” valami, akkor azt halljuk, attól, hogy se feje, se arca, se személyisége nincsen neki, csak a nemi szerve. És *A világ eredete* e definíció szerint minden tekintetben szintiszta pornó. De ma már műalkotásnak tekintik, s bizonyos mértékig én is műélvezettel nézegetem. De azt is látjuk, hogy mindenki örülten figyel arra, hogy el ne felejtjük, ez művészet!

És mindenki csak a mustárszín remek használatáról meg a mesteri ecsetvonásokról beszél!

A művet kiállító múzeum [Musée d’Orsay, Párizs] honlapján az olvasható, hogy ez nem pornográfia, a szép színek miatt – és értjük is, hogy miért írkák ezt, de ettől még elkésérítő. Nem a pornográfia, hanem a műalkotások számára fenntartott, amolyan „aranyozott” képkeretbe rakták. S mi még azt sem tudjuk, hogy ki adta neki ezt a címet.

Hangzatos, mindent magában foglaló cím ez, nem igaz? És ha egyszer címet adunk valaminek, akkor már el is igazítottuk a nézőt, hogy merrefelé kell tájékozódnia.

Igen. A cím azt sugallja, hogy a női nemi szerv misztikus valami.

John William Waterhouse
1896-ban készült, *Hülasz és a nimfák* című festménye a viták keresztültüzebe került, amikor 2018-ban egy sajátos performansz keretében el is távolították egy manchesteri galériából

Courbet 1866-os, *A világ eredete* című festménye. „Ezt amolyan »aranyozott«, a klasszikus remekművek, s nem a pornográfia számára fenntartott keretbe rakták bele”, mondja Beard

Pontosan. „Minden élet innen ered.”

A programban nagyon röviden érintettük azt a vonatkozást is, hogy ha más címet adunk neki – mondjuk azt, hogy „Jeanette puncija” –, akkor a dolog egészen máshogy fog kinézni. De ez az egész még így is káprázatos ellentmondásos.

Van egy kiváló utcaművész, egy hölgy, aki bement a terembe, leült a kép elé, s aztán fölemelte a szoknyáját és megmutatta a nemi szervét. A látogatók el voltak bűvölve, de a teremőrök kivezették a művésznőt. Vagyis az történt, hogy ott volt egy nő – egy igazi nő –, akinek a nemi szervét nem lehetett olyan jól látni, mint azt a másikat, ott a falon. Mégis kivezették őt a galériából, miköz-

ben mögötte ott maradt a valóban részletes, szuper-közelkép.

Nagyon furcsa jelenet volt, s ez a kivezetés átvezetett engem a harmadik műalkotáshoz. A sorozatban ott látható (fent) John William Waterhouse 1896-os, *Hülasz és a nimfák* című festménye. Gyönyörű, preraffaelita kép, csodálatosan kidolgozva, ám 2018-ban, vitatható módon, de mégiscsak eltávolították a Manchester Art Gallery kiállításáról. Mi vezethetett ide?

Ez egy teljes félreértelmezésnek a szomorú története. Ezen a preraffaelita festményen egy fiatalembert valószínűleg épp a halálba csábít fedetlen keblű, alig serdült vízi nimfák csoportja. Nemrég óriási botrány tört ki, amikor a művész Sonia Boyce előadott egy „intervenciók installáció” elnevezésű performanszt, amelynek keretében elvitte a képet a galériából. Pokoli zűrzavar támadt a műkritikusok között, akiknek több eszük is lehetett volna.

„Legközelebb már könyvet is fogunk égetni?”, kérdezte egy kommentátor.

Hát, ez az. Pedig Boyce egyáltalán nem akarta örökre eltüntetni a képet; performanszával csak azt szeretne volna elérni, hogy jobban figyeljünk oda a festményre. Mert létezik az a paradoxon,

hogy többet kezdünk foglalkozni az olyan dologgal, amit eltüntetnek.

És tulajdonképpen ez történt – csak éppen a sajtó dörgedelmei és háborgása közepette. Pedig, szerintem, Boyce mindössze ennyit akart üzeni: „Vedd észre, miről szól a kép!” Nem kívánta ő azt örökre levetetni, az volt a célja, hogy az emberek felfogják, pontosan mit is láthatnak rajta: fiatal lányok egy csoportja elcsábít egy ártatlannak tűnő ifjút. A *femme fatale*, a végzet asszonya ugyanis népszerű témája volt a 19. századi művészetnek...

A galérián belüli reakciók sokkal érdekesebbek voltak, mint a gyakran ostoba reagálások a média nagy részében. Boyce hagyott a helyszínen egy csomó öntapadó jegyzetlapot, amelyeken az emberek megírták, hogy mit gondolnak-éreznek most, hogy nem láthatják a festményt. S ezek az üzenetek sokkal árnyaltabbak voltak, mint a sajtókommentárok többsége.

Megindult tehát egy vita, és ez itt a fontos. Köszönjük, Mary!

Janina Ramirez az Oxfordi Egyetemen a művészettörténeti alapképzési szak igazgatója

„Tévedés. 150 volt.”

„ENGEDJENK EL INNEN! MÁR MONDTAM, HOGY SZÍVPANASZAIM VANNAK.

A második világháború után a kutatók merész és ijesztő, új kísérleteket fejlesztettek ki annak megértésére, hogy miképpen történhettek meg a holokauszt szörnyűségei. **David Edmonds** mesél az egyik ilyen vizsgálatról

ENGEDJENK EL INNEN... KÉREM!”

Ha azt az utasítást kapná egy tudományos kísérletben, hogy okozzon fájdalmat egy másik embernek, akkor ön meddig menne el? S ha az az ember szenved, és könnyörög, hogy ne kínozzák őt tovább, akkor ön még folytatná? A Yale Egyetem pszichológusa, Stanley Milgram ezekre a kérdésekre kereste a választ a kísérleteiben.

1961-ben vagyunk. Milgram négy dolláros órabért ígérve toborozta a kísérleti alanyait. S azt írta, hogy a résztvevőket memóriavizsgálatnak vetik alá. A jelentkező önkéntest párba állították egy másik „önkéntessel”, majd sorsot húztak velük, hogy melyikük legyen a „tanuló”, illetve a „tanár”. Az igazi önkéntest nem tájékoztatták, hogy mindez csak színjáték. A tanár szerepét mindig az önkéntes kapta, a tanuló pedig egy beépített ember volt.

Féhr köpenyes laboráns magyarázta el, hogyan zajlik majd a kísérlet. A tanár ott ül egy szobában, a tanuló (a beépített ember) pedig egy külön fülkében. A tanulót beszíjazzák a székebe, és rákapcsolnak egy áramfejlesztőt. A tanár (ebben a kísérletben mindig férfi) előtt ott van egy sor kis villanykapcsoló. És azt az utasítást kapja, hogy olvasson fel szó párokat, amelyeket a tanulóknak meg kell jegyeznie és el kell ismételnie. Ha a tanuló rossz választ ad, akkor a tanárnak áramütéssel kell büntetnie őt. Az első hiba után lenyomja az első kapcsolót, s ezzel „küld” a delikvensnek 15 voltot; a második hiba után jön a második kapcsoló, immár 30 voltal – és így tovább. Az utolsó, a 450 voltos kapcsolónál pedig már ott a figyelmeztetés: „Veszélyes, súlyos áramütés.”

Amikor Milgram ismertette az eredményeit, ezek a résztvevők újfajta „sokkolással” álltak elő. A fülkéből hallható jajkiáltások ellenére, és a „tanulóknak” okozott szenvedések miatti sajnálkozásuk dacára is, a „tanároknak” majdnem a kétharmada vállalkozott arra, hogy végigcsinálja az egészet, és lenyomja a 450 voltos kapcsolót is.

A kísérlet híressé tette Milgramet – legalábbis annyira híressé, amennyire ez lehetséges volt egy olyan kutatási területen, amely akkoriban még homályos, újszerű ága volt a pszichológiának, s amely a gyűlölet és a háború témáival foglalkozott.

Megérteni a gonoszság természetét

Stanley Milgram 1933. augusztus 15-én született, néhány hónappal Adolf Hitler németországi hatalomra jutása után. Mindkét szülője zsidó bevándorló volt Amerikában, de közeli rokonai ott maradtak Kelet-Európában. A második világháború éveiben az egész család izgatottan hallgatta a rádió híreit, hátha megtudják, mi történt Stanley nagynénjével.

A zsidók és más kisebbségek ellen elkövetett atrocitások valódi mértékére csak a háború után derült fény. Módszeresen kiirtottak hatmillió zsidót. Hogyan történhetett ez meg? Hogyan voltak képesek emberek másokat, köztük nőket és gyerekeket is éheztetni, kínozni és meggyilkolni, még hozzá ipari méretekben? Hogyan voltak képesek egész társadalmi csoportokat megfosztani emberi méltóságuktól? A kívülről milliói pedig miért hagyták, hogy mindez megtörténjen?

1961-ben, sok ezer kilométerre Milgramnak a connecticuti Yale Egyetemen lévő laboratóriumától, Jeruzsálemben naponta

A KÍSÉRLET HÍRESSÉ VÁLT A PSZICHOLÓGIA ÚJ IRÁNYZATÁBAN, AMELY A GYŰLÖLET ÉS A HÁBORÚ TÉMÁIVAL FOGLALKOZOTT

Public Announcement

**WE WILL PAY YOU \$4.00 FOR
ONE HOUR OF YOUR TIME**

Persons Needed for a Study of Memory

*We will pay five hundred New Haven men to help us complete a scientific study of memory and learning. The study is being done at Yale University.

*Each person who participates will be paid \$4.00 (plus 50c carfare) for approximately 1 hour's time. We need you for only one hour: there are no further obligations. You may choose the time you would like to come (evenings, weekdays, or weekends).

*No special training, education, or experience is needed. We want:

Factory workers	Businessmen	Construction workers
City employees	Clerks	Salespeople
Laborers	Professional people	White-collar workers
Barbers	Telephone workers	Others

All persons must be between the ages of 20 and 50. High school and college students cannot be used.

*If you meet these qualifications, fill out the coupon below and mail it now to Professor Stanley Milgram, Department of Psychology, Yale University, New Haven. You will be notified later of the specific time and place of the study. We reserve the right to decline any application.

*You will be paid \$4.00 (plus 50c carfare) as soon as you arrive at the laboratory.

TO:
PROF. STANLEY MILGRAM, DEPARTMENT OF PSYCHOLOGY,
YALE UNIVERSITY, NEW HAVEN, CONN. I want to take part in
this study of memory and learning. I am between the ages of 20 and
50. I will be paid \$4.00 (plus 50c carfare) if I participate.

NAME (Please Print)

ADDRESS

TELEPHONE NO. Best time to call you

AGE OCCUPATION SEX

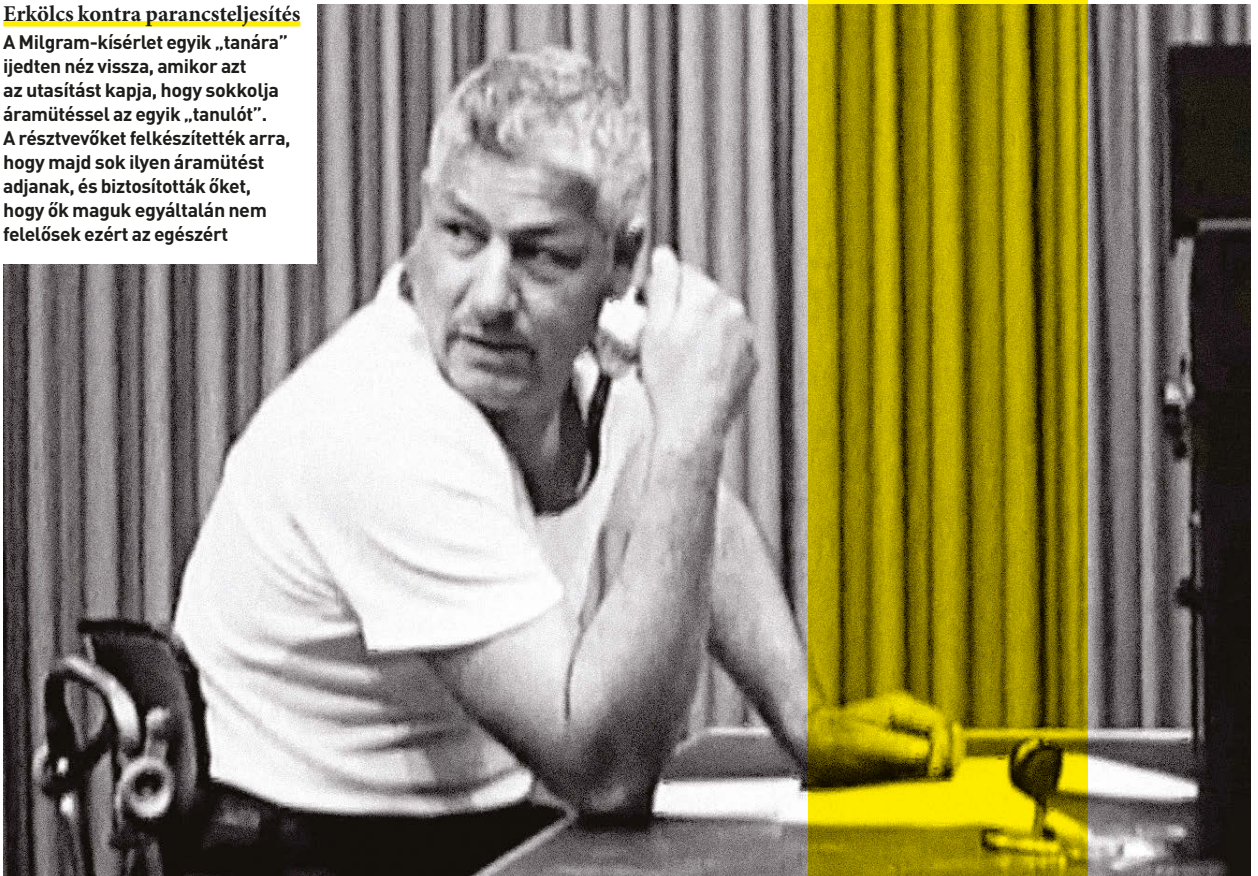
CAN YOU COME:

WEEKDAYS EVENINGS WEEKENDS

Toborzóplakát, kísérleti alanyok számára, Stanley Milgram egyik, úttörő jelentőségű kísérletéhez: 4 dolláros órabér + 50 cent útiköltség; 20–50 éveseknek; a segéd munkástól a diplomásokig. Itt nem az emlékekre irányult a kutatás, hanem a hatalomnak való engedelmességből fakadó szélsőséges cselekedetekre

Erkölc kontra parancsteljesítés

A Milgram-kísérlet egyik „tanára” ijedten néz vissza, amikor azt az utasítást kapja, hogy sokkolja áramütéssel az egyik „tanulót”. A résztvevőket felkészítették arra, hogy majd sok ilyen áramütést adjanak, és biztosították őket, hogy ők maguk egyáltalán nem felelősek ezért az egészért

Veszélyesen nagy feszültség

Kapcsolótábla, amelyen a Milgram-kísérlet résztvevői láthatták, milyen erős áramütéssel sokkolják a kapott (természetesen hamis) eligazítás szerint a „tanárokat” a „tanulókat”. A legerősebb, 450 voltos áramütés halálos lett volna, ha ténylegesen megkapja valaki

Köszemlére tett borzalmak

Német polgárok, akiket 1945-ben az amerikai felszabadítók kitereltek, hogy lássák, nézzék meg a wöbbelini koncentrációs tábor áldozatainak egyik tömegsírját. Akkoriban több szociálpszichológiai kísérlet is megpróbált magyarázatot találni a német polgárok bűnrészességére a holokaust rémtetteiben

„volt műsoron” ismét a holokaust: ott ült egy üvegkalitkában egy kopaszodó, szemüveges, jámbor kinézetű, öltönyös ember. Adolf Eichmann volt ő, az a náci SS-tiszt, aki az európai zsidóság egész tömegeit küldte a halálba, megszervezve a deportálásokat a koncentrációs és megsemmisítő táborokba.

Eichmann perére odafigyelt egész Izrael. Tizenöt évvel a második világháború vége után a holokaust még mindig tabutémának számított. Csak kevés túlélő volt hajlandó beszélni mindarról, amit átéltek; furcsa, visszás módon még ők szégyelltek, hogy ilyen áldozatok voltak. A német zsidó politikai filozófus, Hannah Arendt, aki a *The New Yorkert* tudósította Jeruzsálemből a perről, sok vitát kiváltó véleményt fogalmazott meg a vádlottról: Eichmann egy apparatszik volt – csak egy funkcionárius, egy fogaskerék a gépezetben –, és „szimpla-közönséges” bűnöket követett el. Maga Eichmann pedig kitartott amellett, hogy ő csupán „parancsot teljesített”. De ez sem menthette meg őt a hóhér kötelétől.

De mégis, mit lehetne felhozni az ő mentségére? Lehetséges, hogy emberek pusztán azért követnek el gaztetteket, mert ilyesmire kapnak utasítást? Volt talán a német kultúrának valamiféle sajátossága, ami előmozdította vagy legitimálta ezt a vak engedelmességet? Milgram eleinte ezt gyanította. S azt is gondolta, hogy ilyesmi az Egyesült Államokban nem fordulhatna elő. Naivitására a saját kísérletei döbbségeként rá.

Engedelmeség és parancsmegtágadás

Milgram engedelmeségi kísérletei teremtették meg a hitelességet a szociálpszichológiának, annak a tudománynak, amely azt vizsgálja, hogy gondolatainkat, érzelmeinket és viselkedésünket mások mennyire befolyásolhatják.

E tudományág alapítóatyjának a német születésű pszichológust, Kurt Lewint szokták tekinteni. Ő éppen Amerikában tartott előadás-sorozatokat, amikor Hitler Németország kancellárja lett. Lewin azonnal fölfogta, hogy odahaza vége van az ő tudományos karrierjének. Ezért az Egyesült Államokba költözött, s végül az Iowai Egyetemen talált állást.

Itt vezette azt a kísérletet, amely híressé tette őt. Megdöbbségtette a Németországban és a választott hazájában uralkodó politikai légkör közötti különbség, s ezért kidolgozott egy módszert annak tanulmányozására, hogy ez miképpen befolyásolja a viselkedést. Szakképzési klubokat alapítottak fiúk számára. E klubok egy részét „demokratikus” főnökök vezették, akik kedvesen beszéltek a gyerekekkel, és szívesen fogadták a javaslataikat az eldöntendő kérdésekkel kapcsolatban. A másik részét viszont basáskodó, „totalitárius” főnökök, akik kurta parancsokat ordítottak-vetettek oda a gyerekeknek, és soha nem magyarázták el döntéseik miértjét, s nem indokolták, hogy miért dicsérték vagy szidták meg valakit.

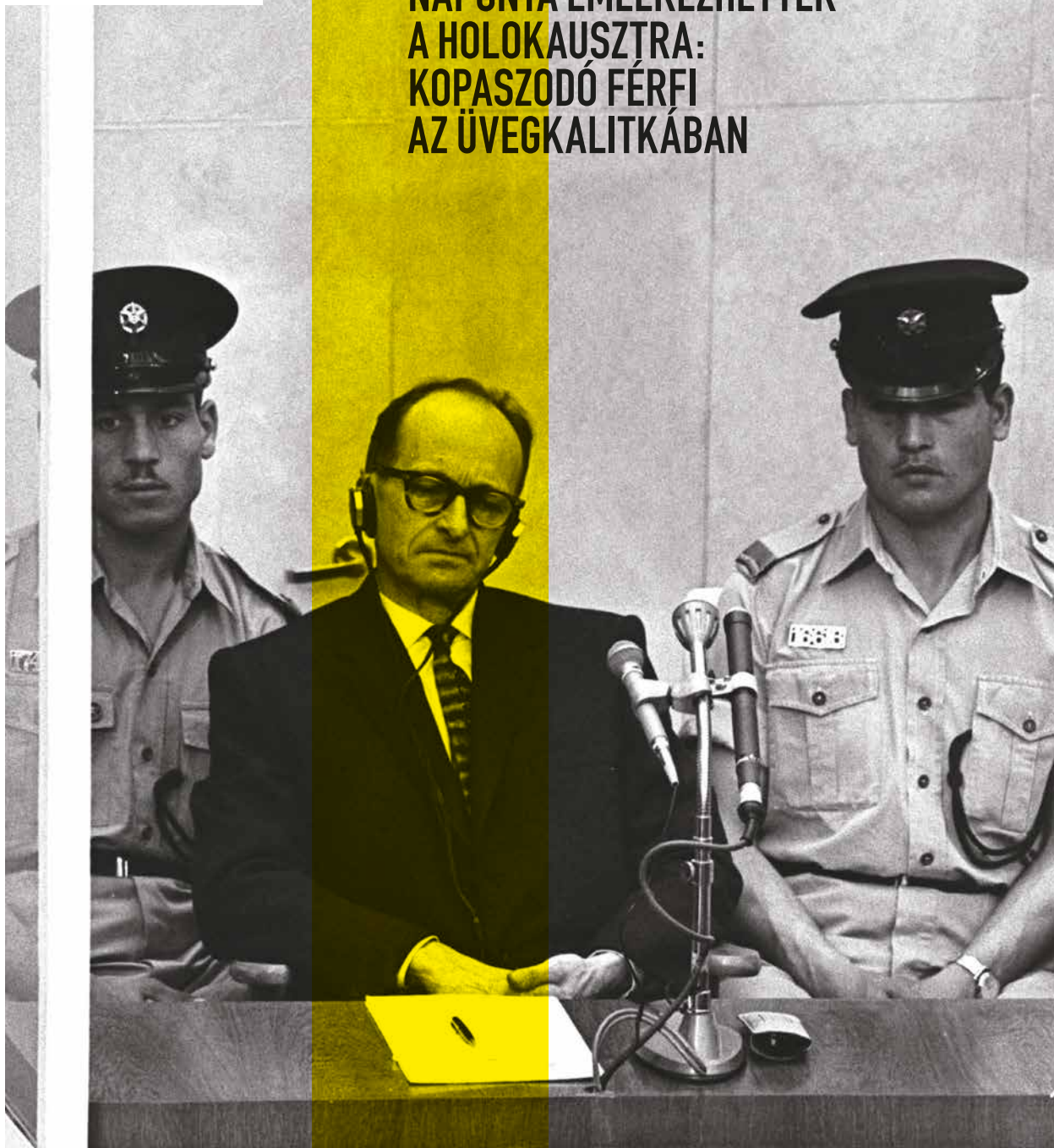
A kísérlet érdekes eredményeket hozott. Például ilyeneket: ha a csoportfőnök kiment a teremből, akkor az anarchia nagyobb valószínűséggel uralkodott el a totalitárius, mint a demokratikus csoportoknál. De sok szempontból még nagyobb jelentőségű volt Lewin kutatási témájának – a másoknak, a csoportnak az egyénre gyakorolt hatása – ezzel a kísérleti módszerrel való párosítása.

Lewinnek sok követője akadt ezen a területen, de a kutatók következő nemzedéke többnyire nem valós élethelyzetekben, hanem laboratóriumi körülmények között végezte a vizsgálatokat. Sok olyan pszichológus van, akit megemlíthettem volna legutóbbi BBC dokumentumműsorokban, de Lewin és Milgram mellett most csak hármat emelek ki: Solomon Asch, Serge Moscovici

A gonoszság pere

A holokauszt megszervezésében komoly szerepet játszó egykori SS-tiszt, Adolf Eichmann a jeruzsálemi bíróság előtt. 1961-ben vádolták meg háborús bűnök elkövetésével – s ő azzal védekezett, hogy „csupán parancsot teljesített”, és csupán egy fogaskerék volt a náci bürokrácia nagy gépezetében

**AMIKOR MILGRAM
MEGKEZDTE A KÍSÉRLETÉT,
JERUZSÁLEMBEN ÉPPEN
NAPONTA EMLÉKEZHETTEK
A HOLOKAUSZTRA:
KOPASZODÓ FÉRFI
AZ ÜVEGKALITKÁBAN**

és Henri Tajfel. Ahogy a kor több más szociálpszichológusa esetében, ennek az ötnek az életében is van egy közös motívum: a holokausz. Milgram volt az egyetlen, akit nem elűldöztek a hazájából. Asch még fiatalon költözött a családjával Lengyelországból az Egyesült Államokba. A szintén lengyel születésű, de később Párizsban, a Sorbonne-on tanult Tajfel a háború kitörésekor önkéntesként harcolt a francia hadseregben, és német fogságba esett; hogyan élhette ezt túl, azt máig homály fedi, de valószínűleg sikerült eltitkolnia a zsidóságát. A Romániában született Moscovici a háború idején túlélte a raboskodást egy kényszermunka-táborban, majd Franciaországba emigrált. Átélt az 1941-es pogromot is, amikor a fosztogató, erőszakoló, gyilkoló csőcselék megrohanta a zsidó otthonokat, leírhatatlan kegyetlenkedéseket elkövetve. Moscovici az élete végéig sem tudott szabadulni a szörnyűségektől. Mind az öt ember elvesztette a rokonait a világháborúban. Tajfelnek az egész családját meggyilkolták, az anyját, az apját, a testvérét és a többieket is. Idősebb korában szinte elviselhetetlen fájdalmat okozott neki, ha az anyanyelvén kellett megszólalnia.

A bevándorlók természetesen megőrizték kívülállói érzékenységüket. Mindehhez hozzátartozott még az erős zsidó identitás-tudat, gyenge ragaszkodással a vallási tantételekhez, amely azonban néhány esetben megváltozott az életkorral. Milgram például 1977-ben humorral bár, de elutasította a meghívást egy egyetemi összejövetelre, amely éppen A Ros Hásáná (a zsidó újév) napjára esett, mondván, „Bocsássanak meg az udvariatlanságért, de ezt az ünnepnapot éppen 5738 évvel ezelőtt tüzték ki, úgyhogy elsőbbséget élvez a kötelezettségeim sorában.”

A megtévesztés tudománya

A holokausz megértésére törekvő szociálpszichológusok különböző magyarázatokat dolgoztak ki. Milgramot, mint láttuk, az engedelmesség érdekelte, s az, hogy az emberi lelkiismeret egyáltalán milyen mértékben tudja kontrollálni a hatalomnak való behódolást. Solomon Asch figyelmét viszont az ragadta meg, hogy miként tud befolyásolni bennünket a közvélekedés, a csoportnyomás: Mi is megteszünk bármit, amit körülöttünk a többiek csinálnak? Ezt a konformitáskísérleteiben vizsgálta, az alábbi módon.

Képzelje el, hogy ön a vizsgálati alany. Megérkezik a laboratóriumba, hogy részt vegyen egy, a kapott tájékoztatás szerint az észleléssel kapcsolatos vizsgálatban. Leültetik egy teremben, ahol már ott ül hat másik önkéntes. A kísérlet pofonegyszerűnek tűnik. Fölmutatnak két kártyát. Az elsőn egy vonal látható, a másikon három. Önnek pedig csak azt kell megmondania, hogy a második kártyán lévő, 1., 2., 3. sorszámmal jelölt vonalak közül melyik ugyanolyan hosszú, mint az első kártyán látható.

Önök, mind a heten, ugyanazt a választ adják. A kísérlet folytatódik, különböző hosszúságú vonalakkal. S jönnek az egyhangú válaszok is. Aztán furcsa dolog történik. A harmadik sorozatban mindenki, mind a hat ember nyilvánvalóan téves választ ad: a 2. vonalra szavaznak, pedig ön szerint a 3. volna a helyes válasz. Lehet, hogy ön rosszul látta? Erre ön hogyan reagálna?

Az úttörő pszichológus

Kurt Lewin, a szociálpszichológia megalapítója. Németországban született, de Hitler hatalomra jutása után az Egyesült Államokba távozott. Munkásságának köszönhetően mélyebb ismereteink vannak a csoportdinamikáról

**A SZOCIÁLPSZICHOLÓGIA
ÚTTÖRŐI ÚGY VÉLTÉK,
EGY KIS MEGTÉVESZTÉS
KIFIZETHETŐ ÁR MIND-
AZOKÉRT A JELENTŐS
FELISMERÉSEKÉRT,
AMELYEKHEZ ILYEN MÓDON
HOZZÁ LEHET JUTNI**

Társadalmi rend

Fiúk kapnak eligazítást Kurt Lewin egyik, a különböző vezetői-parancsnoki stílusok következményeit vizsgáló, nagy hatású kísérletében. Lewin az egyének másokra gyakorolt befolyására koncentrált, s így jutott új és fontos szociálpszichológiai felismerésekre

Asch észrevette, hogy a kísérleti alanyok megzavarodtak, amikor a többiek mást mondtak a nyilvánvaló tényeknél. Jelentős részük a többségi vélemény hatása alá került. S mint most már önök is sejthetik, a kísérletnek az a másik hat résztvevője Asch beépített, az „önkéntest” csak eljátszó embere volt.

A megtévesztés sok más szociálpszichológiai kísérletnek is lényeges „munkaeleme” volt. Moscovici is megtévesztő szereposztásokkal igyekezett kideríteni, hogy a kisebbség befolyásolhatja-e a többséget. Kísérleti alanyait arra kérte, hogy tegyenek különbséget a zöld és a világoskék lemezek között, és azt figyelte, hogy mennyire befolyásolják őket az ő beépített embereinek a téves kijelentései.

Tajfel fiúk egy csoportját megkérte, hogy mondjanak véleményt egy sor festményről. Aztán két, a (Paul) Klee- és a (Vaszilij) Kandinszkij-csoportba választotta szét őket, állítása szerint a képekről mondott véleményük alapján. Valójában pedig teljesen véletlenszerűen. És pénzt is adott nekik, hogy osszák szét a két csoport tagjainak. Tajfelnek ez az ötletes kísérlete is azt bizonyította, hogy az embereket milyen könnyű ilyen-olyan csoportokra osztani, s azután egymással szembeállítani ezeket a csoportokat.

A szociálpszichológiának ezek az úttörői tényleg úgy gondolták, hogy a kísérleti alanyok egy kis megtévesztése és kellemetlen helyzetbe hozása révén fontos felismerésekhez lehet hozzájutni. Talán igazuk is van, bár ezzel nem mindenki ért egyet. Milgram néhány kísérleti alanya megrázkódottaként élte át ezt az egészet: az egyik férfi például később leírta, hogyan böngészte aztán az újságban a gyászjelentéseket, azt keresve, hogy kik haltak meg az áramütésekkel sokkoltak közül.

E kísérletek némelyikére ma már etikai megfontolások miatt is kritikusabb szemmel tekintenek. Néhány esetben az eredmé-

nyeket is átértékelik. Egyesek szerint Milgram túl lazán kezelte az adatok rögzítését és publikálását. Kisebbségi módosításokkal többször is megismételte a kísérleteit; az egyik változatban például a „tanár” nem személyesen, hanem mikrofonon adta az utasításokat. Az összes változatot figyelembe véve, Milgram kísérleteiben a résztvevők többsége szembement a kísérletvezetőkkel, vagy legalábbis nem követte minden utasításukat. De a bírálatok és az átértékelő kommentárok ellenére a holokauszt árnyékában szárnyait próbálgató szociálpszichológia sikeresen lerakta az új tudományág alapjait. Az engedelmességgel, a konformitással és a csoport-diszkriminációval kapcsolatos korai, alapvető vizsgálatok máig érvényes módon rajzolják ki a szociálpszichológia profilját.

A szociálpszichológia manapság a „replikációs válsággal” küszködik. A szenzációsnak ígérkező kísérletek megismétlése csak kudarcot hozott. Az egyik vezető angol tudós, Steve Reicher szerint az a baj, hogy sok szociálpszichológus újabban egyfajta lovasias hozzáállást vett fel a publikálás terén, mert hiányzik belőlük a szenvedély. És számukra, mondja Reicher, a szociálpszichológia csupán a szakmai karriert jelenti; s ezen túlmenően nincsen már semmiféle személyes érintettség.

De ilyesmivel senki sem vádolhatja a tudományt ezeket az úttörőit. „Nem állt érdekükben olyan dolgokat publikálni, amikben maguk sem hittek – mondja Reicher –, ugyanis az hátráltatta volna a reményteljes, új tudományág fejlődését.” A szociálpszichológia alapítói számára, akiknek a rokonait Európában, a holokauszt árkaiban és lágereiben gyilkolták meg, az emberi gonoszság természetének tudományos igényű megértése szó szerint élet és halál kérdése volt. 🌐

David Edmonds író
és a BBC újságírója

A Földet körülhajózó első nő nyomában

Glynis Ridley egy 18. századi hajóutat követ nyomon, amelyre Jeanne Baret francia botanikus vállalkozott – fiúnak álcázva

Tahiti látképe a levegőből.
Mielőtt a Bougainville-expedíció
1768-ban felfedezte ezt a szigetet,
a franciáknak fogalmuk sem
volt a létezéséről – de hamar
maguknak követelték, így Tahiti
ma Francia Polinézia része →

Ezerhétszázhatvannyolc áprilisában két francia hajó, a *Boudeuse* és az *Étoile* Tahiti partjainál vetett horognyt. Franciaország addig nem is tudott Polinézia e vulkáni szigetének létezéséről, amely később földi paradicsomként híresült el, ám amikor a 330 tiszt és matróz közel egy év múlva először lépett partra, elbűvölte őket az ott talált természeti és emberi szépség.

A két hajó egy Louis-Antoine de Bougainville parancsnoksága alatti expedíciót alkotott, amelynek célja az első francia földközi utazás megvalósítása, illetve a nagyhatalom számára hasznos természeti erőforrások felkutatása volt. Bougainville kiadott úti beszámolója gondosan kiemeli a franciák szemérmességét, akik csupán vágyakozva nézték a tahitaiak szexuális szabadságát, de nem használták ki a helyzetet. Egy nő mégis veszélyt fedezett fel a pillantásával találkozók tekintetekben, és sítva kérte honfitársait, hogy védjék meg. A franciák csodálkozására azonban ez a nő nem a Tahiti-szigetek lakója volt, hanem saját csapatuk egyik tagja. Ahogy Bougainville később felidézte: „Rájöttek, hogy Monsieur Commerson, a doktor inasa egy lány, akit eddig fiúnak hittek.”

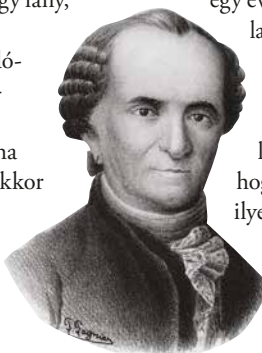
Az expedíció természettudósának, Philibert Commersonnak (vagy Commerçonnak) az inasa Jeanne Baret volt, és ha hihetünk Bougainville-nek, akkor a zsúfolt hajókon több mint egy évig senki sem látott át Jeanne álcáján, amíg partra nem szálltak Tahitin, ahol a francia matrózokat tahiti nők rajzották körül – Baret-t pedig tahiti férfiak.

1766 decemberében az akkor 26 éves Jeanne Baret fér-

firuhába öltözve várakozott a délnyugat-franciaországi Rochefort kikötőjének dokkjainál. Ott ajánlotta fel szolgálatait Philibert Commersonnak, aki végzettségét tekintve orvos volt, de most, a várhatóan legalább három évig tartó első francia földközi hajóútkíséletben királyi megbízatású természettudósként vett részt. Commerson fizetésének előlegébe beleszámitották, hogy felfogadhat egy segédet, ő azonban nem talált neki megfelelőt, ezért hamar letárgyalta a feltételeket a Jean Baret néven bemutatkozó „fiatalemberrel”.

Commerson legalábbis így számolt be az eseményekről. A valóságban a nála 12 évvel fiatalabb Baret 1764 óta vele élt, és egy fiút is szült neki, aki meghalt. Amikor Commersont kinevezték a Bougainville-expedícióhoz, Baret kézenfekvő választás lett volna – ha történetesen nem nő, mivel egy királyi rendelet megtiltotta a nők jelenlétét a francia hadihajókon. Ezért a pár kieszt egy tervet: Baret férfinak álcázta magát, hogy csatlakozhasson a Bougainville-expedícióhoz.

Ez a döntés, úgy tűnik, nem csupán a barátságra épült. Commerson végrendelete előírta, hogy abban az esetben, ha ő meghal, Baret pedig életben marad, Baret egy évre megkapja közös párizsi lakásukat, hogy rendbe rakja a férfi természetrajzi gyűjteményeit, köztük a tizenéves kora óta gyűjtött növényminták lepréslt kötegeit. Az a tény, hogy rá mert bízni Baret-re egy ilyen feladatot, arra utal, hogy a nőnek elegendő botanikai ismerete és képessége volt ahhoz, hogy ne legyen szüksége az ő állandó irányítására. Bougainville naplója „a botanikusok”-ként említi Baret-t és Commersont.

Philibert Commerson, az expedíció természettudósa, aki asszisztensének fogadta fel Jeanne Baret-t

Jeanne Baret: természettudós, úttörő, aki körülhajózta a Földet

Jeanne Baret (1740–1807) szegény családban született Közép-Franciaország Burgundia régiójában. Húszas éveie elején házvezetőnőként dolgozott Franciaország egyik legragyonabb fiatal tudósánál, Philibert Commersonnál (v. Commerçon), és miután a férfi felesége 1762-ben meghalt, Jeanne a szeretője lett. Amikor Commerson királyi kinevezéssel az 1767-ben induló első francia földközi expedíció természettudósa lett, **Baret fiatal férfinak álcázta magát, hogy Commerson segédjeként dolgozhasson** az úton, mivel abban az időben nők nem szállhattak fel a francia tengerjáró hajókra.

A szegény családi háttere ellenére művelt Baret az út során segített Commersonnak tudományos munkájában. Többek között **több mint 6000 növény-, állat- és ásványmintát gyűjtöttek össze**, amelyek mindegyike később a párizsi Nemzeti Természetrajzi Múzeum gyűjteményébe került.

Baret nemét a legénység az expedíció során – valószínűleg a Csendes-óceán déli részén – kiderítette, bár a beszámolók eltérnek abban a tekintetben, hogy mikor, hol és milyen hamar. Amikor a hajók 1768 végén kikötöttek a francia ellenőrzés alatti Île de France (a mai Mauritius) partjainál, Baret, Commerson és az expedíció csillagásza, Pierre-Antoine Véron a szigeten maradt. **Baret hét évet töltött Mauritiuson.** Commerson 1773-ban meghalt, Baret pedig 1775-ben végül visszatért Franciaországba. Ő lett **az első ismert nő, aki körülhajózta a Földet.**

Commerson nevét több mint 70 növény- és állatfaj őrzi, arra azonban 2012-ig kellett várni, hogy **Baret is helyet kapjon a rendszertanban:** nevét a *Solanum baretiae*, egy, az Andok erdeiben talált feltűnő virágos növény viseli.

A pár kieszt egy tervet: Baret férfinak álcázta magát, hogy csatlakozhasson a Bougainville-expedícióhoz

Miután Rochefortban felszálltak az Étoile-ra, Baret álcáját hamar leleplezheték volna, ha Commerson történetesen nem kapja meg a kapitány kabinját, hogy el tudja helyezni kutatási eszközeit. A kabinban szobavécé volt, így Baret elkülönülten végezhetette a dolgát, nem kellett a többi matrózzal együtt járnia a „budira”.

1767. február 1-jén, hatheti előkészület és készletfelhalmozás után, az Étoile elindult délnyugatnak, hogy Rio de Janeiróban találkozzon Bougainville-el, az expedíció parancsnokával, aki ott diplomáciai munkát végzett saját hajója, a *Boudeuse* fedélzetén.

Gyanakvók

Bougainville mellett az expedíció három további tagja is vezetett naplót, amelyek szintén megemlítik Baret-t. Az Étoile sebészorvosa, François Vivès világosan leírja: a legénység már néhány nappal a kihajózás után gyanította, hogy Baret nő. Commerson naplója pedig, amelyet a legénység egy másik tagjával együtt vezetett az Étoile fedélzetén, elárulja, hogy Baret valódi neme mikor vált egyértelművé. Ahogy a tengerészeti hagyomány diktálta, amikor 1767. március 22-én az Étoile átlépte az Egyenlítőt, minden „egyenlítői szűznek” le kellett vetkőznie, hogy Neptun Atya és követői megkereshessék őket. Commerson az „ördögök maszkabáljaként” írja le a szokatlanul brutális beavatási szertartást, bár őt, úriember lévén, csupán egy vödör vízzel öntötték le. A közönséges matrózok levetköztek, hogy belemerüljenek egy bűzös medencébe, és Neptun zöldre festett tanítványai evezőlapátokkal jól elverték őket. Baret volt az egyetlen állig felöltözött egyenlítői újonc, ami nem került el a legénység figyelmét.

Az Étoile június közepén ért Rióba, és – miközben a *Boudeuse* megérkezésére vártak – Baret és Commerson elment növényeket gyűjteni, bár a férfit kiűzőlő vissz-

Valószínű, hogy Baret gyűjtötte be azt a mutatós trópusi szőlőtövet, amelyet később parancsnokok tiszteletére Bougainvilleának neveztek el

eres fekélyei korlátozták a mozgásban. Commerson tulajdonképpen olyan rossz egészségi állapotban volt, hogy a sebész a beteg láb amputálását javasolta. Ezért valószínű, hogy Baret gyűjtötte be azt a mutatós trópusi szőlőtövet, amelyet később parancsnokok tiszteletére Bougainvilleának neveztek el.

Július közepén mindkét hajó délnek indult el, és túljutottak az Atlanti-óceán déli részének hullámain áttörő, kagylóval borított gerinceken. Ám az Étoile hajóterében keletkezett szívárgás miatt javításra volt szükség, ezért Montevideónál megálltak. Baret és Commerson partra szállt. Többek között bíbortetűpéldányokat akartak gyűjteni a fügekaktuszok tüskés párnáiról. E tetvekre hatalmas volt a kereslet, mivel páncéljukból vörös színezéket nyertek. Az ilyen színezéket előállító társaságokat a londoni és az amszterdami árutőzsdén egyaránt jegyezték. 1767 novemberében befejeződött az Étoile javítása. Az expedíció kihajózott Rio de la Platából, és áthatolt az e vizeken gyakran látható tengeri biolumineszcencián – az óceán felszínét borító tejszerű ködpárán, amelyről az a horizont felé világosabbnak tűnik. Bougainville naplójában főképp a pingvinekről

és bálnákról esik szó, miközben a levegőben albatroszok és vihamadarak keringenek. Baret számára – akinek napszámos szülei jellemzően sohasem utaztak messzebb a helyi vásárvárosnál – ez nyilván maga volt a csoda.

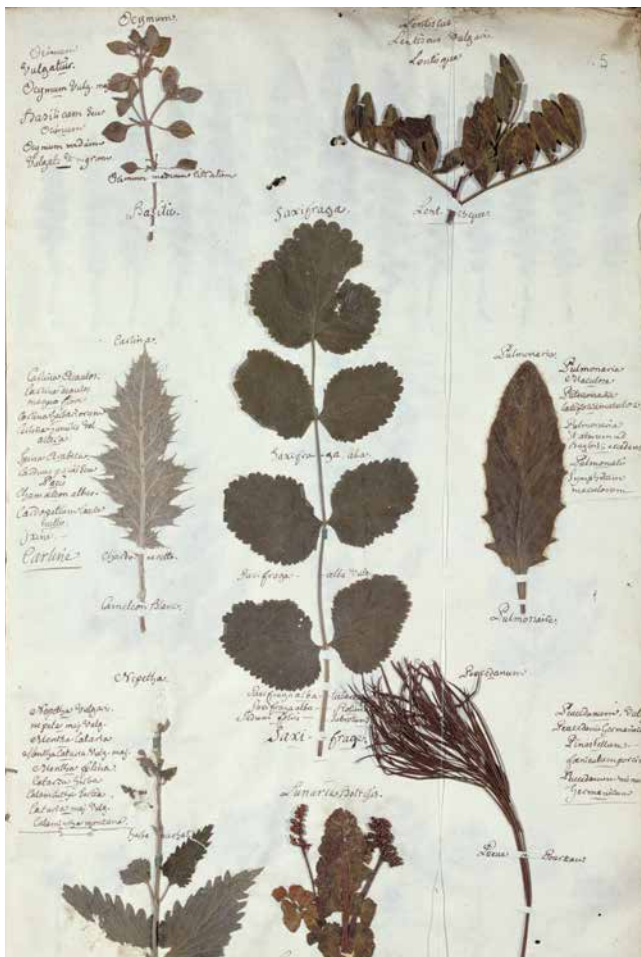
1767. december 4-én a hajók elérték a dél-amerikai kontinens déli csücskét, és nyugatnak fordulva betértek a Magellán-szorosba. Bougainville naplójának egyötödét az utazásnak e szakasza teszi ki: az, ahogy a hajók átaraszoltak a csatornán, igyekezve elkerülni a víz alatti fagyott morénát, amely felszakíthatta volna a hajótestet. Baret-t és Commerson-t a parton kitétték, a személyzet több tagjával együtt, hogy segítsenek nekik. Bougainville feljegyzi, hogy a bennszülött patagóniaiak is tanultak a botanikusoktól és segítettek nekik a növények keresésében. A begyűjtött növények valószínűleg áfonyafajták voltak, amelyek külsőre hasonlítanak a nehézságú borókához (*Juniperus sabina*), egy bozótban termő borókafajhoz, amelyet Európában sokáig a nemű úton terjedő betegségek gyógyítására használtak. Lehet, hogy az expedíció montevidéoi partraszállásának következményei kezdtek megmutatkozni az orvos előtt...

Az expedíciót a tengerszorosban fekete-fehér delfinek kísérték. Commerson azt hitte, hogy az európai tudomány ezeket még nem ismeri, ezért meglehetősen szerénytelenül önmagáról nevezte el őket: *Cephalorhynchus commersonii*. A parton Magellán-pingvinek és hatalmas déli elefántfókák kolóniáit fedezték fel – a természet egyéb csodái között, amelyek talán némi kárpótlást nyújtottak Baret-nek a fagyos körülményekért és a csúszós kőtörmelékért, amelyen parti kirándulásaik során haladtak.

1768 januárjának végén az expedíció végre kijutott a Csendes-óceánra, északnyugati irányban haladva abban a reményben, hogy elérik a Fűszer-szigeteket (Maluku, Indonézia), amelyeket szigorúan őriztek a holland gyarmati uralkodók. Az onnan beszerzett javak közül a szerencsendiót értékeltek a legjobbra. 1768 áprilisának ele-

A Dél-Amerikában honos virágosnövény-nemzetség, a Bougainvillea ábrázolása egy 19. századi botanikai műben

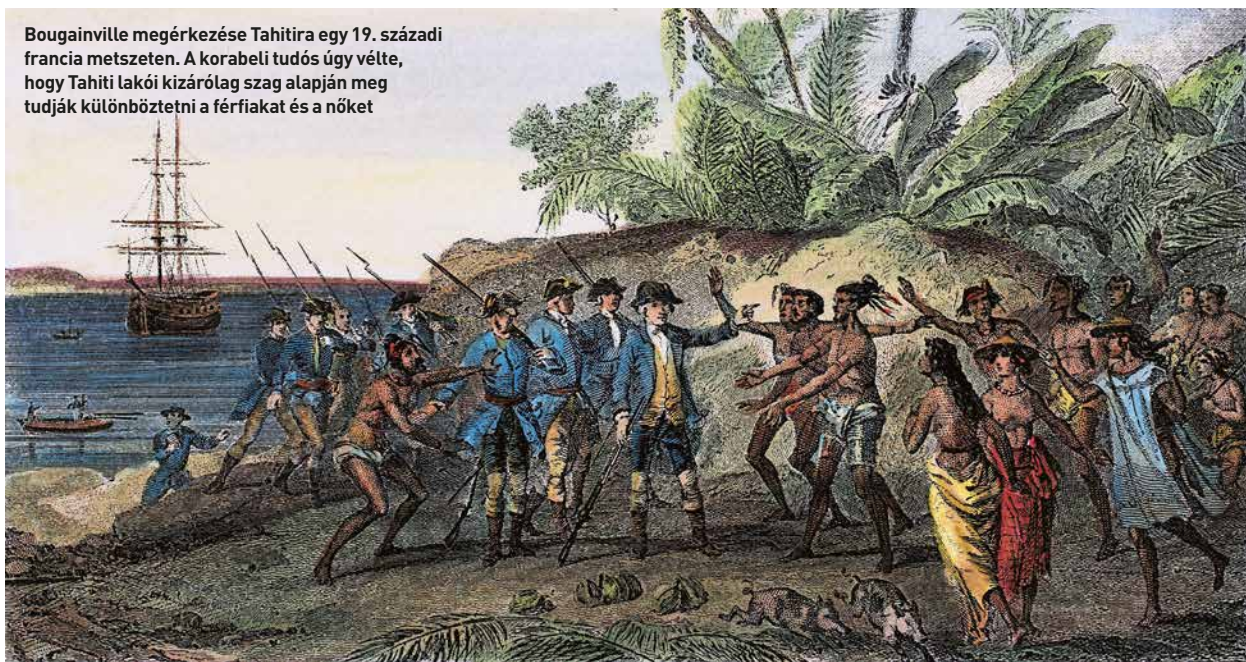

Commerson tartósított növény-mintákat és információkat tartalmazó herbárium. Ő és Baret több száz növény-, állat- és ásványmintát gyűjtött össze a Bougainville-expedíció során

Commerson-delfinek egy csoportja. A francia természettudósról kapták nevüket, aki megfigyelte és leírta ezeket a Magellán-szorosban talált cetféléket

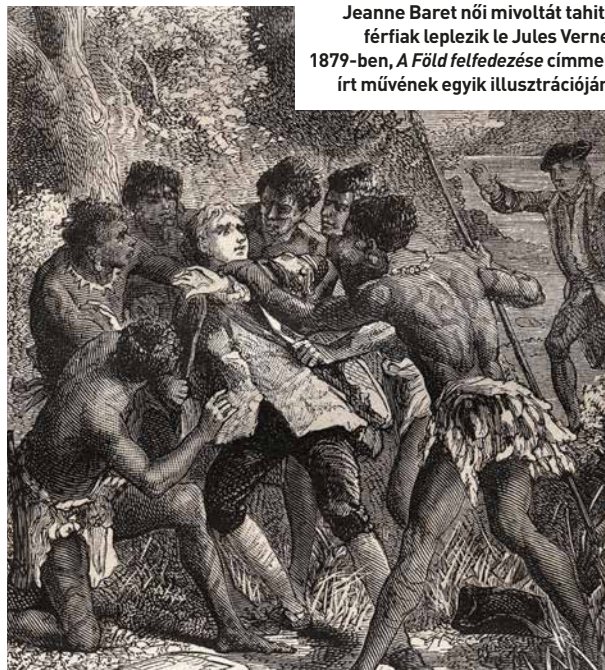
Bougainville megérkezése Tahitira egy 19. századi francia metszeten. A korabeli tudós úgy vélte, hogy Tahiti lakói kizárólag szag alapján meg tudják különböztetni a férfiakat és a nőket

BRIDGEMAN/LAMY

Trópusi kenyérfa – egy faj, amelyet Commerson és Baret Tahitin rajzolt le, majd egy évvel később Joseph Banks brit természettudós azonosított

Jeanne Baret női mivoltát tahiti férfiak leplezik le Jules Verne 1879-ben, *A Föld felfedezése* címmel írt művének egyik illusztrációján

A Fort Belgica, amelyet a hollandok a malukui Banda Neirán építettek a 17. században. A hollandok, akik szigorúan ellenőrizték e „Fűszer-sziget” látogatását, Bougainville hajóinak nem engedték meg, hogy felfedezzék őket

BRIDGEMAN/GETTY IMAGES

jén a hajók útközben Tahitira bukkantak – egy szigetre, amelynek létezéséről a franciák addig nem is tudtak. Baret és Commerson itt nyilván a trópusi kenyérfát tanulmányozta, amely később Bligh kapitány balszerencsés *Bounty*-expedíciójának célja lett; Commerson le is rajzolta a növényt a jegyzetfüzetébe.

Bougainville beszámolója szerint „azt is itt fedezték fel, hogy eddig fiúnak vélt társuk lány”. Tudósításainak első olvasói semmi különöset nem találtak a tahiatiaknak abban a feltűnő képességében, hogy átláttak Baret álcáján. Ám a 21. századi olvasók talán szkeptikusan fogadják Bougainville verzióját, aki szigeti tartózkodásuk alatt nem is írt a dologról: naplója csak 1768. május 28–29-én említi – először és utoljára – a Baret-témát, Tahiti lakóinak tulajdonítva a felfedezést.

Nem mintha május végi naplóbejegyzéseiben amúgy kevés lett volna a dráma. Addigra a hajók annyira kifogytak az élelmiszer- és vízkészletből, hogy mindkét tisztí ebédlőben patkányt kezdtek felszolgálni, a közönséges matrózok pedig főtt bőrt rágcsálhattak. Ráadásul a hajók Vanuatu-szigetéről jött, felfegyverzett melanézekkel is találkozott, és úgy érezték, hogy löniük kell rájuk. A trópusi paradicsom kellős közepén a *Boudeuse* és az *Étoile* egyetlen biztonságos kikötőhelyet sem talált.

1768. június 5-én a *Boudeuse* figyelmeztető lövéseket adott le, hogy jelezze az *Étoile*-nak a vízben leselkedő veszélyt: az expedíció ráfutott a Nagy-korallzátonyra. A két legénység értetlenül nézte, ahogy – James Cook kapitány későbbi leírása szerint – „egy korallszikla tör fel merőlegesen a kifürkészhetetlen mélységű óceánból”. A történelmi pillanat emlékére ma egy, az ausztrál szárazföldről mintegy 120 mérföldnyire [192 km] kibukkanó korallképződmény a Bougainville-zátony nevet viseli.

A hajók észak felé fordultak, és június 10-én az expedíció már Új-Guinea déleti partjánál járt. A tengeri áramlatok és a trópusi szállókések miatt itt nem lehetett partra szállni, ezért legközelebb július elején, Új-Írországból, Új-Guineától

A hajók annyira kifogytak az élelmiszer- és vízkészletből, hogy mindkét tisztí ebédlőben patkányt kezdtek felszolgálni, a közönséges matrózok pedig főtt bőrt rágcsálhattak

északkeletre kötöttek ki. Az expedíció másik három tagjának naplója egyaránt arról számol be, hogy Baret-val itt valami súlyos dolog történt. Hármuk közül François Vivès fogalmaz a legeggyértelműbben: metaforája, mely szerint „a pisztoly závarzatának fedőlemezét visszahúzza egy töltényhüvelyt találtak”, arra utal, hogy Baret-t erőszakkal levetkőztették és megerőszakolták. Bár e verziót mások is megerősítették, az újkori krónikások jellemzően inkább Bougainville elmondására hagyatkoznak.

Fűszervadászat

Commerson és Baret Új-Írország után egy hónapig ki sem mozdultak a kabinjukból. Ezalatt a hajó többször megpróbált kikötni Új-Guinea északi partján, de ezt a zivatarok és az erős ellenszelek megakadályozták. Bougainville elhatározta, hogy megkerüli a partot, nyugat felé megy és kiköt a Fűszer-szigeteken. Csakhogy e szigetek tengerészeti térképeinek elkészítését és hozzáférhetőségét már régóta a hollandok szabályozták, ezért a nem holland hajók gyakorlatilag vakon közlekedtek a Seram-tengeren. Amikor Baret-t és Commersont végül partra tették, a kiválasztott szigeten nem találtak fűszert. A véletlenszerű partraszállások stratégiája nem volt fenntartható. Szeptember elején az *Étoile* és a *Boudeuse* a holland ültetvénsziget, Boeroe (ma Buru) mellett horgonyzott le, és miután a hajókat átkutatták, a kormányzó megette Bougainville-t és tisztjeit, és némi

készlettel is ellátta őket. Bougainville-nek – immár holland felügyelet alatt – nemigen volt más választása, mint egyenesen nyugatra hajózni a Molukka-tengeren át egy nagyobb kikötőbe.

A hónap folyamán az expedíció bevándorolt Bataviába (a mai Dzsakartába), ahol új ellátmányt vettek fel, majd elhajóztak a francia igazgatás alatti Île de France (a mai Mauritius) felé. Ott Baret-t, Commersont és a csillagász Pierre-Antoine Véront a fűvészkertek igazgatója, Pierre Poivre (aki a nyelvtörő gyermekvers Peter Pipereként vált híressé) meghívta, hogy lakjanak nála. A kertekben Poivre átvizsgálta a trópusi növényeket, hogy melyek lehetnek hasznosak Franciaország és birodalmának élelmészében és ruházásában. Szükség volt a botanikusok tudására, ezért – miután 1768 decemberében Bougainville hajóval továbbment – ők és Véron Poivre-nál maradtak.

Bougainville-t hősként ünnepelték, amikor expedíciójával 1769 márciusában visszatért Franciaországba. Mauritiusi bázisukról Baret és Commerson felfedezte Madagaszkárt, aztán a férfi 1773-ban meghalt. Baret megszervezte visszaútját Franciaországba, ahova valamikor 1774-ben vagy 1775 elején érkezett meg. Amikor francia földre lépett – mintegy nyolc évvel azután, hogy elhagyta azt –, senki sem ünnepelte. Ám valaki (nagy valószínűséggel Bougainville) kérelmet nyújtott be a Tengerészeti Minisztériumhoz e rendkívüli nő elismeréséért, aki 1785. január 1-jétől évi 200 livre állami nyugdíjat kapott az expedícióban betöltött szerepéért. Jeanne Baret volt az első nő, aki körülhajózta a Földet – és az első, aki állami nyugdíjat kapott egy tudományos expedíció teljesítményében vállalt szerepéért. 🌍

Glynis Ridley

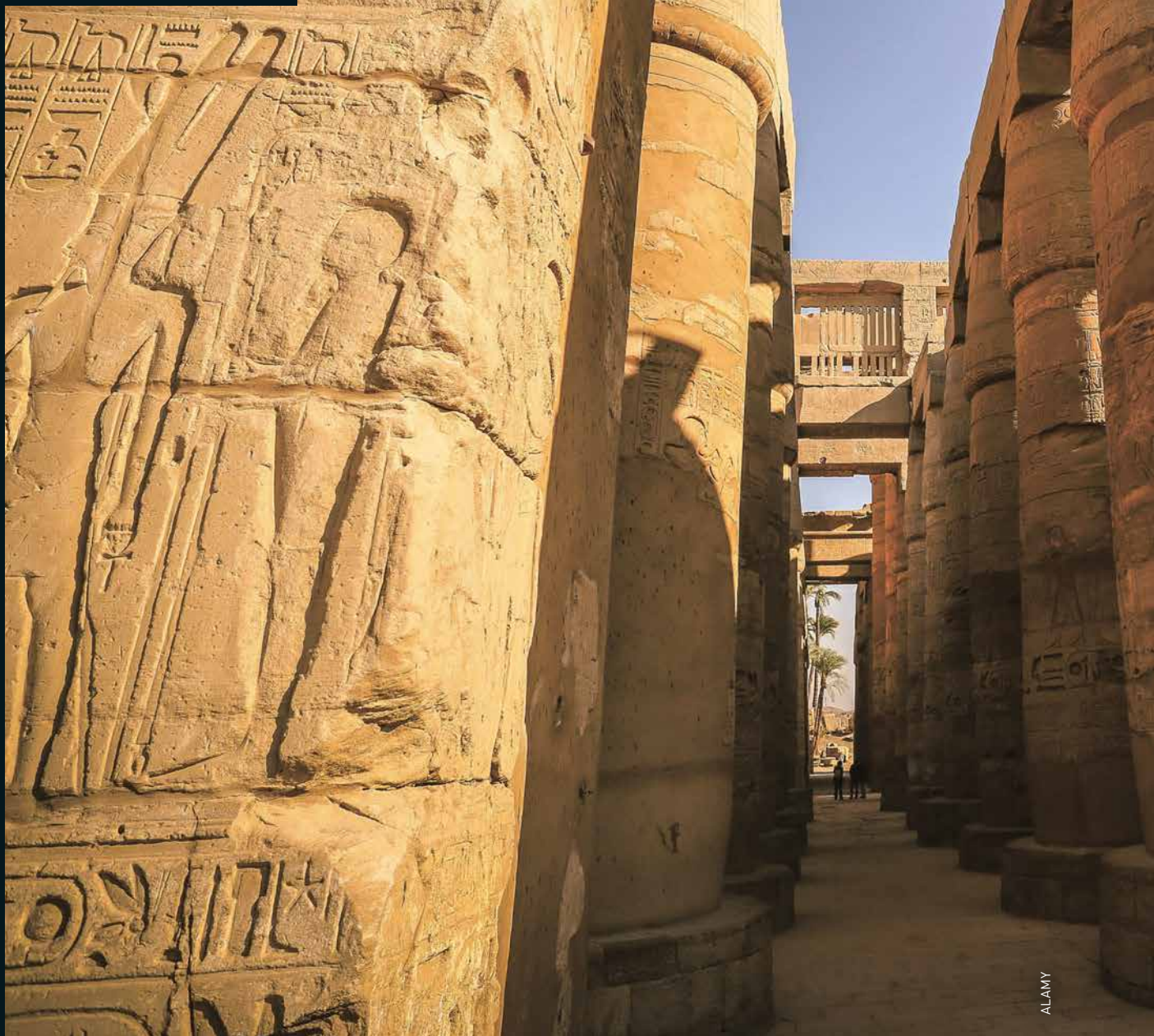
a kentuckyi Louisville-i Egyetem angolprofesszora és tanszékvezetője, és a *The Discovery of Jeanne Baret* című könyv (Crown, 2010) szerzője

Utazások

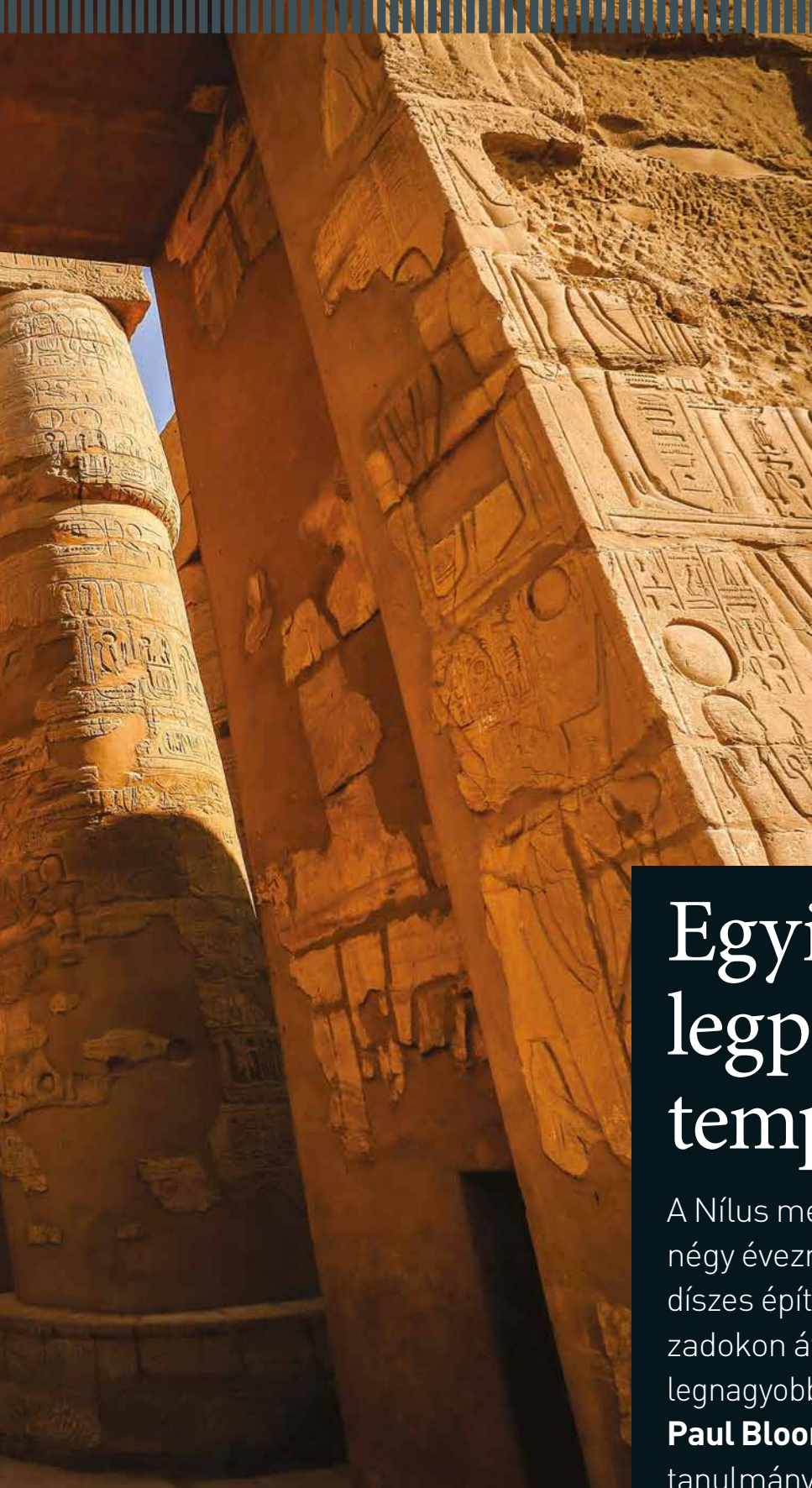
Történetek és nevezetességek a világtörténelemből

A világ csodái

Karnak Egyiptom

ALAMY

☛ Beszédes oszlopok

A karnaki Ámon-templom nagy oszlop-csarnokát 134, helyenként akár 21 méter magas és 10 méter körméretű „kőszálfából” álló, gigászi oszloperdő tölti be. Ez a mai Luxorhoz tartozó thébai körzet i. e. 20. századi szerény kezdetekre tekint vissza. A későbbi századok során jelentősen kibővítették, és így elért 5000 négyzetméternyi területével Egyiptom legnagyobb temploma lett. Ezekbe az oszlopokba és a környező falakba frízeket véstek, amelyek közül sok Ámonnak áldozatot bemutató fáraót ábrázol. A 18. dinasztia idején (kb. i. e. 1550-től) Ámon lett az ország legfőbb istene, akinek jelentőségét a körzet ősi neve is tükrözi: *Ipet-szut* – „a legtekélyesebb hely”.

Egyiptom legpompásabb temploma

A Nílus menti Luxornál mintegy négy évezreddel ezelőtt épült díszes építmények csoportja évszázadokon át gyarapodva vált a világ legnagyobb templomegyüttesévé.

Paul Bloomfield Karnak körzetét tanulmányozza

☉ Kapuőrök

Az Ámon templomának központi udvaraiba és csarnokaiba vezető 10 monumentális kaputorony egyikét, a nyolcadik pülönt a közhiedelem szerint két – I. Amenhotep és II. Thotmesz fáraót ábrázoló – ülő kolosszus fogja közre. Ezt a pülönt II. Thotmesz, illetve felesége és nővére, Hatsepszut (ur. i. e. 1473–1458) építtette. Hatsepszutot férje halála után koronázták meg, a második megerősített női fáraóként, aki felvette a királyok összes címeit és felségjogait.

☉ Felvonulási útvonál

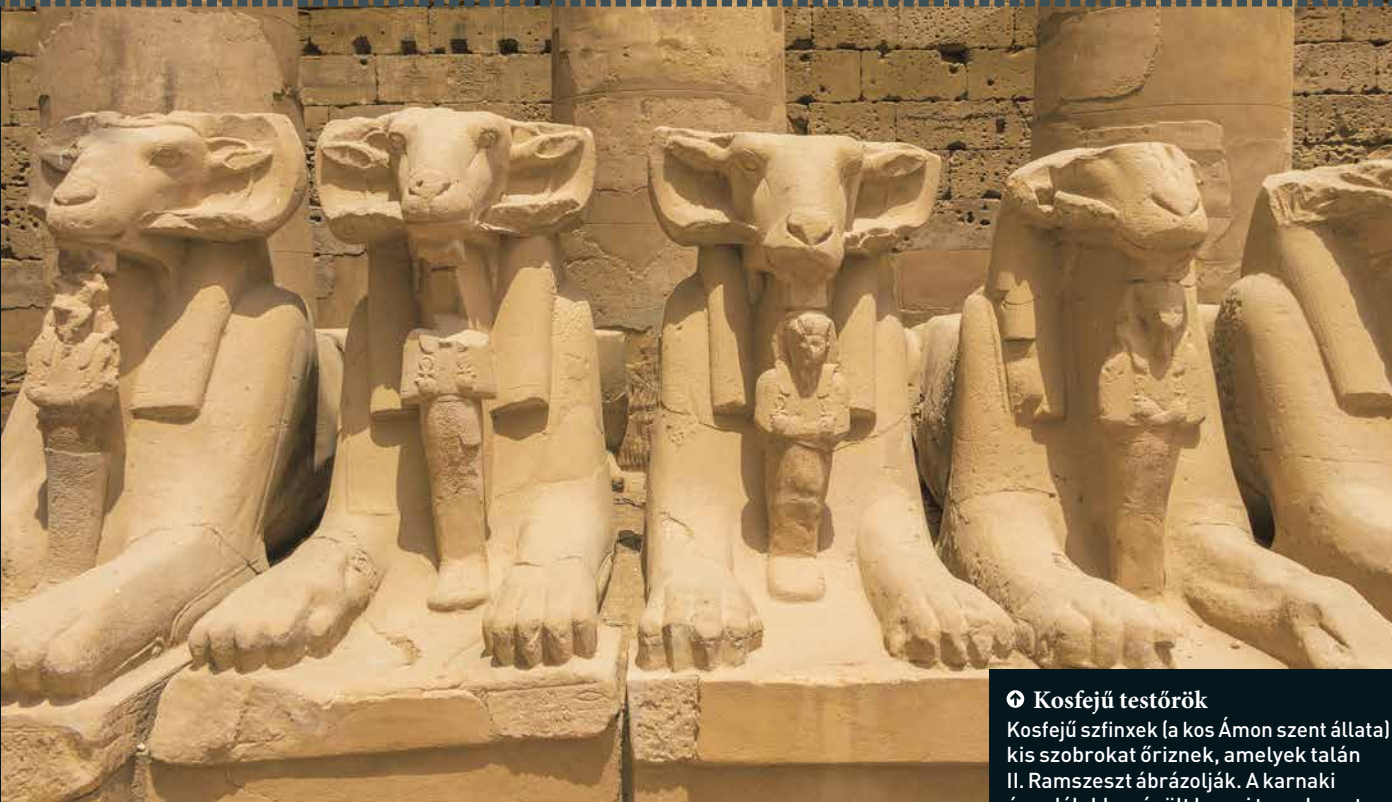
Szfinxek szegélyezik a hatalmas homokkőből emelt első pülönhöz vezető felvonulási utat. Bár sohasem fejezték be, mégis ez a 43 méter magas és 130 méter széles pülön a legnagyobb Egyiptomban. A Karnakban épült nagy kapuk közül ez a legutolsó, építését gyakran a 25. dinasztia (kb. i. e. 744–656) núbiai fáraóinak tulajdonítják, de lehet, hogy a 30. dinasztia idején, mintegy három évszázaddal később épült.

☉ Az őrszem

II. Ramszesz (ur. i. e. 1279–1213) kolosszusa félelmetesen magasodik a templom előudvara fölé, a nagy oszlopcsarnok bejárata mellett. A két lábfeje között álló kis szobrot lánya, Bintanath alakjának vélik. „Nagy” Ramszesz nevéhez fűződik Egyiptom néhány legimpozánsabb építménye, köztük Abu Szimbel pompás templomai.

🕒 Kosfejű testőrök

Kosfejű szfinxek (a kos Ámon szent állata) kis szobrokat őriznek, amelyek talán II. Ramszeszt ábrázolják. A karnaki és a délebbre épült luxori templomot összekötő, 2,4 km hosszú felvonulási utat egykor még több szfinx szegélyezte. Az évente beköszöntő árvízi szezont, amikor a Nílus elárasztotta a környező mezőgazdasági területet, a látványos Opet-ünneppel köszöntötték. E rendezvényeken Ámonnak, feleségének, Mutnak és fiának, Honszúnak a szobrát a szfinxekkel szegélyezett úton vitték a déli templomhoz.

🕒 Az elegancia csúcsa

A nagy oszlopcsarnokból kitekintve látható 23 méter magas obelisk az egyetlen fennmaradt darabja annak a négynek, amelyet I. Thotmesz (ur. i. e. kb. 1493–1482) és unokája, III. Thotmesz (ur. kb. i. e. 1479–1426) emeltetett. A becslések szerint 143 tonna súlyú, gyönyörűen faragott sztélét (amelyet IV. és VI. Ramszesz később további kártusokkal egészített ki) csúcsát egykor ragyogó arany-ezüst ötvözet borította.

🕒 Színmaradványok

A nagy oszlopcsarnok egyik architrávjának (hevedergerenda, az oszlopokat áthidaló gerenda) alsó felületén még láthatók egyes színek, amelyekkel eredetileg az egész épület kifestették. Főül a csarnok déli szárnyának sok oszlopát kidíszítették II. Ramszesz kártusai (pasztilla alakú hieroglifikus névtáblái) láthatók. Az i. e. 4. század után véget ért az Ámon-kultusz, és mire Egyiptomot i. e. 30-ban bekebelezte a Római Birodalom, Théba is veszített jelentőségéből. 🌐

Paul Bloomfield utazási és világörökségi szakíró és fotós

Előzetes a BBC History 2021. januári számából

Megjelenik december 30-án

Erdély nevezetes fejedelmei

Báthory István, Bethlen Gábor, Apafi Mihály – három jeles fejedelem az Oszmán és a Habsburg Birodalom között őrldő Erdélyi Fejedelemség évszázadaiból. *Horn Ildikó, Oborni Teréz és Balogh Judit* idézi meg alakjukat és politikai pályájukat, arra is rámutatva, hogy mekkora valós játéktér volt a három részre szakadt Magyarországon Erdély 16–17. századi urainak.

A pápa kiátkozza Luther Márton

X. Leó pápa idején a reneszánsz pápaság elérte delelőjét. Minden szempontból evilági egyéniség volt, akit a kultúra, a művészetek, valamint a szellemi és testi élvezetek mellett más nemigen érdekelt. A Szent Péter-bazilika építésének befejezése érdekében 1517-ben elhatározta, hogy búcsúcédulákat bocsát ki. Ezzel az intézkedésével a katolikus egyház legnagyobb válságát idézte elő: Luther Márton fellépésével elindult a reformáció. *Romsics Ignác* leírja, mi vezetett el addig, hogy pontosan 500 éve, 1521 januárjában a pápa kiátkozta Luthert.

Úttörő feketék Nagy-Britanniában

A feketék története Nagy-Britanniában túl sokáig nem kapta meg az őt megillető figyelmet, mondja *Angelina Osborne*, egyúttal bemutatja azt a hét pionírt, akiknek a történetét érdemes megismerni. A „100 legkiválóbb fekete brit” listája alapján felidéz az afrikai és karibi jelenlét angliai történeteit. Új megvilágításba helyezi a kulcsfontosságú eseményeket, és elismerően szól azokról, akik fontos szerepet játszottak a brit történelem sorsfordító időszakában.

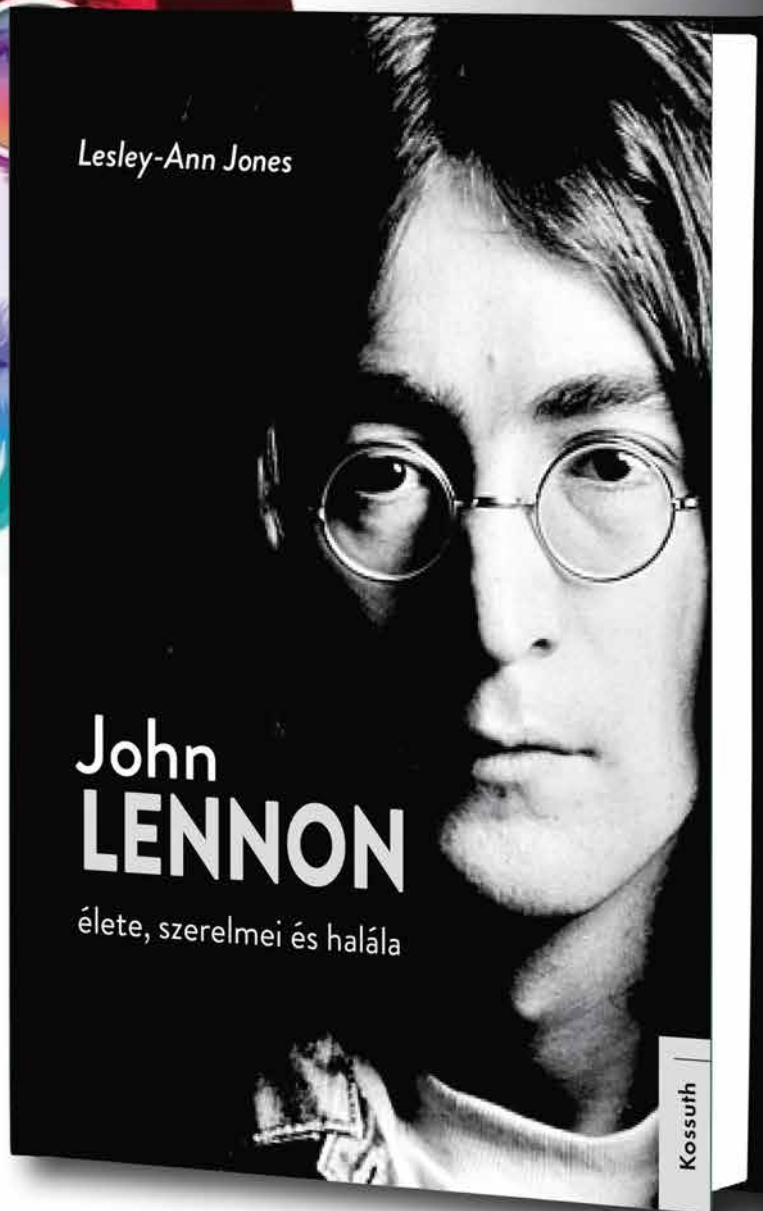
Egyiptom leghatalmasabb fáraója

II. Ramszesz a hettiták ellen viselt háborút olyan tartós békével zárta le az i. e. 13. század közepén, amely Egyiptom számára a stabilitás és virágzás korszakának nyitányát jelentette, az uralkodónak pedig lehetőséget adott arra, hogy hozzálasson életműve felépítéséhez. Az általa emelt nagyszabású épületek közül számos napjainkig fennmaradt. Az „Akik megváltoztatták a világot” című rovatban a magát egyenesen a Napistentől származtató II. Ramszesz története olvasható.

JOHN LENNON ÉLETE, SZERELMEI ÉS HALÁLA

A szerző az alapokig leásva mutatja be Lennon szakmai és magánéleti mélypontjait és legszebb pillanatait. Eddig nem vizsgált forrásokat, soha nem látott képeket és Lennon közeli ismerőseivel készített exkluzív interjúkat felhasználva a lehető legalaposabban mutatja be a világ egyik legnagyobb zenészlegendájának rövid, négy évtizedes életét.
480 oldal, 4500 Ft

MAGYAR HISTÓRIA

A magyar történelem évszázadait áttekintő hétrészes sorozatával a Kossuth Kiadó arra vállalkozik, hogy az eddigieknél színesebben, érdekesebben mutassa be a magyarság és Magyarország történetét. A felkért jeles történészek – ki-ki saját korszakának kiváló ismerője – biztos kézzel vezetik olvasóinkat abban a labirintusban, amelyet a magyar történelem meghatározó eseményei, fordulatai, zsákutcái rajzolnak elénk. Az évszázadokon átfutó történelmi korok főbb

csomópontjainak érintése mellett kitekintenek a szomszédos – ellenséges és szövetséges – államalakulatokra, felvillantanak párhuzamos történéseket az európai és világtörténelem színpadáról, kitérnek hadászati és kulturális részletekre, megmutatnak néhány kevésbé ismert mozzanatot is. A tárgyyszerű eseménytörténetet számtalan kép, térképpel, ábrával és infografikával tesszük „láthatóvá”, a mai fiatal nemzedék számára is befogadhatóvá.

Az eddig megjelent öt kötet megvásárolható puha táblás és kemény táblás kivitelben is.

Kemény táblás kivitelben:
3990 Ft helyett **2990 Ft/kötet**
Puha táblás kivitelben:
1890 Ft helyett **1490 Ft/kötet**

A sorozat további kötetei:

Haza és haladás (1796–1914)
Lángoktól ölelt ország (1914–2004)